

Udlændinge- og
Integrationsministeriet

August 2024

Styrelsen for International
Rekruttering og Integration

LÆREMATERIALE TIL INDFØDSRETSPRØVEN

– DANSKE SAMFUNDSFORHOLD, DANSK KULTUR OG HISTORIE

KOLOFON

Læremateriale til indfødsretsprøven
– danske samfundsforhold, dansk kultur og historie

UDGIVER:

Udlændinge- og Integrationsministeriet
Styrelsen for International Rekruttering og Integration
Carl Jacobsens Vej 39 · 2500 Valby
Tlf.: +45 72 14 20 00 · E-post: siri@siri.dk

Redaktionen er afsluttet juni 2024.

ISBN digital: 978-87-93445-83-3

Forside: Storebæltsbroen mellem Fyn og Sjælland.
Foto: Lars Laursen/Ritzau Scanpix.

Layout/design: Mouret.dk

Indhold

KAPITEL 1 – DANMARKS HISTORIE 5

1.1	INDLEDNING.....	5
1.2	VIKINGETID (ca. 750-1050)	7
1.3	MIDDELALDER (ca. 1050-1500).....	10
1.4	REFORMATION, SVENSKEKRIGE OG ENEVÆLDENS INDFØRELSE (ca. 1500-1700).....	13
1.5	SØFARTSNATION OG KOLONIMAGT (fra ca. 1620)	17
1.6	OPLYSNINGSTID OG VEJEN TIL DEMOKRATI (ca. 1700-1849) ...	19
1.7	DE SLESVIGSKE KRIGE (1848-64).....	23
1.8	INDUSTRIALISERINGEN OG NYE POLITISKE BEVÆGELSER (1864-1914).....	26
1.9	VERDENSKRIG, KRISER OG SOCIALREFORMER (1914-40)	32
1.10	DANMARK BESAT AF TYSKLAND (1940-45).....	37
1.11	KOLD KRIG, VELFÆRD OG UNGDOMSOPRØR (1945-72).....	42
1.12	DANMARK I EUROPA OG OLIEKRISE (1972-90)	49
1.13	DANMARK I DET GLOBALE SAMFUND (1990-)	54

KAPITEL 2 – DET DANSKE DEMOKRATI..... 65

2.1	INDLEDNING.....	65
2.2	DEN DANSKE STYREFORM.....	67
2.3	DET DANSKE RETSSAMFUND	95

KAPITEL 3 – DEN DANSKE ØKONOMI 102

3.1	INDLEDNING.....	102
3.2	VELFÆRDSSAMFUNDET	104
3.3	ERHVERVSLIVET.....	113
3.4	ARBEJDSMARKEDET.....	116

Indhold

KAPITEL 4 – DANMARK OG OMVERDENEN	120
4.1 INDLEDNING.....	120
4.2 DANMARK I EUROPA.....	121
4.3 DANMARKS GLOBALE SAMARBEJDE.....	129
4.4 DANMARKS FORSVARS- OG SIKKERHEDSPOLITIK	133
KAPITEL 5 – DANSK KULTURLIV	140
5.1 INDLEDNING.....	140
5.2 LITTERATUR	142
5.3 BILLEDEKUNST OG SKULPTUR.....	148
5.4 MUSIK	152
5.5 ARKITEKTUR OG DESIGN	155
5.6 SCENEKUNST	158
5.7 FILM.....	162
KAPITEL 6 – TEMAOPSLAG.....	166
6.1 DANMARKS GEOGRAFI	166
6.2 DANMARKS SEVÆRDIGHEDER	169
6.3 DET DANSKE FLAG	180
6.4 KONGEHUSET	181
6.5 INDVANDRING TIL DANMARK GENNEM TIDERNE	183
6.6 RIGSFÆLLESSKABET MELLEM DANMARK, GRØNLAND OG FÆRØERNÉ.....	186
6.7 DANMARK OG NORDEN	196
6.8 DANSK VIDENSKAB OG TÆNKNING.....	199
6.9 KIRKE OG RELIGION I DANMARK	203
6.10 SKIKKE OG MÆRKEDAGE	206
6.11 N.F.S. GRUNDTVIG, DANSKHED, HØJSKOLER OG KIRKELIV....	209
6.12 SKOLEGANG OG UDDANNELSE I DANMARK	212
6.13 FAMILIE OG FAMILIELIV	216
6.14 DISKRIMINATION, ANTISEMITISME, HADFORBRYDELSER OG EKSTREMISME	218
6.15 LIGESTILLING MELLEM KØNNENE.....	221
6.16 SUNDHED OG SUNDHEDSVÆSEN.....	225
6.17 KLIMA.....	229

Kapitel 1

Danmarks historie

1.1 INDLEDNING

Det danske samfund har rødder, der rækker langt tilbage i tiden. Danmarks historie er vigtig at kende for at forstå det danske samfund, som det ser ud i dag. Velfærdssamfundet, det politiske system, økonomien, kulturen og hverdagslivet er alle resultater af en lang historisk udvikling.

Danmark har i størstedelen af sin historie været en magtfaktor i Norden og omkring Østersøen og har bestået af mange forskellige befolkningsgrupper, men er gradvist blevet reduceret til en småstat med en forholdsvis ensartet befolkning.

Den danske stat har eksisteret som selvstændig stat uden afbrydelser i over 1.000 år, og det er ret enestående set i et internationalt perspektiv. Danmark har gennem sin lange historie haft flere forskellige styreformer. Selv om alle styreformer har haft monarkiet som statsform, har kongemagten spillet meget forskellige roller gennem tiden.

I dag er kongen stadig formelt landets statsoverhoved, men det er de folkevalgte politikere, der har den politiske magt i Danmark.

I dette kapitel gives et overblik over nogle af de historiske begivenheder og epoker, der har haft stor betydning for Danmarks udvikling frem til i dag. Det er ikke en fuldstændig og udtømmende Danmarkshistorie. Formålet er at beskrive de historiske hovedtræk og tendenser, der har sammenhæng med de fire centrale temaer, der gennemgås i de efterfølgende kapitler:

- Det danske demokrati
- Den danske økonomi
- Danmark og omverdenen
- Dansk kulturliv
- Temaopslag

Når der i lærematerialet efter en person er nævnt årstal i parentes, angiver det for konger eller dronninger deres regeringstid, mens årstallene for andre personer angiver deres levetid. Som eksempler kan nævnes Frederik 3. (1648-70), der *regerede* fra 1648 til 1670 og Karen Blixen (1885-1962), der *levede* fra 1885 til 1962.

Den store Jellingsten blev rejst af kong Harald Blåtand circa 965.

1.2

VIKINGETID (ca. 750-1050)

I vikingetiden blev Danmark samlet under én konge, og magten i landet begyndte at blive centraliseret. Vikingerne sejlede på togter ud i Europa, hvor de handlede, plyndrede og slog sig ned. Det var også i denne periode, at de fleste danskere blev kristne.

1.2.1

DET DANSKE RIGE TAGER FORM

Vikingerne beskrives ofte som brutale krigere, og det var nogle af dem også. Men i virkeligheden var langt de fleste i vikingetiden bønder, der dyrkede jorden og holdt dyr, eller de var handelsmænd, der købte og solgte varer. Den første kendte konge, Angantyr, samlede allerede omkring år 700 en del af det område, der senere blev til Danmark.

Selve ordet "Danmark" kendes fra slutningen af 800-tallet. "Dan" kommer af "daner" og betegner det folkeslag, som boede i det danske område. "Mark" betyder "grænseområde". Danmark var altså "danernes grænseområde". Første gang, man ser navnet Danmark brugt inden for landets grænser, er på en såkaldt runesten fra cirka år 955 rejst af kong Gorm den Gamle til minde om sin kone Thyra. Ordet runesten kommer af, at teksten på stenen er skrevet med runer, som var vikingetidens skrifttegn. Gorm den Gamles og Thyras søn, Harald Blåtand, regnes som den første konge, der regerede hele Danmark, og han var også konge over dele af Norge. Harald Blåtand rejste også en runesten omkring år 965. Stenene står i dag i byen Jelling i Jylland.

For at sikre sit rige mod fjender opførte Harald Blåtand omkring år 980 en række ringborge i forskellige dele af landet. Mange af disse (for eksempel Aggersborg og Fyrkat i Nordjylland, Nonnebakken på Fyn samt Trelleborg og Borgring på Sjælland) kan fortsat ses i det danske landskab. Disse militære anlæg var i datidens målestok store byggearbejder. De fortæller os derfor også, at den danske konge på dette tidspunkt havde magt til at indkræve skatter og skaffe store mængder arbejdskraft. Dette viser, at Danmark var ét rige samlet under én centralmagt.

Vikingeborgen Trelleborg ved Slagelse på Vest-Sjælland.
Foto: Nationalmuseet.

1.2.2

VIKINGERNES KONTAKT MED OMVERDENEN

Vikingerne havde meget kontakt med udlandet. Udviklingen af vikingeskibene gjorde det muligt at rejse langt for at handle og bosætte sig. Vikingeskibene var nemlig både mere solide og smidige end tidligere tiders skibe. De kunne derfor sejle på havet også under vanskelige forhold, komme hurtigt frem og også sejle op ad floder til byer, der ikke lå ved havet. **Vikingerne handlede med resten af Europa og havde også kontakt med de arabiske lande.** Men ikke alt var fredelig samhandel. I 800-tallet tog danske vikinger også på togter blandt andet til England og Frankrig og så langt væk som til Konstantinopel (Istanbul). På disse togter uplyndrede de klostre og byer og krævede skat af de lokale.

Under deres togter erobrede vikingerne også store landområder. Nogle vikinger bosatte sig i de områder, som de erobrede, for eksempel i Normandiet i Frankrig. Den danske kong Svend Tveskæg (987-1014) erobrede England, som han blev konge af i 1013. Hans søn Knud den Store (1018-35) var også konge af England, og herskede over Norge på det tidspunkt, hvor vikingeriget var størst. Det store rige faldt dog hurtigt fra hinanden igen. Men vikingernes tilstedeværelse i England har sat varige spor. Blandt andet fordi den engelske befolkning optog mange ord fra vikingernes sprog "oldnordisk", som er forløberen for nutidens dansk. Moderne engelsk skønnes at indeholde et par hundrede ord fra oldnordisk. Det gælder for eksempel egg (æg), window (vindue), knife (kniv), law (lov), sell (sælge).

Vikingeskib fra 800-tallet. Foto: Nationalmuseet.

1.2.3

ASATRO

I det danske område dyrkede indbyggerne en nordisk religion, der kaldes asatro. Det betyder troen på aserne, der var guder.

Ifølge asatroen var verden delt i tre: Asgård, Midgård og Udgård.

Guderne boede i Asgård. Derfra kunne man gå over regnbuen Bifrost og komme til Midgård, hvor menneskene boede. Længst væk – adskilt fra Midgård af et højt hegn – lå Udgård, hvor gudernes fjender "jætterne" (onde kæmper) og deres konge Udgårds-Loke, boede.

Centralt i asatroen er det såkaldte "Ragnarok", som er forestillingen om, at verden en dag vil gå under og blive ødelagt.

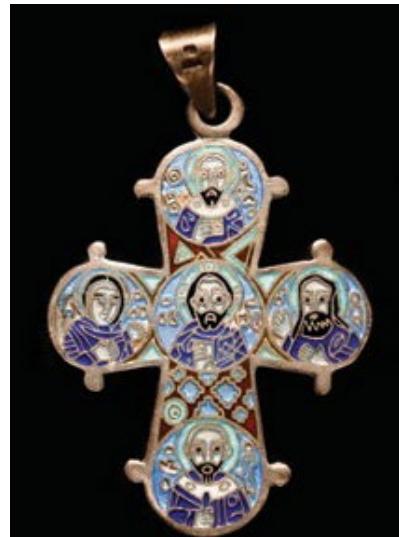
Gudernes konge hed Odin. Han er ofte beskrevet som en ældre mand med kun ét øje og to ravne siddende på skuldrene. Blandt de andre guder i den nordiske mytologi kan nævnes Freja, der var gudinde for frugtbarhed, og torden- og krigsguden Thor, der kørte hen over himlen med sin vogn, hvilket ifølge myten var det, man kunne høre, når det tordnede.

Mange gudenavne fra den nordiske mytologi lever videre i det danske sprog, for eksempel i ugedagenes navne. Onsdag kommer af Odin, torsdag af Thor. Også mange stednavne har rødder i mytologien. Det gælder for eksempel Odense. Navnet kommer af "Odins vi", der betyder Odins helligdom. Tórshavn, som er den største by på Færøerne, er naturligvis Thors havn.

I vikingetiden kom kristendommen til Danmark og erstattede langsomt asatroen. Den tyske missionær Ansgar byggede i midten af 800-tallet kirker i Hedeby og Ribe, og i cirka 965 blev Harald Blåtand døbt. På den runesten, han rejste ved Jelling, står der, at kong Harald vandt sig hele Danmark og Norge og gjorde danerne kristne. Harald Blåtands Jellingsten kaldes derfor ofte for Danmarks dåbsattest.

Thors hammer, som hedder Mjølner.

Dagmarkkorset, et smykke med Jesus i midten.

1.3

MIDDELALDER (ca. 1050-1500)

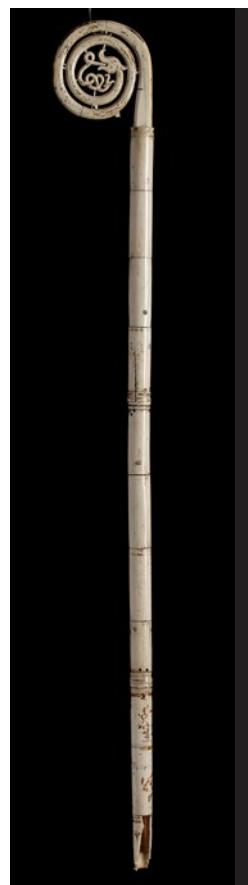
I middelalderen kæmpede kongen, kirken og adelens mægt ofte mod hinanden om magten. Kongemagt og kirke kom dog med tiden til at hænge tættere sammen. Ud over denne udvikling i styreform var middelalderen også en periode med vigtige nyskabelser som Jyske Lov og Danmarkshistoriens værste pestepidemi, Den Sorte Død. Desuden blev hele Norden samlet i én union, Kalmarunionen.

1.3.1

MAGTKAMP MELLEM KONGE, ADEL OG KIRKE

Efter Knud den Stores død i 1035 fulgte en ustabil periode. En række danske konger blev myrdet, og det gjorde kongemagten svagere. For eksempel blev Knud den Hellige (1080-86) dræbt i Sankt Albani Kirke i Odense i 1086 af stormænd, der var de rigeste mænd i landet. Stormændene var utilfredse med, at de skulle betale bøder til kongen, hvis de ikke deltog i militærtjeneste. Mordet på kongen gjorde det klart, at kongerne for fremtiden kun kunne regere, hvis de lavede aftaler med stormændene. Disse aftaler udviklede sig til egentlige kontrakter om, hvordan magten skulle fordeles mellem kongen og stormændene. Disse kontrakter kaldtes håndfæstninger. Den sidste håndfæstning blev underskrevet af Frederik 3. i 1648. Den blev siden hen annulleret i forbindelse med indførelsen af det enevældige arvekongedømme i 1660-61.

De første mere end 100 år efter, at Harald Blåtand var blevet døbt som kristen, var kristendommen i Danmark underlagt ærkebiskoppen i Hamborg-Bremen i Tyskland, som de tyske kejsere havde stor indflydelse på. Dette svækkede den danske konge og dermed Danmarks selvstændighed. Men i løbet af 1000-tallet opstod en selvstændig dansk kirke. Den var inddelt i otte stifter, det vil sige geografiske områder, der var administreret af kirken med en biskop som øverste leder.

Bispestav som biskopperne bar i middelalderen som et symbol på deres mægt. Foto: Nationalmuseet.

I 1103 fik Lund i Skåne, som indtil 1658 var en del af Danmark, sin egen ærkebisop med hele Norden under sig. Norden blev dermed et selvstændigt kirkeligt område som en del af den katolske kirke og direkte under paven i Rom – uafhængigt af den tyske kejsers magt.

Nogle hundrede år efter, at kristendommen blev indført, havde kirken fået stor magt. Kirken blev en vigtig del af ethvert menneskes hverdag. Befolkningen skulle betale skat til kirken, som hed "tiende", fordi den udgjorde en tiendedel af høsten eller anden produktion. Kirken bestemte i høj grad, hvad man måtte tro på, hvordan man skulle leve og hvad der var rigtige og forkerte (syndige) gerninger.

Nørre Asminderup Kirke i Nordvest-Sjælland er en af Danmarks mange kirker fra middelalderen.

Centrum for troen var byens eller landsbyens kirke, og omkring 1250 var der blevet bygget op mod 3.000 kirker i Danmark. Man kom blandt andet i kirken for at bede til Gud eller få tilgivelse af præsten, hvis man i kirkens øjne havde gjort noget forkert (syndet). Tilgivelse for synd kunne ofte fås ved at betale penge til kirken (aflad). Og kirkens messe (gudstjeneste) hver søndag skabte forsoning mellem Gud og mennesker.

Der blev også bygget klostre, hvor munke og nonner kunne leve det perfekte kristne liv. Mange klostre tog sig også af de syge og de fattige. Kirken kom hurtigt til at eje store jordområder i Danmark, og den katolske kirke var en international organisation med stor indflydelse i Europa. Middelalderens danske konger måtte derfor sørge for, at kirken var på deres side.

Fra midten af 1100-tallet til midten af 1200-tallet fik kongemagten fornyet styrke. At kongemagten var stærk kan blandt andet ses i en række love, der blev lavet på denne tid, hvoraf Jyske Lov fra 1241 er den mest kendte.

Det var nemlig nu kongen, der lavede lovene. At der kom love var vigtigt for det danske retssamfund i middelalderen. Tidligere havde slægterne hævnet sig på hinanden, hvis der var begået forbrydelser. Jyske Lov tog afstand fra denne form for blodhævn. Loven ophævede også store dele af den såkaldte sædvaneret, der byggede på uskrevne regler.

Sætningen "Med lov skal man land bygge" stammer fra indledningen til Jyske Lov. Loven gjaldt først kun i Jylland, men store dele af den blev senere skrevet ind i Danske Lov fra 1683, den første fælles lov for hele Danmark.

Danske konger gennemførte især i 1200-tallet adskillige korstog. Det var militære aktioner i området omkring Østersøen for at omvende hedenske folk, det vil her sige ikke-kristne, befolkninger til kristendommen. Et af de mest kendte korstog gik i 1219 til Estland. Det fortælles, at Dannebrog under et slag ved Tallinn faldt ned fra himlen og sikrede, at danskerne vandt slaget.

1.3.2

PEST, GENOPBYGNING OG KALMARUNION

I første halvdel af 1300-tallet var Danmark præget af splittelse og borgerkrig. Det lykkedes kong Valdemar Atterdag (1340-75) at samle det danske rige igen og genopbygge den danske statsmagt. I Valdemar Atterdags regeringstid hærgede pesten, der blev kaldt Den Sorte Død.

Pesten ramte Danmark og resten af Europa omkring 1350 og slog op mod halvdelen af befolkningen ihjel. Tragedien styrkede dog kongens magt. Han inddrog nemlig meget af den jord, der havde tilhørt dem, som døde af pesten. Efter Valdemar Atterdags død i 1375 blev det hans datter, Margrete 1., der fik magten i landet. Det lykkedes også Margrete at blive regent i Norge, som dengang også omfattede Færøerne, Island og dele af Grønland. Og i 1397 samlede hun Danmark, Norge og Sverige i en union med Danmark som den dominerende magt. Denne union blev kaldt Kalmarunionen, fordi unionstraktaten blev underskrevet i den svenske by, Kalmar. Kalmarunionen blev endeligt opløst i 1523, hvor Sverige rev sig løs for altid. Norge forblev i union med Danmark indtil 1814.

Margrete (1.) er gravlagt i Roskilde Domkirke.
Foto: Lennart Larsen, Nationalmuseet.

1.4

REFORMATION, SVENSKEKRIGE OG ENEVÆLDENS INDFØRELSE (ca. 1500-1700)

Med reformationen i 1536 blev protestantismen indført i Danmark. Det betød samtidig, at kongens magt blev meget større. Kirken, det vil sige det kristne trossamfund, blev lagt ind under kongen i stedet for at være under paven, og kongen overtog kirkens ejendom.

1.4.1

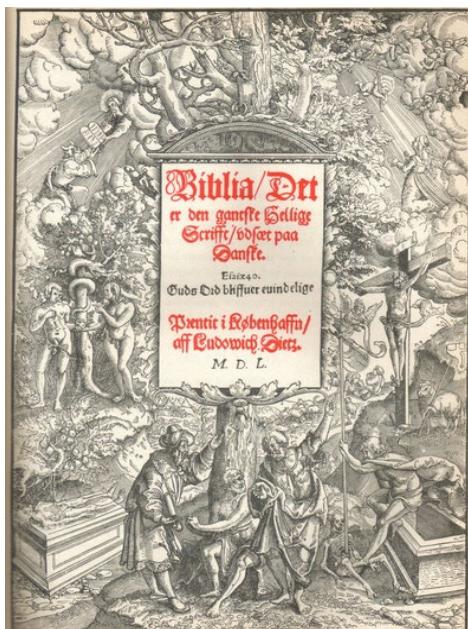
REFORMATIONEN

I middelalderen var den danske kirke en del af den katolske kirke, som hørte direkte under paven i Rom. Kirken i Danmark var derfor relativt uafhængig af kongen.

Kirken var en rig og magtfuld institution, men omkring år 1500 blev dens magt truet af flere bevægelser, der ønskede at reformere kirken. Disse bevægelser blev kaldt protestantiske.

En af disse bevægelser blev ledet af den **tyske munk** Martin Luther. Oprøret førte til, at store dele af Nord-europa brød med paven. I stedet blev der grundlagt uafhængige protestantiske kirker i nært samarbejde med de lokale konger og fyrster.

Martin Luthers ideer kom til Danmark i 1520'erne. Det var især præsten Hans Tausen (1494-1561), der udbredte dem. De gik først og fremmest ud på, at man kun kunne opnå frelse ved at tro og ikke ved at gøre gode gerninger eller ved at købe aflad. Diskussionerne om kristendommen udviklede sig hurtigt til en folkelig opstand, der var rettet mod den rige og magtfulde katolske kirke.

"Christian 3.s Bibel" er den første oversættelse af Biblen til dansk og udkom i 1550. Foto: Nationalmuseet.

I 1534 udbrød der borgerkrig i Danmark mellem kirkens katolske magthavere og tilhængerne af protestantismen. **Under Christian 3.s (1536-59) ledelse vandt protestanterne i 1536 borgerkrigen.** Samme år blev reformationen, det vil sige den religiøse forandring af kirken med udgangspunkt i Martin Luthers protestantiske lære, formelt gennemført. Danmark blev et protestantisk land, og kongen afsatte de katolske biskopper. Den danske kirke hørte nu under kongen i stedet for under paven. Reformationen medførte, at kirkens politiske magt blev meget mindre.

Den katolske kirke havde ejet meget store værdier og haft meget jord, og alt dette overtog kongen nu. Samtidig lukkede han klostrene. Hidtil havde kirkens sprog været latin, som kun få forstod. Matin Luther mente, at alle skulle have adgang til kristendommen på deres eget sprog. Reformationen indebar derfor, at Biblen nu blev oversat til dansk, og gudstjenester og salmesangen foregik fra nu også kun på dansk.

Reformationen betød også, at det kun var kongen, der kunne udnævne præster og biskopper. På den måde kunne kirken nu bruges til at styrke kongemagten og med den oversatte Bibel også et fælles dansk skriftspråk ud i alle hjørner af det danske rige. På længere sigt fik reformationen afgørende betydning for Danmarks historie, fordi den knyttede stat, kirke, sprog og befolkning tæt sammen. I første omgang blev det begyndelsen til en stærk statsmagt, der i 1660-61 udviklede sig til kongelig enevælde.

1.4.2

CHRISTIAN 4. OG SVENSKEKRIGENE

Christian 4. (1588-1648) var konge i næsten 60 år, og har dermed været konge længere end nogen anden i Danmarkshistorien. Han er også en af de mest betydningsfulde konger. Han havde som andre konger i sin samtid stor interesse for kunst og arkitektur og stod bag en lang række byggerier. I første halvdel af 1600-tallet fik han opført mange bygninger – især i og omkring hovedstaden København. Han fik blandt andet opført kendte bygningsværker som Frederiksborg Slot ved Hillerød, Københavns Børs samt Rosenborg Slot og Rundetårn i København. Han grundlagde også adskillige nye byer – mest uden for det nuværende Danmark som for eksempel Kristianstad i Skåne, Kristiansand i Norge og Kristiania, som nu hedder Oslo og er Norges hovedstad.

Christian 4.

Men Christian 4.s regeringstid var også præget af tabte krige og landområder. Da han overtog regeringsmagten, var Danmark dominerende i området omkring Østersøen; men også Sverige havde store ambitioner for området. Magtbalancen mellem Danmark og Sverige ændrede sig markant, da Christian 4. i årene 1625-29 trak Danmark ind i **Trediveårskrigen** – en europæisk storkrig, som især foregik i Tyskland (1618-48). Kongen led et stort militært nederlag i 1626, og da Danmark trak sig ud af krigen i 1629, var Sverige blevet den førende magt i østersøområdet.

Det dårlige forhold til Sverige fortsatte i resten af Christian 4.s regeringstid. I 1643 angreb Sverige Danmark, og i 1645 måtte Danmark blandt andet afstå provinsen Halland i 30 år, øen Gotland i Østersøen og dele af Norge til Sverige. Ved Christian 4.s død i 1648 var Danmark et land i dyb krise, og Sveriges overmagt i forhold til Danmark skulle være resten af 1600-tallet.

I årene 1657-60 var Danmark i to omgange igen i krig med Sverige. Under den første af disse krige erobrede svenskerne store dele af Danmark, som ved en fredslutning i Roskilde (Roskilde-freden) i 1658 for altid måtte afstå Skåne, Halland og Blekinge samt flere norske områder til Sverige. Bornholm blev også afstået til Sverige ved samme fredsslutning – men øens befolkning iværksatte hurtigt et oprør og fik styrtet det svenske styre på øen, således at Bornholm igen blev dansk.

Senere samme år fortrød den svenske konge, at han ikke havde erobret hele Danmark. Igen blev der krig, og svenskerne belejrede København, det vil sige, at de omringede byen for at få den til at overgive sig. Men med hjælp fra Nederlandene lykkedes det den danske hovedstad at modstå belejringen, og svenskerne fik ikke erobret flere danske områder. Ligeledes måtte svenskerne acceptere, at Bornholm skulle forblive dansk.

Men tabet af de mange landområder fik store konsekvenser for Danmark. Det gjaldt i særlig grad tabet af Skåne, fordi Danmark nu ikke længere kontrollerede begge sider af Øresund, som var ind- og udsejlingen til Østersøen, og fordi Skåne havde en vis del af Danmarks frugtbare jord velegnet til landbrug. Danmark var herefter ikke længere en magtfaktor i Nordeuropa.

1.4.3

ENEVÆLDEN INDFØRES

Oven på de tabte krige til Sverige og landets dårlige økonomi voksede kravet i befolkningen om at afskaffe adelens særlige fordele. Adelen var stormænd, som typisk var godsejere, og de havde en række privilegier. De skulle for eksempel ikke betale skat, de kunne vælge, hvem der skulle være ny konge, når en konge døde. De kunne også med en håndfæstning tvinge den nye konge til at dele magten med dem.

I oktober 1660 fik kong Frederik 3. (1648-70) indført, at adelen fremover skulle betale skat blandt andet til at genopbygge landet efter krigene mod Sverige.

Adelen, som ikke havde været til meget hjælp under krigen, måtte også acceptere, at kongemagten fremover automatisk skulle gå i arv fra den regerende konge til hans nærmeste arving.

Kongen brugte sin nye magt til i 1660-61 at indføre en ny styreform i Danmark, som kaldtes enevælde. Kongen regerede nu landet helt alene. Han kunne nu selv ansætte embedsmænd, indføre love og opkræve skatter uden først at spørge andre om lov. Der opstod en egentlig central statsadministration.

Hyldningen på Københavns slotsplads af Frederik 3. som arvekonge, efter håndfæstningen var blevet annulleret i 1660.

Som det eneste enevældige monarki i Europa fik Danmark i 1665 en grundlov, der var formuleret og skrevet ned. Denne lov kaldtes Kongeloven og fastslog først og fremmest, at kongen havde næsten ubegrænset magt. Kongeloven satte kun meget få grænser for, hvad kongen måtte. Han måtte ikke afgive sin enevældige magt hverken helt eller delvist. Han måtte heller ikke dele kongeriget mellem sine børn, men skulle lade det hele gå i arv til tronfølgeren. Endelig skulle han tilhøre den protestantiske kirke, som var blevet skabt med reformationen i 1500-tallet med udgangspunkt i Martin Luthers lære.

Kongeloven var grundlaget for kongens enevældige magt helt frem til den første demokratiske grundlov i 1849.

1.5

SØFARTSNATION OG KOLONIMAGT (fra ca. 1620)

I 1600- og 1700-tallet blev Danmark ligesom mange andre vesteuropæiske lande en kolonimagt. Det vil sige, at Danmark erhvervede landområder uden for Danmark og erklærede dem som en del af det danske rige.

Danmark byggede forter på Guldkysten ved Afrikas vestkyst i det nuværende Ghana, hvorfra i alt over 100.000 slaver blev sejlet til de danske kolonier i Vestindien (Caribien) – Sankt Thomas, Sankt Croix og Sankt Jan – på den anden side af Atlanterhavet. På de Dansk Vestindiske Øer blev slaverne tvunget til at arbejde i sukkerrørsplantagerne eller i de europæiske plantageejeres huse. Sukkeret blev transporteret til København, hvor det blev solgt videre enten i Danmark eller i udlandet. Slavehandelen blev forbudt fra 1803, men frem til 1848 var det stadigvæk tilladt at holde slaver på øerne.

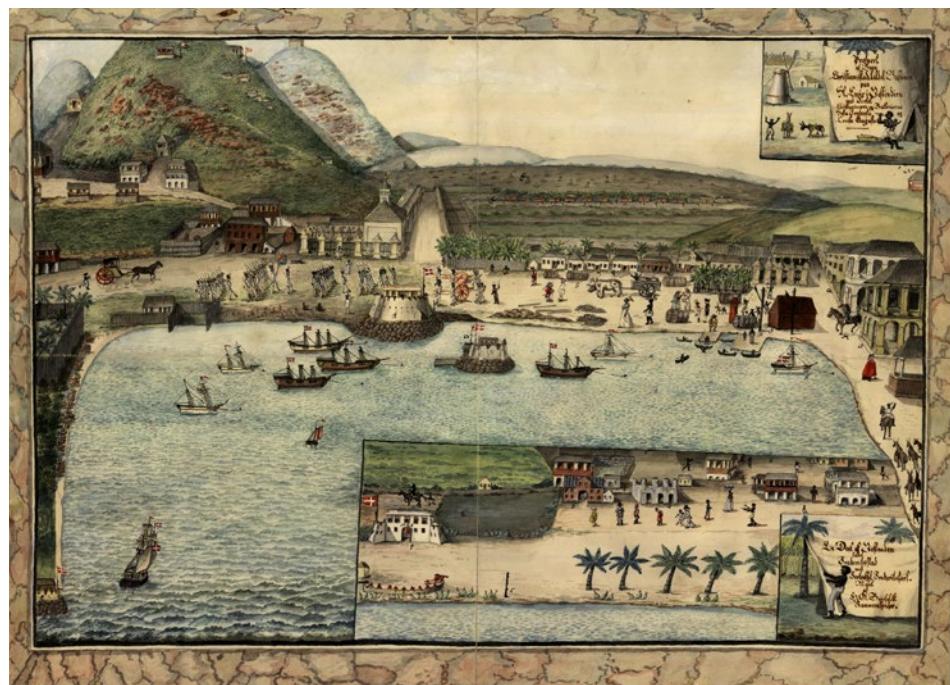
Danmark oprettede også handelskolonier i Trankebar og Serampore i det nuværende Indien. Herfra kunne danske skibe fragte krydderier, salpeter til fremstilling af krudt, bomuldsvarer og andre kostbare varer til Europa.

Fæstningen Dansborg i den tidligere danske koloni Trankebar i Indien.

Fra 1721 ankom kristne missionærer til Grønland med støtte fra den danske konge. Den første var den norske præst Hans Egede. Ud over at målet var at gøre den grønlandske befolkning kristne, var det også et mål at sælge varer fra Grønland som sælskind, spæk og hvalkød.

Danmark solgte sine kolonier i Indien og Ghana til Storbritannien i midten af 1800-tallet. **De Dansk Vestindiske Øer blev solgt til USA i 1917** og går i dag under navnet De Amerikanske Jomfruøer. Grønland har nu selvstyre, men er stadigvæk i et såkaldt rigsfællesskab med Danmark sammen med Færøerne.

Christiansted på Sankt Croix i 1815, som var den vigtigste by på de Dansk Vestindiske Øer på den tid.

1.6

OPLYSNINGSTID OG VEJEN TIL DEMOKRATI (ca. 1700-1849)

Oplysningstiden i 1700-tallets Europa var en tid, der var præget af store forandringer. Oplysningstiden byggede på den opfattelse, at befolkningen gennem oplysning, tolerance og kritisk tænkning kunne blive friere og bedre mennesker. Fornuften skulle føre til frihed for den enkelte. Sådanne tanker nåede også til Danmark. Det voksende borgerskab i byerne krævede at få del i magten og begyndte at angribe enevælden.

1.6.1

STAVNSBÅND OG LANDBOREFORMERNE

I første halvdel af 1700-tallet var der økonomisk krise i landbruget i Danmark. For at sikre stabil arbejdskraft på godserne indførte kongen stavnsbåndet i 1733. Stavnsbåndet indebar, at alle bønder, som udgjorde størstedelen af befolkningen, skulle blive på det gods, hvor de var født, indtil de var 40 år. Godsejerne var dermed sikret arbejdskraft. Til gengæld skulle godsejerne stille nogle af deres bønder som soldater til hæren. De fleste bønder i Danmark var på den tid fæstebønder. Det vil sige, at de boede på en af godsejerens mindre gårde. Fæstebønderne skulle både betale afgift til godsejeren og udføre gratis arbejde på godsejerens jord for at øge produktionen på godserne.

Mod slutningen af 1700-tallet begyndte oplysningstidens ideer så småt at slå igennem i Danmark. Blandt andet blev der gennemført en række reformer af landbruget og af forholdene for landbefolkningen. Landboreformerne, som har spillet en stor rolle i udviklingen af både det danske landbrug og det danske samfund, medførte, at landbruget i løbet af 1800-tallet udviklede sig fra et middelalderligt system med fæstebønder til et mere moderne landbrug med selvejende bønder.

Frihedsstøtten i København, der markerer stavnsbåndets ophævelse i 1788.

Fra 1788 blev stavnsbåndet ophævet. Ophævelsen betød, at fæstebønder selv kunne vælge, om de ville blive boende på det gods, de havde hørt til. Eller om de ville flytte væk derfra. Et vigtigt resultat af reformerne var også, at bønderne fik mulighed for selv at eje jord. Godsejerne solgte nemlig i mange tilfælde jorden til de bønder, som hidtil havde lejet den. Man fordelede i mange tilfælde også landsbyens fælles jord mellem de enkelte gårde. På den måde fik den enkelte bonde samlet sine marker på ét sted, så jorden kunne dyrkes mere effektivt.

Tidligere lå bøndernes gårde samlet i en landsby. I forbindelse med landbo-reformerne blev mange gårde flyttet ud fra landsbyen til bondens egen jord. Denne udflytning præger stadig det danske landskab, idet gårdene ligger spredt i landskabet som her på Bornholm. Foto: Tue Schou Pedersen.

Tidligere lå bøndernes gårde samlet i en landsby. Nu blev mange gårde flyttet ud fra landsbyerne til bondens egen jord. Denne udflytning af gårdene præger stadig det danske landskab. Selv om landboreformerne forbedrede vilkårene for fæstebønder og selvejere, var livet på landet stadig hårdt. En voldsom vækst i befolkningstallet gennem 1800-tallet betød, at mange bønder ikke kunne få deres egen gård. Dermed voksede underklassen på landet ved at husmændene blev flere. De boede typisk i mindre huse og havde kun små stykker jord at dyrke eller holde nogle få husdyr på. Derfor arbejdede de oftest som landarbejdere på nærliggende gårde eller godser.

1.6.2

DEN FLORISSANTE PERIODE OG ENGLANDSKRIGE

I sidste fjerdedel af 1700-tallet blomstrede dansk søfart, og København udviklede sig til en international storhavn. Perioden kaldes Den Florissante Periode ('florissant' betyder 'blomstrende'). Gennem det meste af 1700-tallet var der fred i Danmark, der holdt sig neutral i krigene. Omvendt blev blandt andet Storbritanniens, Frankrigs og Nederlandenes flåder anvendt til krig. Samtidig blokerede disse stormagter hinandens havne og sejlurer. De sendte derfor i stort omfang deres varer ombord på neutrale danske skibe, som kunne komme frem de fleste steder. Skibene sejlede værdifulde laster til København, hvor de blev videresolgt til andre europæiske lande.

Denne neutralitetshandel bragte således i første omgang store indtægter til landet, men på lidt længere sigt blev samme handel også vejen ind i Napoleonskrigene, hvilket havde katastrofale konsekvenser. I Danmark bliver disse krige også kaldt Englandskrigene, fordi Danmark blev allieret med Frankrig i krig mod England (Storbritannien). Krigene begyndte i 1792 som følge af Den Franske Revolution i 1789.

I krigenes første tid var Danmark neutral og tjente med sin store handelsflåde godt på at sejle varer til både Storbritannien og Frankrig. Handelsflåden blev beskyttet af Danmarks egen krigsflåde, og det var Storbritannien utilfreds med, fordi de ikke ønskede, at Danmark handlede med Frankrig. Derfor angreb og besejrede den britiske flåde den danske flåde i 1801. Slaget kaldes Slaget på Reden, fordi det fandt sted i farvandet lige uden for Københavns havn i det område, der kaldes Københavns Red.

I 1807 ville den franske kejser Napoleon den 1. føre økonomisk krig mod Storbritannien ved at blokere handelsruterne til og fra Storbritannien med krigsskibe. For at forhindre Napoleon i at bruge de danske skibe i blokaden, valgte briterne at erobre hele den danske flåde og bombarderede i den forbindelse København. Begivenheden kaldes Københavns Bombardement. Efter nederlaget blev Danmark tvunget til at vælge side og valgte Frankrig.

Napoleonskrigene endte med, at Danmarks allierede, Frankrig, tabte til de øvrige europæiske stormagter. Det betød, at Danmark ved en fredsaftale i 1814 måtte afgive Norge til Sverige. Over 400 års dansk-norsk union (siden 1380) var dermed bragt til ende.

Slaget på Reden 2. april 1801.

1.6.3

VEJEN TIL EN FRI GRUNDLOV

I 1800-tallet blev Danmark påvirket af de folkelige og demokratiske strømninger, som blandt andet udsprang af Den Franske Revolution i 1789. I 1848 udbrød der revolution i mange europæiske hovedstæder. Der blev ikke revolution i Danmark, men uroen rundt om i Europa påvirkede landet. Borgerskabet i København krævede i marts 1848, at kong Frederik 7. (1848-63) skulle indføre en fri forfatning. Presset af den ophidsede folkestemning valgte kongen at følge kravet.

Han opnåede den enevældige statsform og erklærede sig som konstitutionel konge. Det vil sige, at han skulle regere i samarbejde med folket på baggrund af konstitutionen (grundloven). Den 5. juni 1849 underskrev Frederik 7. Danmarks første frie forfatning, Danmarks Riges Grundlov.

Med grundloven fik Danmark et parlament med to lovgivende forsamlinger, Folketinget og Landstinget, der samlet blev kaldt Rigsdagen. Efter næsten 200 år (siden 1660-61) under enevældige konger fik en del af den danske befolkning nu direkte indflydelse på lovgivningen. Mænd over 30 år kunne vælge medlemmer til Rigsdagen. For at kunne blive valgt til Folketinget skulle man være fyldt 25 år, mens medlemmer af Landstinget skulle være fyldt 40 år og have en høj indkomst. Hverken kvinder eller fattige havde valgret, det vil sige retten til at stemme, eller kunne vælges til Rigsdagens to instanser. Ikke desto mindre var grundloven meget demokratisk og liberal sammenlignet med de fleste andre staters forfatninger på den tid.

Den grundlovsgivende Rigsforsamling 1848.

1.7

DE SLESVIGSKE KRIGE (1848-64)

I første halvdel af 1800-tallet voksede nationalbevidstheden i Europa, herunder i Danmark. Det samme gjorde modsætningsforholdet mellem dem, der følte sig henholdsvis danske og tyske i det danske rige. Det udløste i 1848-50 en borgerkrig mellem kongeriget Danmark og tysksindede oprørere i hertugdømmerne **Slesvig og Holsten**, hvor den danske konge også var regent. Danmark vandt krigen, men problemet var ikke løst. I 1864 udløste de nationale spændinger igen en krig. Denne gang vandt tyskerne, og Danmark mistede både **Slesvig og Holsten**.

1.7.1

DEN 1. SLESVIGSKE KRIG

Den danske helstat bestod i midten af 1800-tallet af det danske kongerige samt hertugdømmerne Slesvig og Holsten. Den danske konge regerede i alle tre dele af riget.

Den øgede nationalfølelse og de demokratiske tanker skabte spændinger mellem den dansktalende og den tysktalende del af befolkningen. Befolkningen i Holsten var tysk, og mange så det som naturligt, at holstenerne gerne ville rive sig løs fra Danmark og tilslutte sig Det Tyske Forbund, men i Slesvig var der både dansktalende, som ville forblive en del af Danmark, og tysktalende indbyggere, som ville løsrive sig og tilslutte sig Det Tyske Forbund sammen med Holsten. Det kaldtes det slesvigske problem. Folk og politikere på begge sider af grænsen diskuterede, hvor den danske grænse skulle gå.

I 1848 fik Slesvig og Holsten afslag på deres krav om en selvstændig fri forfatning for Slesvig og Holsten i lighed med den danske grundlov, der var på vej. Afslaget førte til borgerkrig mellem slesvigske og holstenske oprørere på den ene side og Danmark på den anden side.

Det Tyske Forbund og den stærkeste af de tyske stater, Preussen, bakkede op og sendte et stort antal soldater ind i krigen på hertugdømmernes side.

Soldater fra de slesvigske krige modtager hyldest af befolkningen.

I 1849 udkæmpede Danmark og slesvig-holstenerne en række slag. Et af dem var ved Fredericia i juli, hvor den danske hær sejrede. I 1850 blev Det Tyske Forbund og Preussen presset af Rusland til at trække deres hjælpetropper ud af konflikten. Derefter vandt den danske hær en række afgørende sejre, blandt andet ved Isted i juli 1850. Det var det blodigste slag under krigen med tusindvis af døde og sårede. Efter en mægling fra de europæiske stormagter blev resultatet, at de to hertugdømmer fortsat skulle indgå i den danske helstat. Den løsning skulle vise sig ikke at holde længe. Treårskrigen i perioden 1848-50 kaldes også Den 1. Slesvigske Krig.

1.7.2

DEN 2. SLESVIGSKE KRIG

Efter Den 1. Slesvigske Krig havde Danmark lovet stormagterne, at Danmark ikke ville binde Slesvig tættere til sig end Holsten. Men Danmark brød sit løfte. I 1863 vedtog den danske rigsdag presset af folkestemningen en ny fælles forfatning for både Danmark og Slesvig, men ikke for Holsten. De tyske stater opfattede den dansk-slesvigske forfatning som et brud på den aftale, der var indgået. Preussen, hvis politiske leder var den magtfulde ministerpræsident Otto von Bismarck, erklærede derfor sammen med Østrig krig mod Danmark i februar 1864. Denne krig kaldes Den 2. Slesvigske Krig.

Danmark blev angrebet sydfra, og de danske styrker forventede, at Dannevirket ville beskytte dem mod angrebet. Dannevirket var et forsvarsanlæg, som siden vikingetiden havde været en stærk forsvarslinje. Men i februar 1864 måtte den danske hær evakueres i al hast fra Dannevirket, fordi modstanderne var i overtal.

Dele af den danske hær trak sig nordpå i Jylland. Hovedparten af soldaterne holdt dog forsvarsstillingen ved Dybbøl nær Sønderborg. Den 18. april angreb preusserne Dybbøl efter et langvarigt bombardement, og de underlegne danske styrker led nederlag. Hele Jylland blev besat af fjendtlige styrker, og da preusserne i slutningen af juni også erobrede øen Als, måtte de danske politikere indse, at krigen var tabt.

Nederlaget i 1864 var en katastrofe for Danmark. Danmark måtte afstå Slesvig, Holsten og det lille hertugdømme Lauenborg til Preussen og Østrig.

Danske soldaters tilbagetrækning fra Dannevirke i 1864.

Den danske konge havde med ét mistet cirka to femtedele af sin befolkning og en tredjedel af sit territorium, som derefter bestod af det egentlige Danmark samt en række sparsomt befolkede lande: Grønland, Færøerne og Island samt – indtil 1917 – de tre små dansk-vestindiske øer.

Dermed fik riget efter 1864 en mere ensartet befolkning end nogensinde før. Langt hovedparten af befolkningen talte samme sprog, havde samme forfatning og var kulturelt ret ens, selv om der stadig var stor forskel på rig og fattig. I modgangen efter nederlaget i 1864 voksede den danske nationale identitet sig endnu stærkere, og sprog og kultur kom til at betyde meget. Mange sønderjyder boede nu i det tyske kejserrige syd for grænsen, men følte sig danske. Først i 1920 blev de dansksindede områder i den nordlige del af Slesvig genforenet med Danmark.

Krigen og tabet af hertugdømmerne i 1864 betød, at Danmark nu ubetinget var reduceret til en småstat helt uden indflydelse på de europæiske stormagters beslutninger. Bismarck havde i 1871 samlet de tyske stater i et stærkt kejserrige, og Danmark stod nu helt i skyggen af sin store nabo mod syd. Der var nu stor bekymring for, at Danmark ville blive helt udslettet som en selvstændig stat. For at sikre fortsat overlevelse søgte Danmark nu for næsten enhver pris at undgå at involvere sig i internationale konflikter. Sikkerhedspolitisk valgte Danmark derefter at være strengt neutral og opretholdt kun et svagt militært forsvar.

1.8

INDUSTRIALISERINGEN OG NYE POLITISKE BEVÆGELSER (1864-1914)

Slutningen af 1800-tallet og begyndelsen af 1900-tallet var præget af en omfattende modernisering af det danske samfund. Der kom gang i en industriel udvikling, velstanden steg, og nye politiske reformer skulle sikre en mere fri økonomi. Indenrigspolitisk opstod der en markant konflikt mellem godsejerpartiet Højre og bondepartiet Venstre, og en række nye politiske bevægelser som arbejderbevægelsen, andelsbevægelsen og kvindebevægelsen så dagens lys.

1.8.1

DEN FØRSTE INDUSTRIALISERING OG ARBEJDERBEVÆGELSEN

Industrialiseringen begyndte så småt i England allerede i midten af 1700-tallet. De vigtigste årsager til industrialiseringen var udviklingen af dampmaskinen, de første jernbaner i begyndelsen af 1800-tallet samt adgangen til energi i form af store kulreserver. Den første jernbane inden for Danmarks nuværende grænser åbnede i 1847 og kørte mellem København og Roskilde. Men industrialiseringen slog først for alvor igennem i sidste halvdel af 1800-tallet, og først efter 2. Verdenskrig gik Danmark fra at være et landbrugssamfund til at blive et egentligt industrisamfund.

Den begyndende industrialisering fik store dele af befolkningen til at flytte fra landet og ind til byerne for at arbejde i industrien eller med håndværk. Dermed opstod en helt ny samfundsgruppe af arbejdere. De arbejdede ofte på de nye fabrikker eller værksteder i byen og boede i små lejligheder i store etageejendomme.

Arbejde på bryggeri omkring år 1900.

De mange arbejdere i industrien havde fælles interesser. De ville blandt andet sikre sig den højest mulige løn for arbejdet, rimelige arbejdstider og bedre sikkerhed på arbejdspladserne. De mange arbejdere begyndte at samle sig. I oktober 1871 blev den 'Den internationale Arbejderforening for Danmark' grundlagt som en del af den internationale socialistiske bevægelse, der søgte at påvirke arbejdere i mange lande. I avis og på løbesedler opfordrede bevægelsens ledere til strejker og demonstrationer for at kræve bedre vilkår og højere løn til arbejderne.

Politisk møde i arbejderbevægelsen omkring 1870.

Arbejdsgiverne fastholdt på deres side retten til at lede og fordele arbejdet. Perioden var derfor præget af strejker og sammenstød. Det mest kendte sammenstød mellem demonstrerende arbejdere og myndighederne var **Slaget på Fælleden**, der fandt sted i maj 1872. Det var et stort arbejdermøde i København, som endte i kampe mellem politi og soldater på den ene side og arbejdere på den anden. Ingen blev dræbt på Fælleden, men mange blev fængslet.

Der opstod også et politisk arbejderparti, Socialdemokratiet. Det var i begyndelsen en del af arbejderbevægelsen, men blev i 1878 et selvstændigt parti. I 1884 blev de to første socialdemokrater valgt ind i Folketinget.

En langvarig strid i 1899 mellem arbejdsgivere og arbejdere endte i september samme år med en historisk aftale, **Septemberforliget**, mellem arbejdsmarkedets to hovedorganisationer – der i dag hedder DA (Dansk Arbejdsgiverforening) og FH (Fagbevægelsens Hovedorganisation). Med aftalen bevarede arbejdsgiverne deres ret til at lede og fordele arbejdet, og arbejderne fik ret til at organisere sig og varetage deres interesser kollektivt via fagforeninger og tillidsmænd – for eksempel forhandle løn og arbejdsvilkår eller strejke efter nærmere bestemte regler. **Septemberforliget ligger stadig til grund for den måde, man laver aftaler på det danske arbejdsmarked. Den måde at aftale tingene på i Danmark kaldes "Den Danske Model".**

1.8.2

ANDELSBEVÆGELSEN

Mens industrien voksede i byerne, skete der også forandringer på landet. I midten af 1800-tallet havde Danmark eksporteret store mængder korn til udlandet. Situationen ændrede sig imidlertid i midten af 1870'erne. Nu gjorde dampskibe og jernbaner det muligt for USA og de østeuropæiske lande at eksportere billigt korn til Vesteuropa, hvilket fik kornpriserne til at falde drastisk. Derfor valgte de danske landmænd i høj grad at omlægge til animalsk produktion. Det vil sige opdrætte for eksempel kvæg og svine for at producere blandt andet smør og bacon, som hurtigt blev Danmarks klart største eksportvarer. Det vigtigste marked var Storbritannien, som alene aftog over halvdelen af den animalske fødevareeksport i perioden 1890-1914.

En del af denne succes skyldtes andelsbevægelsen, som i samme periode kom til Danmark. Den danske andelsbevægelse var en del af en international bevægelse, der var opstået i England i 1840'erne under navnet 'The Co-operative Movement' (*Den kooperative bevægelse*). Bønderne slog sig sammen om at oprette blandt andet mejerier og brugsforeninger. Her samarbejdede de om indkøb og produktion, og de delte overskuddet i forhold til hvert enkelt medlems omsætning.

Samtidig kunne bønderne via andelsbevægelsens virksomheder forbedre varernes kvalitet.

Et bærende princip i andelsbevægelsen var, at medlemmer stemte efter "hoveder, ikke hoveder". Det betød, at en landmand (et hoved), som kun havde få dyr (hoveder), formelt set bestemte lige så meget som en storbonde med mange dyr. Der blev også oprettet andelsslagterier, som sikrede landmændene kontrol med både produktion og afsætning af deres kød. Andelsbevægelsen har betydet meget for dansk landbrugs udvikling og for Danmark som helhed. De demokratiske præsider og tanken om lighed, der lå til grund for andelstanken, er senere blevet en vigtig del af det moderne danske samfund. Der findes stadig mange andelsvirksomheder – for eksempel Coop og Arla – selv om de fleste efterhånden har fjernet sig meget fra deres oprindelige grundlag, både hvad angår størrelse og ledelsesform.

Brugsen i Lyderslev.

Også arbejderbevægelsen oprettede virksomheder, der byggede på andelstanken. De blev kaldt kooperative virksomheder. Det var for eksempel bryggerier, der producerede på lige vilkår med andre virksomheder, men det var arbejderne eller forbrugerne selv, der ejede dem. Virksomhederne skulle ikke give overskud til ejerne ligesom almindelige virksomheder. Langt de fleste af arbejderbevægelsens virksomheder er i dag udkonkurreret af de private virksomheder.

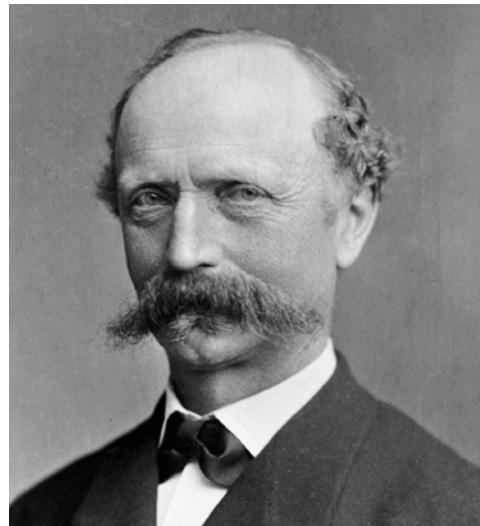
1.8.3

PARLAMENTARISMENS GENNEMBRUD

Krigen i 1864 var ikke kun et militært, men også et politisk nederlag for det nationalliberale borgerskab. Borgerskabet i byerne havde nemlig ikke bare stået i spidsen for kampen for en demokratisk grundlov, men også den nationale linje, som havde ført Danmark ind i krigen. Derfor stod borgerskabet svagt.

Dette spillede magten i hænderne på konservative kredse bakket op af landets godsejere. I 1866 fik de gennemført en ændring af grundloven, som indebar et demokratisk tilbageskridt. Kongen og de mænd, der havde de højeste indtægter, fik nu ret til at vælge de fleste pladser i Rigsdagens ene kammer, Landstinget. Den noget bredere adgang til at stemme blev dog bevaret til Folketinget. Men den nye grundlov anviste ikke, hvordan der skulle handles, når Folketinget og Landstinget, som nu havde to ret forskellige vælgerbefolkninger – og dermed to forskellige politiske flertal – ikke kunne blive enige.

I slutningen af 1800-tallet blev den politiske strid hårdere mellem Rigsdagens højre- og venstrekræfter. Begge parter mente, at det var dem, som havde grundloven på deres side. Perioden kaldes derfor for 'Forfatningskampen'. De organiserede sig omkring 1870 i to politiske partier, Højre og Venstre. Partiet Venstre, der repræsenterede bønderne, havde flertal i Folketinget. Det konervative parti Højre havde flertal i Landstinget. I denne periode gennemførte Højre-regeringer, der var udpeget af kongen og ledet af godsejeren J.B.S. Estrup, en lang række såkaldte provisoriske (foreløbige) finanslove, selv om regeringen var i mindretal i Folketinget. Folketinget, der var domineret af Venstre, søgte til gengæld at blokere regeringens politik. Resultatet blev, at al lovgivningsarbejde gik istå.

Godsejer Jacob Brønnum Scavenius Estrup fra partiet Højre var Danmarks konseilspræsident (regeringsleder) fra 1875 til 1894. Foto: Det Kongelige Bibliotek.

Først med Systemskiftet i 1901 blev den fastlåste situation brudt, og det parlamentariske princip blev indført. Ifølge det parlamentariske princip er det alene Folketinget, der bestemmer, hvem der skal have regeringsmagten. En regering må ifølge dette princip ikke have et flertal i Folketinget imod sig. 1901 blev et vendepunkt for det danske demokrati. Det parlamentariske princip blev dog først indskrevet i grundloven, da den blev ændret i 1953.

Efter lange politiske kampe overtog Venstre for første gang regeringsmagten i 1901. Men i takt med at det danske samfund udviklede sig, kom der flere politiske partier til. Et af dem var Det Radikale Venstre. Det blev dannet i 1905 af udbrydere fra Venstre. Det var især akademikere og husmænd, der stemte på det nye parti.

I 1915-16 reorganiserede det gamle godsejerparti Højre sig under navet Det Konservative Folkeparti. Partiet markerede dermed, at det ønskede at tiltrække andre vælgere end blot landets godsejere og det velhavende borgerskab, og at det nu anerkendte det parlamentariske princip og den lige valgret.

Skillelinjerne i dansk politik ændrede sig også i begyndelsen af 1900-tallet, således at de primært drejede sig om den økonomiske politik. På den ene side stod Socialdemokratiet, der lagde stor vægt på økonomisk omfordeling mellem rig og fattig. På den anden side var der de borgerlige partier Venstre og Det Konservative Folkeparti, som i højere grad ønskede lave skatter og økonomisk frihed. I midten af denne diskussion stod Det Radikale Venstre. Partiet har i sin historie dog samarbejdet mest med Socialdemokratiet.

1.8.4

KVINDEBEVÆGELSEN

Det var også i slutningen af 1800-tallet, at ligestillingskampen for alvor tog sin begyndelse. Foreningen Dansk Kvindesamfund – Danmarks ældste kvindeorganisation – blev stiftet i 1871. Den var afgørende for, at der frem mod 1920'erne skete en række store fremskridt i kvinders rettigheder. Som eksempler herpå fik kvinder i 1875 adgang til at få en studentereksamen og til at komme på universitetet. Studentereksamen måtte dog tages ved private pige-skoler frem til 1903, hvor de offentlige gymnasier også blev åbnet for piger. I 1880 fik gifte kvinder ret til at hæve og bruge deres egen løn.

Nathalie Zahle (1827-1913) var en forkæmper for kvinders ret til uddannelse og selvstændighed. Hun grundlagde i 1877 en pige-skole "N. Zahles Skole" i København. Foto: Det Kongelige Bibliotek.

I 1921 fik kvinder lige adgang til de fleste offentlige stillinger – undtagen i forsvaret og som præster.

Endvidere var det på en international, socialistisk kvindekonference i 1910 i "Folkets Hus" på Jagtvej på Nørrebro i København (det senere "Ungdomshuset"), at det blev besluttet, at der skulle være en international kampdag for kvinder. Fra 1921 fik markeringen en fast årlig dato den 8. marts, som i dag er kvindernes internationale kampdag i mange lande verden over.

En afgørende udvikling i denne periode var, at danske kvinder fik valgret. I 1903 havde de fået valgret, men kun til folkekirkens menighedsråd. Fra 1908 fik kvinderne også valgret til sogne- og byråd. Og endelig i 1915 – med ikrafttræden i 1918 – blev grundloven ændret, så danske kvinder fik valgret til Rigsdagens to kamre, Folketinget og Landstinget. Dermed fulgte Danmark tendensen i andre europæiske lande, hvor kvindekongresser også havde presset på for at sikre kvinder politisk indflydelse på lige fod med mænd. På verdensplan var Danmark blandt de første lande til at indføre valgret for kvinder ved parlamentariske valg. Ved samme grundlovsændring fik tjenestefolk, det vil sige personer uden egen husstand, som tjente og boede hos en anden familie, også valgret til både Folketinget og Landstinget. Således blev valgretten udvidet fra at have omfattet et mindretal til at omfatte flertallet af befolkningen.

Vimpel fra Dansk Kvindesamfund.

1.9

VERDENSKRIG, KRISE OG SOCIALREFORMER (1914-40)

1914-18 rasede 1. Verdenskrig mellem Europas stormagter. Danmark undgik at blive direkte involveret. De efterfølgende år var præget af en højst dødelig influenzaepidemi samt politisk uro både i Danmark og resten af verden. Mange europæiske lande udviklede sig til diktaturstater. I 1930'erne var verden i dyb økonomisk krise. Også i Danmark voksede arbejdsløsheden kraftigt. Det udløste mange konflikter på arbejdsmarkedet og gav Socialdemokratiet stor opbakning. Det motiverede også de gamle partier til sammen at finde løsninger, som var med til at sikre, at antidemokratiske ideologier aldrig for alvor vandt tilslutning i Danmark.

1.9.1

FØRSTE VERDENSKRIG (1914-18)

I 1914 brød 1. Verdenskrig ud. De største europæiske magter blev inddraget i krigen: På den ene side stod Tyskland, Østrig-Ungarn og Osmanierriget, og på den anden side stod Frankrig, Rusland, Storbritannien, Italien og siden også USA. Det neutrale Danmark lå geografisk tæt på krigens fronter, men blev ikke direkte berørt af verdenskrigen.

Efter pres fra Tyskland valgte Danmark dog i 1914 at lægge miner ud i nogle af de danske farvande. Tysklands formål var at forhindre britiske krigsskibe i at sejle ind i Østersøen og dermed true Tyskland derfra. Men minefelterne kunne også hindre tyske skibe i at sejle gennem de danske stræder. Én dansk befolkningsgruppe blev særligt involveret i 1. Verdenskrig. Det var de dansksindede slesvigere syd for grænsen, som var blevet tyske statsborgere efter Danmarks tab af Slesvig i den 2. Slesvigske Krig i 1864.

Danske soldater som deltog i første verdenskrig.

I alt døde cirka 6.000 danske sønderjyder i tysk krigstjeneste under 1. Verdenskrig. Også de danske kolonier i Vestindien kom i fokus på grund af krigen. USA frygtede, at Tyskland skulle besætte Dansk Vestindien, og tilbød derfor i 1915 den danske regering at købe Sankt Thomas, Sankt Croix og Sankt Jan (på engelsk Sct. John). Efter en folkeafstemning i Danmark blev øerne i 1917 solgt for 25 millioner dollars; til gengæld for salget anerkendte USA's regering, at Grønland fuldt og helt hørte under Danmark.

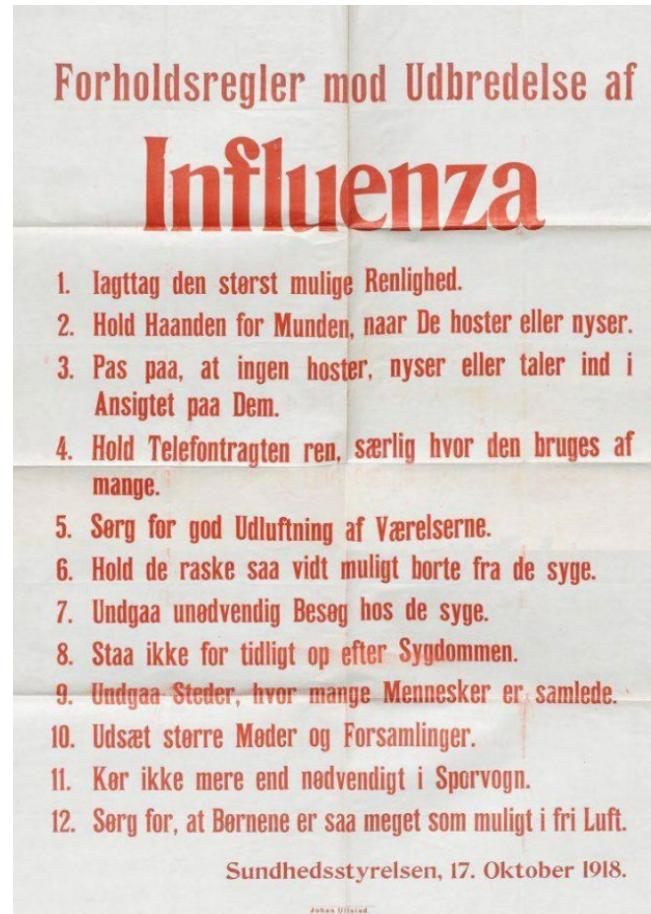
1.9.2

DEN SPANSKE SYGE

Hen mod slutningen af krigen i 1918 blev verden og Danmark ramt af en meget aggressiv, smitsom og dødbringende influenzavirus, som fik navnet "Den Spanske Syge". Sygdommen opstod slet ikke i Spanien, men fik sit navn, fordi det var spanske aviser, som først skrev om den. Eftersom Danmark ikke deltog direkte i 1. verdenskrig, var landet bedre rustet til at bekæmpe sygdommen med en befolkning, som var bedre ernærret, og et sundhedsvæsen, som var mindre belastet end de mange krigsførende landes.

Men alligevel kunne danske myndigheder ikke gøre meget. Man vidste kun lidt om sygdommen og kunne for eksempel ikke udvikle en vaccine. Mange influenzapatienter fik også lungebetændelse oveni, som man, før penicillinen blev opdaget i 1928, ofte døde af.

Sundhedsstyrelsen forsøgte via løbesedler at give befolkningen råd om blandt andet god hygiene og om at undgå kontakt med hinanden, ligesom nogle skoler og forlystelser lukkede ned. Men alt dette var ikke nok til at få kontrol med sygdommen, som ramte landet i flere bølger i perioden 1918-20. Specielt for Den Spanske Syge er også, at den i høj grad slog relativt unge mennesker ihjel. De fleste døde var mellem 20 og 40 år. I alt tog sygdommen op mod 50 millioner menneskeliv, herunder cirka 15.000 i Danmark.

Opfordringer fra Sundhedsstyrelsen mod udbredelsen af 'Den Spanske Syge' i 1918.

1.9.3

GENFORENINGEN OG FORFATNINGSKRISEN

Tyskland tabte 1. Verdenskrig. Det gjorde det muligt for Danmark at kræve de primært dansksindede områder af Slesvig tilbage. I 1920 stemte befolkningen i Nordslesvig og Mellem-slesvig ved to forskellige afstemninger om, hvorvidt den ønskede at tilhøre Tyskland eller Danmark. Afstemningen i Nordslesvig fandt sted i februar 1920.

Et stort flertal stemte for, at Nordslesvig skulle genforenes med Danmark. Ved afstemningen i marts 1920 i Mellem-slesvig, hvor Flensborg var den største by, bestemte et stort flertal derimod, at området skulle forblive under Tyskland.

Den 15. juni 1920 blev grænsen formelt flyttet sydpå fra Kongeåen til den nuværende grænse mellem Danmark og Tyskland. Nordslesvig – nu kaldet Sønderjylland – blev dermed genforenet med Danmark.

Man kalder Sønderjyllands tilbagevenden til Danmark for Genforeningen. Men der er dog stadig et tysk mindretal (i 2020 på cirka 15.000) på den danske side af grænsen og et dansk mindretal (i 2020 på cirka 50.000) på den tyske side. Disse mindretals rettigheder blev i 1955 lagt fast i København-Bonn-erklæringerne, hvilket har sikret en fredelig udvikling i grænselandet.

Christian 10. rider over grænsen i 1920.

Kort før Genforeningen oplevede Danmark i forbindelse med Påskekrisen sin alvorligste forfatningskrise i nyere tid. Inden da havde kong Christian 10. (1912-47) og regeringen i længere tid været uenige. Det var især uenigheden om den nye grænse til Tyskland, der udløste Påskekrisen.

Kongen mente, at regeringen – på trods af afstemningsresultaterne – skulle forsøge at få mere af Slesvig tilbage til Danmark end blot Nordslesvig. Dette afviste regeringen. I påsken 1920 afskedigede Christian 10. regeringen på grund af denne uenighed. Dette skete, selvom regeringen ikke havde et flertal imod sig

i Folketinget. Kongens optræden under Påskekrisen i 1920 udløste store demonstrationer og politiske protester, og den blev af dele af dagspressen betegnet som et statskup. Flere begyndte at tale om helt at afskaffe monarkiet. Krisen drev over, da kongen og de politiske ledere efter intense forhandlinger blev enige om at udpege en ny midlertidig regering og udskrive nyvalg. Siden da har kongemagten ikke blandet sig direkte i politik.

1.9.4

ØKONOMISK KRISE OG SOCIALREFORMER

I 1917 tog bolsjevikkerne (kommunisterne) magten i Rusland, som blev omdannet til Sovjetunionen. Fascismen og nazismen vandt frem i for eksempel Italien (1922) og i Tyskland (1933), og mange andre europæiske lande fik autoritære regimer i løbet af 1920'erne og 1930'erne. Alt sammen var det udtryk for en bevægelse i en ikke-demokratisk retning. Men i Danmark lykkedes det at fastholde demokratiet.

Samtidig indtraf en meget alvorlig international økonomisk begivenhed i denne periode. Det var børskrakket på Wall Street i New York i oktober 1929. Aktiekurserne faldt voldsomt, og den økonomiske krise spredte sig til resten af verden. I Danmark blev især landets største erhverv, landbruget, hårdt ramt af krisen. Priserne på korn og kød faldt dramatisk. Tusindvis af landmænd blev tvunget til at sælge deres gårde, fordi de ikke tjente penge nok. Arbejdsløsheden steg voldsomt og nåede op over 30 procent i begyndelsen af 1930'erne.

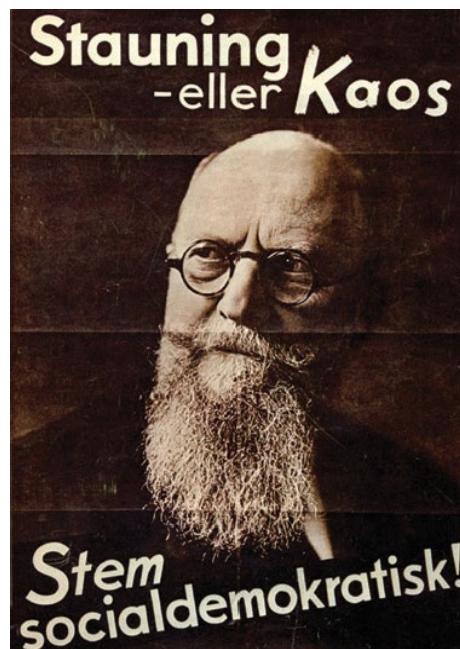
Børskrakket i 1929 på Wall Street, New York.

I 1924 var cigarsortereren Thorvald Stauning blevet Danmarks første socialdemokratiske statsminister.

I denne regering, som varede to år frem til 1926, indgik også landets **første kvindelige minister**. Hun hed **Nina Bang** og var undervisningsminister. I 1929 dannede Socialdemokratiet igen regering – denne gang sammen med Det Radikale Venstre. Regeringen forsøgte at mildne krisen ved forskellige indgreb. Den 30. januar 1933 – tilfældigvis samme dag som Adolf Hitler blev rigsksansler i Tyskland – indgik regeringen og Venstre det såkaldte Kanslergadeforlig, der fik dette navn, fordi de afgørende forhandlinger fandt sted i statsminister Thorvald Staunings bolig i Kanslergade i København.

Kanslergadeforliget var et vidtgående forlig, der tog hensyn til både arbejdsgivernes og arbejdernes interesser. **Forliget forhindrede lavere løn til arbejderne**, men forbød strejker i et år. Det var også nødvendigt at støtte landbruget, der var hårdt ramt af den økonomiske krise. Forliget gjorde det nemmere for landmænd at låne penge, så de undgik at gå fallit. Samtidig blev den danske krone devalueret, det vil sige, at dens værdi blev sænket. Dette gjorde det nemmere at sælge landbrugsvarer til Storbritannien.

Og som led i forliget blev der også gennemført en såkaldt socialreform, der udvidede befolkningens sociale rettigheder og skabte mere ensartede regler for, hvornår den enkelte borger kunne få økonomisk hjælp af det offentlige – for eksempel som følge af arbejdsløshed eller sygdom.

Danmarks første socialdemokratiske statsminister Thorvald Stauning. Her på en valgplakat fra 1935.

Danmarks første kvindelige minister Nina Bang.

1.10

DANMARK BESAT AF TYSKLAND (1940-45)

Hitlers angreb på Polen i september 1939 medførte, at Storbritannien og Frankrig erklærede Tyskland krig. Dermed var 2. Verdenskrig brudt ud i Europa. Danmark var besat af Tyskland fra 1940 indtil krigens afslutning i 1945. Danmark samarbejdede med tyskerne for at mildne besættelsesvilkårene, men under krigen voksede en dansk modstandsbevægelse frem. Samtidig lykkedes det for Danmark at redde langt de fleste af landets jøder fra Nazi-Tysklands folkemord, Holocaust.

1.10.1

BESÆTTELSE OG SAMARBEJDE

Danmark og Norge blev angrebet og besat af det tyske militær den 9. april 1940. Den tyske forklaring var, at Tyskland ville beskytte de to lande mod britisk besættelse. Men Tysklands besættelse af Danmark skyldtes især, at man var interesseret i Norge. Den tyske krigsførelse var afhængig af leverancer af jernmalm fra Nordsverige, som skulle udsikbes gennem byen Narvik på den isfri, norske atlanterhavskyst. Den forsyning af råvarer havde briterne også vist interesse for.

Desuden ønskede Tyskland sin adgang til verdenshavene sikret via Norges langstrakte kyst. Da Danmark er det land, som ligger mellem Norge og Tyskland, havde tyskerne brug for at have adgang til flyvepladsen i Aalborg som mellemstation. Endeligt gjorde Danmarks placering ved Nordsøen landet til en uundværlig del af det tyske forsvars værk mod en eventuel allieret invasion af den europæiske vestkyst.

Tyske fly over København den 9. april 1940.

Tidligt om morgenen den 9. april blev angrebet indledt, da tyske tropper gik over grænsen i Sønderjylland. Danmarks militære modstand mod angrebet var ubetydelig og varede kun i ganske få timer. Det betød, at kun få danske soldater mistede livet i forbindelse med angrebet. Tysklands militære magt var så stor, at regeringen ikke mente, at det ville nyte fortsat at gøre modstand.

Tyskland krævede, at Danmark skulle samarbejde med besættelsesmagten. Det gik Danmark nødtvungent ind på. Den danske regering blev ikke afsat, men fortsatte som samlingsregering under socialdemokratisk ledelse, dog under tysk kontrol. Også kongen fortsatte som regent. Formelt set bevarede Danmark sin status som suveræn, neutral stat, selv om landet var besat af tyske tropper. Og for de fleste danskere fortsatte – i hvert fald de første år af besættelsen – livet stort set uden de store forandringer.

Den 10. maj 1940 – en måned efter den danske overgivelse – blev også Frankrig invaderet af Tyskland, som besejrede de franske styrker på mindre end seks uger. Dermed stod Storbritannien næsten alene tilbage i kampen mod Hitler, og en allieret sejr syntes langt borte.

Men den tyske krigsførelse fik stigende problemer, som årene gik, og flere og flere begyndte at tro på en allieret sejr. Afgørende i denne sammenhæng blev to begivenheder i 1941. Det var Tysklands invasion ('Operation Barbarossa') af Sovjetunionen den 22. juni, og da Japan, som var på Tysklands side i krigen, bombede den amerikanske flåde i Pearl Harbor på Hawaii i Stillehavet den 7. december. Dermed blev både Sovjetunionen og USA trukket ind i krigen på allieret side, og Tyskland havde således fået for mange og for stærke fjender til, at det på lang sigt var muligt at vinde krigen.

I de første år af besættelsen var der nogenlunde ro i Danmark på trods af krigen, men fra 1942 begyndte danskernes modstand mod den tyske tilstedeværelse i landet at vokse.

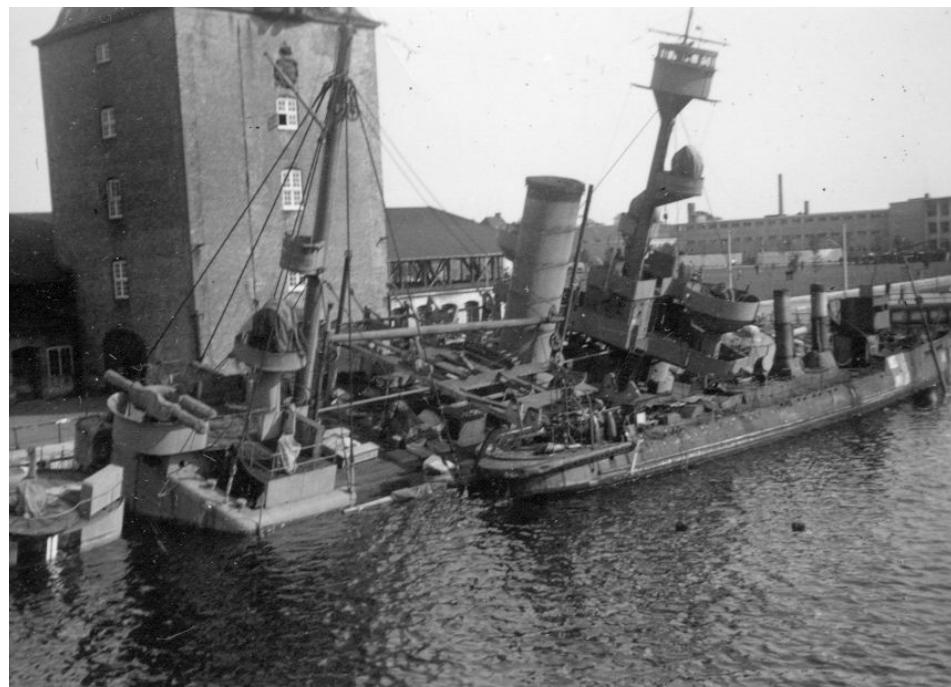
Tyskerne mente hverken, at den danske regering gjorde nok for at slå denne modstand ned eller i øvrigt bidrog til at sikre tyske interesser i landet. Efter en større krise i det dansk-tyske forhold i oktober 1942 blev der efter tysk krav dannet en ny regering under ledelse af Erik Scavenius, der var tidligere udenrigsminister og en kraftig fortaler for samarbejdspolitikken med Tyskland.

I august 1943, hvor det stod mere og mere klart, at Tyskland ville tage krigen, kom der imidlertid store strejker i flere danske byer som følge af stadig hårdere tyske krav. Den 29. august 1943 besluttede regeringen at indgive sin afskedsbegæring til kongen, efter at Scavenius havde afvist tyskernes krav om at gribe aktivt ind mod strejkerne og den stadigt voksende modstand mod den tyske besættelse, herunder det tyske krav om dødsstraf for sabotage. Dermed sluttede den danske regerings samarbejdspolitik med Nazi-Tyskland. Den tyske besættelsesmagt opløste samtidig det danske militær.

Uroligheder i Odense i august 1943. Foto: Nationalmuseet.

Den danske flåde sænkede selv hovedparten af sine skibe i 1943, for at de ikke skulle falde i tyske hænder. Derefter havde Danmark reelt ingen regering, selv om kongen havde nægtet at modtage regeringens afskedsbegæring. I praksis blev landet derefter styret af departementscheferne, det vil sige ministeriernes øverste administrative chefer. De videreførte i et vist omfang, og mere uformelt, koordinationen med den tyske besættelsesmagt for at beskytte befolkningen mest muligt på trods af den nye og mere alvorlige situation i landet.

Sænkning af krigsskibet Peder Skram i 1943. Foto: Nationalmuseet.

1.10.2

REDNINGEN AF DE DANSKE JØDER

I 1940 levede der cirka 8.000 jøder i Danmark. Mere end 7.000 af dem nåede at flygte fra nazisternes forfølgelser under besættelsen. De fleste blev hjulpet til Sverige af danske medborgere, lige inden tyskerne i oktober 1943 forsøgte at anholde de danske jøder. Op mod 500 danske jøder blev dog sendt til koncentrationslejre i Tyskland, hvor mange omkom. I europæisk målestok overlevede en meget stor andel af de danske jøder dog dette folkemord, som også kendes under navnet Holocaust. I alt myrdede Nazi-Tyskland seks millioner af Europas cirka ni-til millioner jøder under krigen – de fleste ved masseskydninger eller i gaskamre i udryddelseslejre.

1.10.3

ISLAND BLIVER SELVSTændigt

I 1944 løsrev Island sig endegyldigt efter 564 år under Danmark. I anden halvdel af 1800-tallet opstod der en stærk selvstændighedsbevægelse i Island, som i 1918 med den såkaldte Forbundslov havde fået udstrakt selvstyre i et forbund – en "personalunion" – med Danmark. Det vil sige, at den danske konge også var konge i Island. Videre blev den islandske udenrigs- og forsvarspolitik varetaget af Danmark.

Under 2. Verdenskrig fik Islands geografiske placering midt i den nordlige del af Atlanterhavet stor betydning. Fly og skibe på vej fra USA til Europa kunne bruge øen som base. **Storbritannien** besatte derfor Island i maj 1940 for at forhindre en tysk invasion. Senere under krigen overtog USA forsvaret af det islandske område.

Forbundsloven i 1918 udløb i 1943, og Danmark, som var under tysk besættelse havde derfor ikke reel mulighed for at genforhandle den. Ved en folkeafstemning besluttede en næsten enig islandsk befolkning sig for fuld selvstændighed. Republikken Island blev således udråbt den 17. juni 1944, som derfor blev Islands nationaldag.

1.10.4

MODSTAND OG BEFRIELSE

De sidste år af besættelsen var præget af flere og flere sabotageaktioner både mod det tyske militær i Danmark og mod de danskere, der samarbejdede med besættelsesmagten. Frihedsrådet blev oprettet i september 1943. Det var en illegal komité, hvor lederne fra de forskellige modstandsbevægelser koordinerede modstanden mod den tyske besættelsesmagt. En stor strejke i København i juli 1944 gav anledning til øget kontakt mellem modstandsbevægelse og politikere. Efter strejken samarbejdede Frihedsrådet og de danske politikere om at få Danmark anerkendt som allieret i kampen mod Tyskland. Det modsatte Sovjetunionen sig dog.

I foråret 1945 kollapsede det nazistiske Tyskland efter hårde kampe i Europa. Den 5. maj blev Danmark officielt befriet af britiske styrker efter, at de tyske tropper havde overgivet sig. På Bornholm nægtede tyskerne dog at overgive sig. I besættelsens sidste dage blev øen derfor angrebet af sovjetiske styrker, som blev på øen frem til foråret 1946. I alt blev cirka 7.000 danskere dræbt under 2. Verdenskrig, heraf var mange søfolk, der sejlede i allieret krigstjeneste.

Fejring af befrielsen i København den 5. maj efter fem års tysk besættelse.

Danmark blev således ikke så hårdt ramt af 2. Verdenskrig som mange andre europæiske lande. 2. Verdenskrig er med cirka 60 millioner døde verden over den blodigste krig i verdenshistorien, og dødstallet var langt højere i næsten alle andre tysk besatte lande – for eksempel mistede Holland cirka 200.000 borgere, og i Østeuropa, hvor krigen var langt blodigere end i Vesteuropa, mistede Polen alene fem-seks millioner borgere.

De relativt lave dødstal og begrænsede ødelæggelser skyldes for det første den hurtige danske overgivelse i april 1940 og den efterfølgende samarbejdspolitik med tyskerne. For det andet skyldes det, at de tyske tropper i Danmark – bortset fra dem på Bornholm – overgav sig uden kamp ved krigens afslutning i 1945, allerede før de allierede styrker ankom til landet. **Krigens væsentlige kamp-handlinger mellem stormagterne nåede således aldrig til Danmark.**

Der var dog knaphed på mange varer i Danmark. For at styre forbruget og for at kunne fordele de knappe forsyninger ud til alle indførtes såkaldt rationering på for eksempel benzin, gas, el, sukker, kaffe, te, mel, brød, sæbe, kød og smør. Det betød, at hver borger kun kunne købe en begrænset mængde af disse varer. Men i modsætning til mange andre lande var der dog aldrig sult i Danmark. Det politiske system overlevede også krigen. Modstandsbevægelsen fik en vis politisk indflydelse i tiden lige efter befrielsen, men de gamle politikere og partier vendte hurtigt tilbage til magten.

1.11

KOLD KRIG, VELFÆRD OG UNGDOMSOPRØR (1945-72)

Danmark ændrede sig meget i tiden efter 2. Verdenskrig. Danmark opgav sin traditionelle neutralitetspolitik og blev medlem af NATO i 1949. Også indenrigspolitisk bød efterkrigstiden på store forandringer, ikke mindst på grund af den hastigt voksende økonomiske velstand. Danskerne fik flere penge mellem hænderne end nogensinde før. Mod slutningen af 1960'erne voksede uenighederne mellem yngre og ældre generationer, fordi flere unge satte spørgsmålstege ved mange af samfundets traditionelle normer.

1.11.1

DANSK POLITIK OG DEN KOLDE KRIG

Verden var blevet en anden efter 2. Verdenskrig. Millioner af mennesker var blevet dræbt under krigen, og mange byer i Europa lå i ruiner. Krigen havde skabt et stærkt ønske om at sikre international fred og sikkerhed. I 1945 stiftede en række lande derfor De Forenede Nationer (FN). Danmark var fra begyndelsen med i FN, der blandt andet skulle være med til at forhindre en ny verdenskrig.

Efter 2. Verdenskrig opstod Den Kolde Krig mellem de to nye supermagter, USA og Sovjetunionen. Den var en ideologisk kamp og et våbenkapløb om blandt andet atomvåben mellem de vestlige demokratier baseret på liberal markedsøkonomi på den ene side – og de kommunistiske lande baseret på planøkonomi på den anden side. Europa blev delt i et vest og et øst langs en linje, som især afspejlede, hvilke områder der i 2. Verdenskrig var blevet befriet fra Nazi-Tyskland af henholdsvis USA og Storbritannien i vest og af Sovjetunionen i øst.

Opdelingen mellem øst og vest blev kendt som Jerntæppet. Den Kolde Krig kom til at præge verden frem til, at de kommunistiske diktaturer i Østeuropa faldt omkring 1990.

Danmark havde søgt at holde sig neutral i internationale konflikter siden Englandskrigene i begyndelsen af 1800-tallet. Men da neutralitetspolitikken ikke kunne forhindre den tyske besættelse under 2. Verdenskrig, valgte Danmark side i Den Kolde Krig. Man følte sig bedre beskyttet som medlem af forsvarsalliancen NATO (Den Nordatlantiske Traktat-organisation). I 1949 blev Danmark derfor medlem af NATO. Alliancen bestod af USA, Canada, Tyrkiet og en række vesteuropæiske lande. Centralt i NATO-traktaten er artikel 5 – den såkaldte "musketer-ed". Den siger, at et væbnede angreb mod et medlemsland skal betragtes som et angreb på alle medlemslandene. Dette forpligter de andre NATO-lande til – om nødvendigt også med militær magt – at hjælpe det land, som er blevet angrebet.

Sovjetiske tropper på øvelse i Polen og canadiske tropper i Vest-Tyskland under Den Kolde Krig.

Over for NATO stod Warszawa-pagten, der blev stiftet i 1955. Denne forsvarsalliance var ledet af det kommunistiske Sovjetunionen, som fik stor indflydelse på landene i Østeuropa efter 2. Verdenskrig. Efter næsten 100 år under Tysklands indflydelse orienterede Danmarks udenrigs- og sikkerhedspolitik efter 2. Verdenskrig sig særligt mod USA.

USA spillede en vigtig rolle i genopbygningen af Vesteuropa efter 2. Verdenskrig. I årene 1948-51 gav USA meget store pengebeløb til flere vesteuropæiske lande, blandt andet Danmark. Pengene blev givet som en del af Marshall-planen, opkaldt efter den amerikanske udenrigsminister George Marshall. Formålet med Marshall-hjælpen var at få sat gang i den internationale samhandel, som var gået i sta under 2. Verdenskrig. Dermed håbede man også at kunne hindre kommunismens videre udbredelse i Vesteuropa.

Den økonomiske hjælp fra USA var med til at modernisere det danske landbrug i de første årtier efter 2. Verdenskrig. Hundretusinder af heste blev afløst af traktorer, mejetærskere og andre maskiner. En stor del af arbejdskraften på landet blev derfor overflødig, og mange folk flyttede fra landområderne ind til byerne i 1950'erne.

Traktor på dansk landbrug i 1950'erne.

Det første valg efter krigen i 1945 resulterede i en borgerlig regering under Venstres ledelse, men i 1947 genvandt Socialdemokratiet regeringsmagten. Danmarks Kommunistiske Parti (DKP) fik med 12,5 procent af stemmerne forholdsvis stor tilslutning ved valget i 1945, fordi der i store dele af befolkningen var sympati for, at mange danske kommunister havde deltaget i modstandskampen under besættelsen og for Sovjetunionens betydelige indsats i nedkæmpelsen af Nazi-Tyskland. De fleste af partiets nye vælgere forlod dem dog hurtigt igen. Langt de fleste vælgere stemte fortsat på de fire gamle partier Socialdemokratiet, Det Radikale Venstre, Det Konservative Folkeparti og Venstre. Den danske tradition for politisk stabilitet og enighed om de grundlæggende demokratiske spilleregler fortsatte under Den Kolde Krig. De sovjetisk støttede kommunister fik aldrig del i regeringsmagten i Danmark.

Valgplakater i 1945 fra Danmarks Kommunistiske Parti (med henvisning til kommunisternes indsats i modstandskampen under besættelsen) og Det Konservative Folkeparti (med advarsel om et sovjetisk angreb).

I efterkrigstiden begyndte man igen at diskutere, om der var behov for at ændre grundloven. Ved en folkeafstemning i 1953 stemte et flertal for at ændre grundloven. Ændringen betød blandt andet, at Landstinget blev afskaffet. Der blev i stedet indført et såkaldt etkammersystem med Folketinget som eneste lovgivende forsamling. Desuden kom grundloven nu også til at gælde for Grønland og ikke kun for Danmark og Færøerne. Tronfølgen blev også ændret, sådan at den danske trone kunne gå i arv til en kvinde. Sønner gik dog stadig forud for døtre, hvilket vil sige, at en yngre søn stadigvæk ville arve tronen, hvis han havde en ældre søster. Spørgsmålet om kvindelig tronfølge pressede sig særligt på, fordi den daværende konge Frederik 9. (1947-72) havde tre døtre og ingen sønner. Grundlovsændringen i 1953 muliggjorde dermed, at hans ældste datter, den senere dronning Margrethe 2. (1972-2024), kunne arve tronen. Med en ændring af tronfølgeloven i 2009 fik mænd og kvinder helt lige arveret til tronen, så det altid er den ældste – søn eller datter – der arver tronen.

Kong Frederik 9. (født 1899, reg. 1947-72), dronning Ingrid (1910-2000) med deres tre døtre Anne-Marie (født 1946), Benedikte (født 1944) og Margrethe (født 1940). Foto: Allan Moe/Ritzau Scanpix.

Det var Socialdemokratiet, der havde størst politisk indflydelse i de første årtier efter 2. Verdenskrig. Fra 1953 til 1968 blev alle regeringer i Danmark ledet af Socialdemokratiet. Det eneste parti, der opstod i denne periode, og som stadig er i Folketinget, er SF (Socialistisk Folkeparti). SF blev dannet i 1959 af en gruppe personer, der forlod DKP i protest mod de kommunistiske landes undertrykkelse af deres befolkninger, som udbryderne ikke mente, at DKP tog nok afstand fra. Nedkæmpelsen af den folkelige opstand mod det kommunistiske styre i Ungarn i 1956 havde afgørende betydning for splittelsen af DKP.

1.11.2

STØRRE VELFÆRD

Fra slutningen af 1950'erne var der høj økonomisk vækst i Europa, herunder også i Danmark, som i perioden 1957-73 havde en økonomisk højkonjunktur nærmest uden sidestykke i landets historie. Der var fuld beskæftigelse og stor stigning i produktionen, ligesom de fleste indkomster voksede støt i denne periode. Perioden er derfor ofte blevet omtalt som 'De glade 60'ere'. Fra begyndelsen af 1960'erne eksporterede Danmark flere varer fra industrien end fra landbruget.

Højkonjunkturen (cirka 1957-73) gav mange råd til nye forbrugsgoder.

Det var også i denne periode, at opbygningen af det danske velfærdssamfund for alvor begyndte, og et stadig større socialt sikkerhedsnet blev spændt ud under befolkningen. Flere af de ordninger, som ligger til grund for nutidens danske velfærdssamfund, blev etableret i de år, ligesom mange af de eksisterende ordninger blev udbygget betydeligt.

Folkepensionen, der giver enhver borgers ret til pension uanset indkomst, blev for eksempel indført i 1956. Og i 1964 vedtog Folketinget, at kommunerne skulle oprette det nødvendige antal daginstitutionsspladser, således at alle familier kunne få mulighed for at få deres børn i vuggestue og børnehave. Udbygningen af velfærdsstaten medførte også, at skatter og afgifter steg meget i denne periode.

Væksten indebar også, at der var behov for mere arbejdskraft. Mange danske kvinder kom ud på arbejdsmarkedet. I midten af 1900-tallet havde langt de fleste gifte kvinder passet hus og børn, mens mændene gik på arbejde uden for hjemmet. Fra 1960'erne fik kvinderne i stigende grad uddannelse og arbejde. Og mange flere børn tilbragte en del af dagen i en af de mange nye vuggestuer, børnehaver og fritidshjem, der blev oprettet. Kvinderne fik dog ofte en lavere løn end mændene for det samme arbejde, og kampen for at sikre ligestilling mellem mænd og kvinder blev stærkere.

Den økonomiske vækst betød, at mange flere mennesker pludselig fik adgang til forbrugsgoder ud over de mest basale fornødenheder som mad, tøj og bolig.

Tv-apparater, pladespillere, køleskabe, fryserer, vaskemaskiner, parcelhuse, biler med mere havde hidtil været anset som luksusvarer, som kun de rigeste havde haft råd til. Nu blev de i langt højere grad en del af de fleste menneskers liv. Oven i den øgede velstand blev arbejdsgenstanden løbende også kortere (fra 48 til 40 timer mellem 1958 og 1974), og folk fik mere ferie (fra to til fire uger mellem 1953 og 1972). Derfor var der nu også langt flere, der havde tid og råd til at rejse til udlandet på ferie eller købe et sommerhus.

1.11.3

UNGDOMSOPRØR OG NYE KULTURELLE STRØMNINGER

I slutningen af 1960'erne var der i Danmark som i mange andre vestlige lande tydelige spændinger mellem generationerne. Ungdommens modstand mod samfundets normer og autoriteter voksede, og derfor gjorde de oprør. Mange unge, især i de større byer, brød med samfundets traditionelle normer og værdier. De satte blandt andet spørgsmålsteget ved USA's deltagelse i krigen i Vietnam og "kernefamilien" med far, mor og børn som samfundets bærende enhed. I stedet kom der en friere holdning til seksuelle relationer – også før ægteskabet.

Fra 1966 kunne p-piller sælges lovligt i Danmark. Kvinder fik dermed adgang til et nemt præventionsmiddel, så de selv kunne styre, om de ønskede at blive gravide og få børn. P-pillen fik derfor afgørende betydning for kvinders seksuelle frigørelse.

Den nyanlagte fristad Christiania, 1971.

Nye måder at leve sammen på blev også mere accepteret. Eksempelvis kunne et par godt bo og få børn sammen uden at være gift.

Nogle unge søgte nye måder at bo sammen på, blandt andet i kollektiver. Andre eksperimenterede med narkotiske stoffer. Fristaden Christiania i København blev oprettet i 1971, da unge besatte en forladt militærkaserne, Bådsmandsstrædes Kaserne. Herefter bosatte op mod 1.000 personer sig på Christiania og forsøgte at udleve mange af tidens nye ideer. Fristaden Christiania eksisterer stadig.

Ungdomsoprøret førte også til et studenteroprør. I 1968 og årene efter gjorde mange studerende og yngre undervisere oprør mod det såkaldte professorvælde på universiteterne. De krævede mere indflydelse, nye ledelses- og undervisningsformer og et andet indhold i studierne, og det lykkedes dem at få mange af deres krav igennem.

Rektor for Københavns Universitet, professor Mogens Fog, overværer en studenterdemonstration på Vor Frue Plads med 5.000 deltagere.

Også den mere strenge og autoritære opdragelse af børn i familien og i skolerne blev erstattet af en pædagogik baseret på øget dialog og samarbejde mellem børn og voksne. Blandt andet blev det i 1967 helt forbudt for lærerne at slå eleverne i den danske folkeskole. Det var dog først 30 år senere i 1997, at det også blev helt forbudt for forældre at slå deres egne børn.

Unge mennesker til festival i København 1971. Foto: Jørgen Andel/Ritzau Scanpix.

1.12

DANMARK I EUROPA OG OLIEKRISE (1972-90)

Danmark blev i 1973 medlem af Det Europæiske Fællesskab, EF, der var forløberen for det nuværende EU. I begyndelsen af 1970'erne blev Danmark efter mange år med god økonomi og vækst ligesom mange andre lande ramt af økonomisk krise. 1970'erne og 1980'erne blev en periode for Danmark med lav økonomisk vækst samt nye politiske partier og bevægelser.

1.12.1

DANMARKS MEDLEMSKAB AF EF

I 1958 indledte Frankrig, Italien, Tyskland og Benelux-landene (Belgien, Nederlandene og Luxembourg) et økonomisk samarbejde, som udviklede sig til Det Europæiske Fællesskab (EF) og siden hen til Den Europæiske Union (EU). Formålet med EF var at styrke handlen mellem medlemslandene og at sikre freden via et stærkt samarbejde. Derfor skulle der mellem EF-landene oprettes et fælles marked uden toldgrænser eller andre hindringer for den indbyrdes handel. Målet var også, at alle indbyggere frit skulle kunne søge og tage arbejde i andre EF-lande.

Den 1. januar 1973 trådte Danmark ind i EF. Et flertal på 63,3 procent af vælgerne havde sagt ja til medlemskab ved en folkeafstemning i oktober 1972. Op til afstemningen var der megen debat om EF-spørgsmålet. Tilhængerne mente, at Danmark ville blive rigere ved at deltage i det økonomiske europæiske samarbejde. Man forventede for det første, at Danmarks dengang vigtigste handelspartner, Storbritannien, også kom med i EF sammen med Danmark. Videre ønskede man at sikre de bedste muligheder for at handle på det europæiske marked og ikke mindst det tyske, hvis betydning for dansk økonomi var vokset kraftigt de forudgående år. Derudover var det en fordel at sikre dansk landbrug adgang til EF's landbrugsstøtte. Modstanderne var imod, at Danmark opgav noget af sin ret til at bestemme selv, og var bange for, at de store lande ville komme til at bestemme for meget, samt at medlemskabet ville gå ud over den offentlige velfærd og den danske nationale identitet.

Danmark bliver medlem af Det Europæiske Fællesskab (EF) i 1972. Statsminister Jens Otto Krag underskriver Romtraktaten i Bruxelles 22. januar 1972.

Hensynet til eksport og økonomi blev afgørende for det danske ja. Storbritannien og Irland blev medlemmer af EF samtidig med Danmark. I 1986 var der en ny folkeafstemning om en styrkelse af samarbejdet i EF. Afstemningen handlede om Den Europæiske Fællesakt eller EF-pakken, som den kom til at hedde i Danmark. Den havde til formål at gennemføre et indre marked, hvor varer, personer, tjenesteydelser og kapital kunne bevæge sig frit over grænserne mellem medlemslandene. Et flertal af danskerne (56,2 procent) stemte ja.

Demonstration på Rådhuspladsen mod Danmarks medlemsskab af EF.

1.12.2

OLIEKRISE

I 1974 blev Danmark ligesom mange andre vestlige lande ramt af en økonomisk krise. Den blev udløst af, at priserne på olie steg voldsomt i 1973. Baggrunden var, at de arabiske lande øgede prisen markant på olie for at lægge pres på de vestlige lande, som støttede Israel i en krig mod Ægypten og Syrien (Yom Kippur-krigen).

Olie var helt afgørende for økonomien, da den skulle bruges i det meste af industrien, til biler og opvarmning af boliger. Danmark producerede dengang selv kun meget lidt olie, som derfor skulle købes i udlandet. Derfor gav prisstigningen alvorlige problemer i Danmark, som i forvejen havde underskud på samhandlen med udlandet. De forudgående års høje økonomiske vækst faldt betydeligt, og mange blev arbejdsløse.

Problemerne blev forværret og forlænget, da endnu en voldsom prisstigning på olie indtraf i 1979-80 på grund af uroligheder i Iran i forbindelse med den islamiske revolution og den efterfølgende krig mellem Iran og Irak. I løbet af 1980'erne faldt prisen på olie igen, fordi der blev udvundet mere olie uden for Mellemøsten, for eksempel i Nordsøen. Og fordi en del af verdens forbrug af olie blev udskiftet med andre former for energi, for eksempel naturgas, kul, atomkraft og i meget mindre omfang også vedvarende energikilder som vindkraft eller solenergi. Videre bidrog oliekriserne til at skabe en interesse for energibesparende tiltag som bedre isolering af boliger og udvikling af biler og elektronik (blant andet tv-apparater, køleskabe og frysere), der bruger energien mere effektivt.

1.12.3

POLITISK OPBRUD

1970'erne var også en periode med store politiske forandringer i Danmark. Mange vælgere protesterede mod høje skatter og mod det bureaucratiet, der var fulgt med den store offentlige sektor i velfærdssamfundet, og vælgerne fik større mistillid til politikerne.

Ved folketingsvalget i 1973 stemte vælgerne pludseligt markant anderledes end tidligere. Der var tale om et stort vælgerskred, og dette valg kaldes derfor **Jordskredsvælget**.

Socialdemokratiet, Det Radikale Venstre, Venstre, Det Konservative Folkeparti og SF – de fem daværende partier i Folketinget – fik alle meget færre stemmer. Før Jordskredsvælget havde 93 procent af vælgerne stemt på et af de fem partier. Efter valget var det kun 64 procent.

Vælgerne stemte til gengæld fem partier mere ind i Folketinget, hvoraf det største blev protestpartiet Fremskridtspartiet, som fik 16 procent af stemmerne med advokaten Mogens Glistrup i spidsen. Partiets mærkesager var at afskaffe indkomstskat og offentligt bureaucratiet. Mange af de gamle partiers vælgere vendte gradvis tilbage over de næste år, og ingen af de nye partier, som blev valgt i 1973, er længere i Folketinget.

Men Jordskredsvælget er en milepæl i dansk politisk historie, blandt andet fordi det i eftertiden har været valgt mellem 7 og 12 partier ind i Folketinget ved hvert valg (frem for typisk 5-6 før 1973). Selv om der løbende er opstået nye partier, har det dog altid været politikere fra enten Socialdemokratiet, Radikale Venstre, Det Konservative Folkeparti eller Venstre, som har været statsministre i Danmark siden Systemskiftet i 1901.

I 1970'erne forsøgte skiftende danske regeringer at vende den økonomiske nedtur, men uden meget held. I begyndelsen af 1980'erne havde Danmark et stort underskud på handelsbalancen, det vil sige forholdet mellem værdien af det Danmark køber og sælger i udlandet. Samtidig var omkring 10 procent af arbejdsstyrken uden arbejde. En vigtig årsag til den økonomiske krise var en stor gæld til udlandet.

Socialdemokratiet havde – kun med kortere afbrydelser – siddet i regering og haft statsministerposten det meste af tiden siden 1929. Men i 1982 overlod de – på grund af vanskeligheder med at løse de økonomiske problemer – regeringsmagten til den borgerlige fløj, uden at der havde været folketingsvalg. Statsministeren blev den konservative Poul Schlüter, som var statsminister i over ti år frem til 1993.

Poul Schlüter er den første og hidtil eneste statsminister fra Det Konservative Folkeparti. Det skyldes, at Venstre det meste af tiden har været det største borgerlige parti siden Systemskiftet i 1901 og derfor normalt har haft statsministerposten, når der efter 1901 har været borgerlige regeringer. Regeringsskiftet i 1982 er endvidere en historisk milepæl, fordi de borgerlige partier siden oftest har været ved magten. I perioden 1982-2022 sad de borgerlige partier Venstre og Det Konservative Folkeparti således tilsammen i regering og havde statsministerposten i sammenlagt 24 år og Socialdemokratiet i sammenlagt 16 år.

Det lykkedes efterhånden Schlüter-regeringen at forbedre den danske økonomi, navnlig i sidste halvdel af 1980'erne. Prisen var en rekordhøj ledighed i starten af 1990'erne. Men inflationen (prisstigningerne), som havde været et stort problem i 1970'erne, faldt, og fra 1990 var der overskud på handelsbalancen over for udlandet. Dermed kunne der komme gang i en sund økonomisk vækst. I den forbindelse hjalp det også, at Danmark blev mere selvforsyndende med olie fra Nordsøen.

Schlüter-regeringen opnåede også DR's monopol – det vil sige eneret – på at sende dansk tv, som DR havde haft siden den første danske tv-udsendelse i 1948. I 1986 blev det således tilladt for private at eje tv-kanaler, og samme år vedtog Folketinget at etablere TV2, som sendte første gang i 1988. I de følgende år voksede antallet af radio- og tv-kanaler i Danmark betydeligt, og kabel- og satellit-tv med mange udenlandske kanaler blev en betydelig del af det danske mediebillede.

Poul Schlüter var statsminister 1982-93.

1.12.4

SOCIALE BEVÆGELSER

Efter at kvinderne var begyndt at komme ud på arbejdsmarkedet fra midten af 1960'erne, krævede mange kvinder i 1970'erne i forlængelse heraf mere **lige-stilling**. For eksempel kæmpede kvinderne i rød-strømpebevægelsen gennem politiske aktioner for bedre vilkår for kvinder. Op gennem 1970'erne var ligestilling et meget varmt politisk emne. I 1976 vedtog Folketinget på baggrund af et EF-direktiv en lov om **lige løn for samme arbejde**.

Fri adgang til abort var et andet af kvindebevægelsens politiske mål. Tidligere havde det kun været muligt at få abort, hvis der var en særlig grund til det, for eksempel hensynet til kvindens helbred. Men i 1973 vedtog Folketinget, at danske kvinder selv skulle kunne vælge, om de ville afbryde en graviditet. Indtil 12. graviditetsuge kunne kvinder frit vælge at få foretaget en abort. Modstanden mod den fri abort var en væsentlig grund til, at Kristeligt Folkeparti (som nu hedder Kristendemokraterne) blev dannet og valgt ind i Folketinget i 1973. Men den fri abort gælder stadigvæk, og i 2024 er det blevet aftalt at hæve grænsen for fri abort til den 18. graviditetsuge. Den nye abortgrænse skal gælde fra 1. juli 2025.

Flere græsrodsbevægelser var meget aktive i 1970'erne. Græsrodsbevægelserne var som regel grupper, der arbejdede for at opnå ét bestemt politisk mål. Fredsbevægelsen var aktiv i denne periode og arbejdede blandt andet mod militær oprustning og våbenkapløbet mellem stormagterne.

Tusindvis af danskere demonstrerede også mod **atomkraft**. Den folkelige modstand var en vigtig grund til, at Folketinget i 1985 besluttede at planlægge fremtidig energiforsyning i Danmark uden atomkraft. Ikke mindst en alvorlig ulykke på atomkraftværket Tjernobyl i Sovjetunionen (i det nuværende Ukraine) året efter i 1986 har haft stor betydning for eftertidens modvilje mod atomkraft. Lignende bevægelser er de senere år – med det stigende politiske fokus på klimaspørgsmålet – igen opstået, hvor blandt andet mange gymnasieelever inspireret af den svenske aktivist **Greta Thunberg** har strejket for, at der skal gøres mere for at modvirke klimaforandringerne.

Anti-atomkraftbevægelsen internationale kendeteckn, som stammer fra den danske gren af bevægelsen.

1.13

DANMARK I DET GLOBALE SAMFUND (1990-)

Danmarkshistorien har siden 1990 stået i globaliseringens tegn. Berlinmuren og Jerntæppet faldt, og nye konflikter brød ud. Kampen mod terrorisme har også præget verden og Danmark, og har spillet en ny og mere aktiv rolle i internationale forhold. EF udvidede det politiske samarbejde og blev omdøbt til Den Europæiske Union (EU), men danskerne tog kun tøvende det nye EU til sig. Landets økonomiske situation – dog afbrudt af en finanskrisje i 2008 – forbedrede sig igen, og problemer med at integrere flygtninge og indvandrere i samfundet optog stadig flere. I 2020 ramte en global sundhedskrise med Covid-19.

1.13.1

DANMARK I DET NYE EUROPA

Omkring 1990 brød det kommunistiske system i Østeuropa sammen. Berlinmurens fald i 1989 og Sovjetunionens opløsning i 1991 betød enden på Den Kolde Krig. Det medførte store forandringer i Europa. Central- og østeuropæiske lande, som tidligere havde ligget bag Jerntæppet, rykkede nu politisk tættere på Vesteuropa. Danmark fik tætte forbindelser med især de tre baltiske lande, Estland, Letland og Litauen.

Berlinmuren faldt i november 1989.

Efter Den Kolde Krig brød nye konflikter ud, blandt andet i Irak og det tidligere Jugoslavien. Danmark deltog fra nu af i øget grad aktivt i internationale konflikter og blev involveret i flere af disse krigs. Efter at Irak havde besat Kuwait i 1990, sendte Danmark således et krigsskib af sted, der skulle hjælpe med at håndhæve det internationale samfunds handelsblokade over for Irak.

Jugoslavien blev opløst i 1991-92. I stedet opstod en række selvstændige stater, som hurtigt kom i konflikt med hinanden. Danske soldater var udstationeret som FN-styrker (i Bosnien og Kroatien) i midten af 1990'erne. De skulle være med til at skabe fred mellem stridens parter. Også Kosovo, som dengang var en provins i Jugoslavien, blev ramt af konflikt i 1999. Her deltog danske jagerfly i NATO's aktioner.

Danmarks forhold til det europæiske samarbejde var præget af politisk uenighed i 1990'erne. I 1992 blev de 12 medlemslande enige om at udvide samarbejdet, og EF skiftede navn til EU – Den Europæiske Union. Navneforandringen afspejlede, at samarbejdet, som hidtil havde været et samarbejde om økonomiske spørgsmål som handel, landbrug og fiskeri, blev udvidet med en bredere vifte af politiske samarbejdsområder.

Et flertal i Folketinget gik ind for, at Danmark skulle deltage i det udvidede samarbejde. Men ifølge grundloven var det nødvendigt at afholde en folkeafstemning. I juni 1992 stemte et lille flertal af befolkningen (50,7 procent) nej til Maastricht-traktaten, som unionsaftalen kom til at hedde, fordi den var indgået i byen Maastricht i Holland.

I 1993 stemte et flertal af befolkningen (56,7 procent) ja til den såkaldte Edinburgh-aftale, som betød, at Danmark fik fire såkaldte forbehold over for EU. Det vil sige, at Danmark ikke deltog i EU's samarbejde på følgende fire områder: unionsborgerskabet, den fælles valuta (euroen), forsvarsområdet og samarbejdet om en fælles rets- og udlændingepolitik.

To af forbeholdene gælder stadig i dag. Derfor har Danmark har således for eksempel fortsat sin egen nationale valuta, kronen, hvorimod de fleste EU-lande har den fælles valuta, euroen. Og Danmark deltager heller ikke i EU's fælles rets- og ud-lændinge-politik. Modstanden mod EU i dele af befolkningen blev også en af årsagerne til, at Enhedslisten, som var en samling af en række mindre venstrefløjspartier, blev valgt ind i Folketinget for første gang i 1994. Trods EU-forbeholdene er et klart flertal af den danske befolkning positivt indstillet over for det danske medlemskab af EU.

1.13.2

ØKONOMISK OPSVING OG DISKUSSIONER OM INDVANDRING

I 1993 kom Socialdemokratiet igen til magten med Poul Nyrup Rasmussen som ny statsminister. De økonomiske problemer, som Danmark oplevede i 1970'erne og i 1980'erne, vendte til en økonomisk opgang. Midt i 1990'erne steg den økonomiske vækst igen, og flere kom i arbejde. Desuden betød produktionen af olie og gas fra de danske felter i Nordsøen, at Danmark efterhånden fik en nettoeksport af olie. Det var medvirkende til, at overskuddet på handelsbalancen blev større, og

gælden til udlandet efterhånden blev afviklet. Debatten om indvandring til Danmark fyldte stadig mere i løbet af 1990'erne. Antallet af personer med indvanderbaggrund var steget meget i de foregåede årtier, og i de større danske byer var der opstået bydele, hvor mange beboere havde en anden etnisk baggrund end dansk.

Boligområdet Gellerupparken i Aarhus. Foto: Tue Schou Pedersen.

Samtidig havde mange flygtninge og indvandrere vanskeligt ved at få uddannelse og arbejde. Spørgsmålet om integration fik i denne periode stor politisk opmærksomhed – blandt andet fordi forholdsvis mange med udenlandsk baggrund i Danmark klarede sig dårligt i uddannelsessystemet, og fordi en forholdsvis stor andel var uden arbejde og modtog sociale ydelser som kontanthjælp og førtidspension. Mange danskere mente også, at nogle indvandrere havde en kultur, som var meget anderledes end danskernes, og at de ikke altid var gode nok til at lære det danske sprog. Ønsket om stramninger af udlændinge- og integrationspolitikken blandt mange danskere havde stor betydning for, at Dansk Folkeparti med partistifter og partiformand Pia Kjærsgaard (f. 1947) i spidsen blev valgt ind i Folketinget første gang i 1998. Dansk Folkeparti var medvirkende til, at udlændingepolitikken blev et vigtigt tema ved folkestingsvalgene i de efterfølgende årtier. Andre politiske partier tog dog også efterhånden emnet op.

Poul Nyrup Rasmussen statsminister 1993-2001. Foto: Jens Dresling/Ritzau Scanpix.

I 2001 genvandt de borgerlige partier regeringsmagten. Statsministeren blev **Anders Fogh Rasmussen** fra Venstre. Diskussionerne om **udlændinge og integration fortsatte**, og den nye regering gennemførte flere stramninger af udlændingepolitikken. Formålet var at begrænse dele af indvandringen, få flere i arbejde og forbedre integrationen. Nogle af de efterfølgende regeringer har gennemført yderligere stramninger af udlændingepolitikken.

For eksempel er der indført et krav om, at man skal have opholdt sig i en længere periode i Danmark og have arbejdet, før man kan modtage fuld kontanthjælp. Derudover skal udlændinge have boet længere tid i Danmark for at få dansk indfødsret, ligesom man skal opfylde krav til arbejde og selvforsørgelse. Endvidere må man ikke begå alvorlig kriminalitet, og man skal bestå en række prøver i det danske sprog samt i dansk historie, samfund, kultur og værdier.

Det er også blevet sværere at få en ægtefælle fra udlandet til Danmark. Blandt andet skal begge personer være fyldt 24 år (den såkaldte 24-års-regel) og opfylde en række krav om blandt andet arbejde, selvforsørgelse, uddannelse, bolig og danskkundskaber. Formålet er at sikre det bedst mulige udgangspunkt for vellykket integration af den ægtefælle, som kommer til Danmark.

Det er dog ikke alle, der har været enige om den strammere udlændingepolitik. Modstanderne har blandt andet kritiseret, at de lavere økonomiske ydelser øget fattigdom og at de strammere krav til familiesammenføring splitter familier, og har gjort det for svært (også for danske statsborgere) at få en ægtefælle til landet.

Anders Fogh Rasmussen, statsminister 2001-09.

Pia Kjærsgaard tidligere formand for Dansk Folkeparti (1995-2012) og Folketingets første kvindelige formand (2015-19).
Foto: Ritzau Scanpix.

1.13.3

DANMARK I INTERNATIONALE KONFLIKTER

Det internationale samfund forandrede sig hastigt i begyndelsen af det nye årtusinde. Den globale økonomi og international terrorisme stillede Danmark over for nye udfordringer.

Efter terrorangrebet på USA den 11. september 2001 blev bekæmpelse af terrorisme en vigtig opgave i de fleste lande. Det har især ført til øget samarbejde mellem efterretningstjenester, men også til militære interventioner, som Danmark har deltaget aktivt i. Bag angrebet på USA i 2001 stod terrorister, der opnåede fra Afghanistan i forståelse med det daværende afghanske styre. I 2002 besluttede Folkefonden at sende danske soldater til Afghanistan for at deltage i en amerikansk ledet indsats. I 2003

angreb USA Irak for at fjerne den irakiske diktator Saddam Hussein og Iraks angivelige masseødelæggelsesvåben. Ingen bakkede Danmarks regering op og sendte danske soldater afsted.

En af Danmarks største udenrigspolitiske kriser i nyere tid udviklede sig, efter at avisen Jyllands-Posten i 2005 trykte 12 karikaturtegninger af den muslimske profet Muhammed. Avisen trykte tegningerne, fordi den havde hørt, at nogle tegnere ikke turde tegne Muhammed af frygt for at blive overfaldet eller dræbt. Karikaturtegningerne førte til store protester både i Danmark og i udlandet. I mange muslimske lande var der store demonstrationer, hvor der blandt andet blev sat ild til Dannebrog – og enkelte steder, i Syrien og Libanon, også til danske ambassader og konsulater. En række lande boykottede også danske produkter på grund af tegningerne. Jyllands-Posten blev i 2008 frifundet i en injuriesag anlagt af en række muslimske organisationer. Debatten om ytringsfriheden sluttede dog ikke der. I 2010 blev en af tegnerne forsøgt myrdet i sit hjem.

I 2015 blev Danmark ramt af et terrorangreb i København, hvor en mand, som sympatiserede med terrororganisationen Islamisk Stat, skød og dræbte en filmskaber, mens han deltog i et debatmøde om "Kunst, blasfemi og ytringsfrihed" på Østerbro. Senere samme dag forsøgte terroristen at trænge ind i den jødiske synagoge i det indre København. Ved angrebet blev en jødisk vagt skudt og dræbt uden for synagogen. Terroristen blev efterfølgende selv dræbt i en skudveksling med politiet.

Danske soldater i Irak i 2003.

1.13.4

FINANSKRISE

Efter cirka 15 år med økonomisk vækst og fremgang blev Danmark i 2008 ramt af den internationale finanskrisen. Krisen startede i USA, men spredte sig hurtigt til Europa, hvor den blev dybere og længere end i USA. Det gjaldt også i Danmark, hvor bruttonationalproduktet, det vil sige værdien af landets samlede produktion, skrumpede med i alt over fem procent i 2008-09. Det er det største tilbageslag for dansk økonomi siden 2. Verdenskrig.

Med krisen fulgte også nogle år med højere arbejdsløshed. Da krisen satte ind, var arbejdsløsheden den laveste i 30 år, og der var et stort overskud på statsbudgettet. Det blev vendt til underskud, men Danmark blev alligevel ikke ramt af så store problemer med statsunderskud og gæld som de fleste andre EU-lande.

Samtidig er Danmarks udlandsgæld vendt til et stort tilgodehavende, så udlandet skylder Danmark flere penge end omvendt, og overskuddet på handelsbalancen har sat gentagne rekorder i de sidste 20 år – i 2023 var overskuddet på cirka 270 milliarder kroner. Siden midten af 2010'erne er der igen kommet højere økonomisk vækst, overskud på de offentlige finanser og lavere arbejdsløshed i Danmark. I 2022 var den danske stats indtægter således 108 milliarder kroner højere end udgifterne. Og arbejdsløsheden var 2,9 procent i april 2024 mod 6,0 procent i april 2013. Arbejdsløsheden i Danmark har de sidste årtier dog hele tiden ligget under gennemsnittet for EU-landene.

Danske pengesedler.

1.13.5

VELFÆRDSSTATENS UDFORDRINGER

Anders Fogh Rasmussen blev i 2009 valgt som ny generalsekretær for forsvarsalliancen NATO. Han blev afløst af sin partifælle Lars Løkke Rasmussen, som statsminister. To år efter i 2011 genvandt socialdemokraterne magten, og **Helle Thorning-Schmidt** blev Danmarks **første kvindelige statsminister** de næste fire år frem til 2015, hvor Lars Løkke Rasmussen igen blev statsminister.

Udfordringen med at flytte flere mennesker fra overførselsindkomst og ind på arbejdsmarkedet har været et motiv for talrige danske velfærdsreformer gennem de sidste 30-35 år. Både Lars Løkke Rasmussens og Helle Thorning-Schmidts regeringer stod i spidsen for mange sådanne reformer.

En af de største langsigtede udfordringer for velfærdsstaten i de europæiske lande er, at der bliver færre til at betale for den velfærd, som flere skal nyde godt af. Det skyldes først og fremmest, at folk i gennemsnit lever længere. Ligesom i andre vestlige lande stiger levealderen med et par måneder hvert år. Den udvikling ventes at fortsætte. Samtidig er fødselstallet faldet, mens forventningerne til kvaliteten i ældreomsorgen og sundhedsvæsenet stiger.

Helle Thorning-Schmidt, Danmarks første kvindelige statsminister 2011-15 sammen med Lars Løkke Rasmussen, statsminister 2009-11 og 2015-19.
Foto: Keld Navntoft/Ritzau Scanpix.

Det betyder, at der bliver markant flere ældre i forhold til antallet af 15-64-årige, og at der bliver færre til at arbejde og betale for velfærdens. Samtidig starter arbejdslivet senere på grund af mere uddannelse. Alt i alt mangler der arbejdskraft mange steder på det danske arbejdsmarked, selv om der stadig er ledige.

Mange forskellige reformer har derfor sigtet mod at øge arbejdsudbuddet for at få flere til at arbejde, tjene penge og betale skat. I den forbindelse er perioden, hvor man kan modtage understøttelse som arbejdsløs fra en arbejdsløshedskasse (A-kasse), løbende blevet afkortet siden 1990'erne og har siden den sidste reform på området i 2010 har den ligget på to år.

Den såkaldte Tilbagetrækningsreform fra 2011 skulle sikre en hurtigere og større stigning i, hvor gamle folk typisk blev, når de trækker sig tilbage fra arbejdsmarkedet. Endvidere er der i henholdsvis 2012 og 2013 aftalt reformer, der skal sikre, at færre kommer på førtidspension, og at færre er på kontanthjælp. Også en række skattereformer har haft det erklærede mål at øge udbuddet af arbejdskraft ved at sænke skatten på arbejdssindkomst. De studerende har gennem en række reformer fået tilskyndelse til at starte studierne tidligere og afslutte dem hurtigere.

1.13.6

SUNDHEDSKRISE

En væsentlig udfordring i årene 2020-22 var en global pandemi med Covid-19, som forårsagedes af det såkaldte coronavirus. Virusset blev opdaget i Kina i 2019. I Danmark blev første tilfælde registreret i februar 2020. Regeringen, Folketinget, Sundhedsstyrelsen med flere forsøgte at inddæmme sygdommen ved en række anbefalinger og restriktioner. De skulle sikre, at folk for eksempel ikke mødte for mange andre mennesker, at de holdt afstand til hinanden og at de vaskede hænder i sprit. Et hovedformål med restriktionerne har været at forhindre, at alt for mange blev smittet på én gang, således at sygehusene ikke blev overbelastede af mange indlæggelser.

Statsminister Mette Frederiksen vaccineres mod coronavirus, 2021.

Foto: Statsministeriet.

Derfor skulle man blandt andet bære mundbind i busser, tog og butikker. Man kunne heller ikke rejse så frit mellem Danmark og udlandet som normalt. Skolerne var desuden lukkede i perioder, og eleverne blev undervist hjemme via internettet. Derudover var mange restauranter, cafeer, museer og teatre lukkede i perioder, og fodboldkampe og anden sport foregik uden tilskuere, ligesom mange arbejdende hjemmefra.

Sundhedsvæsenet testede dagligt tusindvis af mennesker for at finde frem til de smittede, som derefter skulle blive hjemme noget tid, så de ikke smittede flere.

Coronavirusset har muteret (ændret sig) flere gange til stadig mere smitsomme varianter, og sygdommen har indtil videre ramt landet i tre store bølger.

SUNDHEDSSTYRELSEN

Sundhed for alle ❤ + ●

Forebyg smitte med ny coronavirus

Vask dine hænder tit eller brug håndsprit

Host eller nys i dit ærme – ikke dine hænder

Undgå håndtryk, kindkys og kram – begræns den fysiske kontakt

Vær opmærksom på rengøring – både hjemme og på arbejdspladsen

Hvis du er ældre eller kronisk syg – hold afstand og bed andre tage hensyn

Sundhedsstyrelsens anbefalinger i 2020 til at forebygge smitte imod coronavirus.

Et vigtigt middel til at bekæmpe sygdommen på langt sigt var at vaccinere befolkningen. Det tog kun cirka et år fra sygdommens udbrud at udvikle vacciner mod coronavirus, og i december 2020 blev den første dansker vaccineret. Siden da er de fleste (cirka 90 procent af Danmarks befolkning) blevet vaccineret med to eller tre stik.

Globalt blev der registreret næsten syv millioner mennesker døde med coronavirus, herunder næsten 10.000 i Danmark (maj 2024).

1.13.7

NYT POLITISK OPBRUD

De seneste år er der kommet flere nye partier i dansk politik. Fem af disse – Liberal Alliance, Alternativet, Nye Borgerlige, Danmarksdemokraterne og Moderaterne – er valgt til det nuværende Folketing.

Liberal Alliance blev valgt til Folketinget første gang i 2011. Partiet var opstået med en politik om flere skattelettelser, større økonomisk incitament til at arbejde, lavere offentlige udgifter og mere privat markedsøkonomi.

Alternativet har blandt andet lagt vægt på, at der skulle sættes større fokus på det grønne område. Partiet mener således, at der bør gøres mere for klimaet, naturen og miljøet. Alternativet blev valgt til Folketinget første gang i 2015.

Et tredje, nyt parti er Nye Borgerlige, der blev valgt til Folketinget første gang i 2019. Nye Borgerlige mener, at der er kommet for mange flygtninge til Danmark, og at for mange af dem var på overførselsindkomst frem for i arbejde. Desuden ønsker Nye Borgerlige lavere skatter og offentlige besparelser på blandt andet ulandsbistand og offentligt bureaucrati.

Derudover opstod to partier – Danmarksdemokraterne og Moderaterne – kort før folketingsvalget i 2022. Begge blev dannet af politikere, som tidligere havde været ledende medlemmer af Venstre.

Danmarksdemokraterne blev stiftet af tidligere udlændinge- og integrationsminister Inger Støjberg. Partiet er kritiske over for indvandringen til Danmark. Endvidere lægger Danmarksdemokraterne vægt på bedre muligheder for befolkningen de mere tyndt befolkede områder af landet, som findes blandt andet i store dele af Jylland.

Moderaterne blev stiftet af tidligere statsminister og partiformand Lars Løkke Rasmussen. Partiet ønsker en regering "hen over midten" med deltagelse både af Socialdemokratiet og borgerlige partier.

Efter folketingsvalget i 2019 blev socialdemokraten Mette Frederiksen statsminister i en **mindretalsregering**, som kun bestod af **Socialdemokratiet** og med Radikale Venstre, SF og Enhedslisten som såkaldte **støttepartier**.

I 2022 blev der afholdt endnu et folketingsvalg, hvor mange vælgere stemte anderledes, end de havde gjort ved det forudgående valg i 2019. Således fik Folketingets syv ældste partier (Socialdemokratiet, Venstre, SF, Det Konervative Folkeparti, Enhedslisten og Dansk Folkeparti) tilsammen 66 procent af stemmerne, og det var klart mindre end 88 procent i 2019. Næsten hver tredje vælger (32 procent) stemte på de fem nyeste partier. Både Liberal Alliance, Nye Borgerlige og Alternativet gik således frem. Derudover blev Danmarksdemokraterne og Moderaterne valgt for første gang og med henholdsvis otte og ni procent af stemmerne.

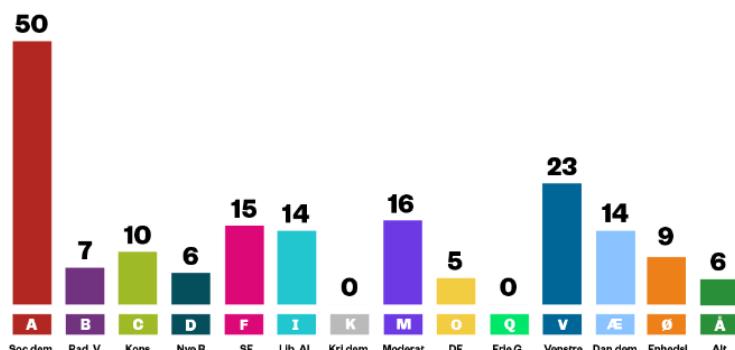
Efter folketingsvalget i 2022 blev der dannet en **flertalsregering** med Mette Frederiksen som statsminister, som består af **Socialdemokratiet**, **Venstre** og **Moderaterne**.

Siden valget har flere medlemmer af Folketinget meldt sig ud af det parti, de blev valgt for. Mange har meldt sig ind i et nyt parti, mens andre står helt uden for partierne og dermed er blevet såkaldte '**løsgængere**'. Nye Borgerlige har for eksempel mistet alle sine seks medlemmer og er derfor ikke længere repræsenteret i Folketinget.

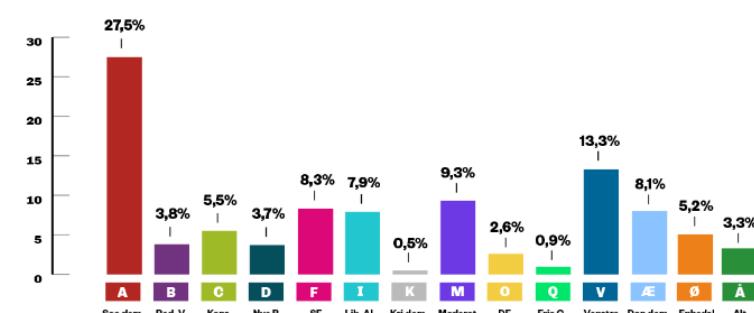
OVERSIGT OVER PARTIER I FOLKETINGET, SOM BLEV VALGT VED FOLKETINGSVALGET 2022 (ANGIVET EFTER STEMMEANDEL):

- Socialdemokratiet (A)
- Venstre (V)
- Moderaterne (M)
- Socialistisk Folkeparti (F)
- Danmarksdemokraterne (Æ)
- Liberal Alliance (I)
- Det Konservative Folkeparti (C)
- Enhedslisten (Ø)
- Radikale Venstre (B)
- Nye Borgerlige (D)
- Alternativet (Å)
- Dansk Folkeparti (O)

FOLKETINGSVALG 2022: MANDATFORDELING

FOLKETINGSVALG 2022: PROCENTFORDELING

Kapitel 2

Det danske demokrati

2.1 INDLEDNING

Det danske demokrati har udviklet sig gennem næsten 175 år. Det er blevet påvirket af begivenheder og politiske ideer i Danmark og i udlandet. Det danske folkestyre har meget til fælles med andre europæiske demokratier, men det har også fundet sin egen særlige form. I dette kapitel beskrives nogle af de vigtigste kendetegegn ved den måde, demokratiet fungerer på i dagens Danmark.

Det danske demokrati bygger på en skriftlig forfatning, Danmarks Riges Grundlov. Grundloven handler især om det nationale demokrati, som det foregår i Folketinget. Den indeholder regler om Folketinget, om regeringen og om domstolene. Grundloven sætter blandt andet visse grænser for, hvordan staten må bruge sin magt, ligesom den sikrer borgerne en række grundlæggende rettigheder. Der er i Danmark en stærk tradition for lokalt demokrati og selvstyre. Det lokale selvstyre har dybe rødder i den danske historie. Grundloven giver også kommunerne en rolle at spille i varetagelsen af lokale spørgsmål.

Det lokale selvstyre i kommunerne giver borgere mulighed for at være med til at bestemme over mange forhold i lokalsamfundet. Det lokale demokrati præger også mange af hverdagens helt nære forhold. I blandt andet skolebestyrelsen, i boligforeningen og i forskellige udvalg på arbejdsplassen kan man som forældre, beboere eller medarbejdere få indflydelse på ting, der angår ens hverdag.

Det danske folkestyre har mange forskellige aktører med hver deres roller, holdninger og interesser. I Danmark er organisationer og foreninger også inddraget i det politiske liv. Det kan blandt andre være organisationer på arbejdsmarkedet, som for eksempel Fagbevægelsens Hovedorganisation (FH) og Dansk Arbejdsgiverforening (DA), eller erhvervs- eller miljøorganisationer, som alle består af en lang række fagforeninger, arbejdsgiverforeninger og interesseorganisationer.

Slotsholmen i København med Folketinget, Højesteret og flere ministerier.
Foto: Tue Schou Pedersen.

2.2

2.2.1

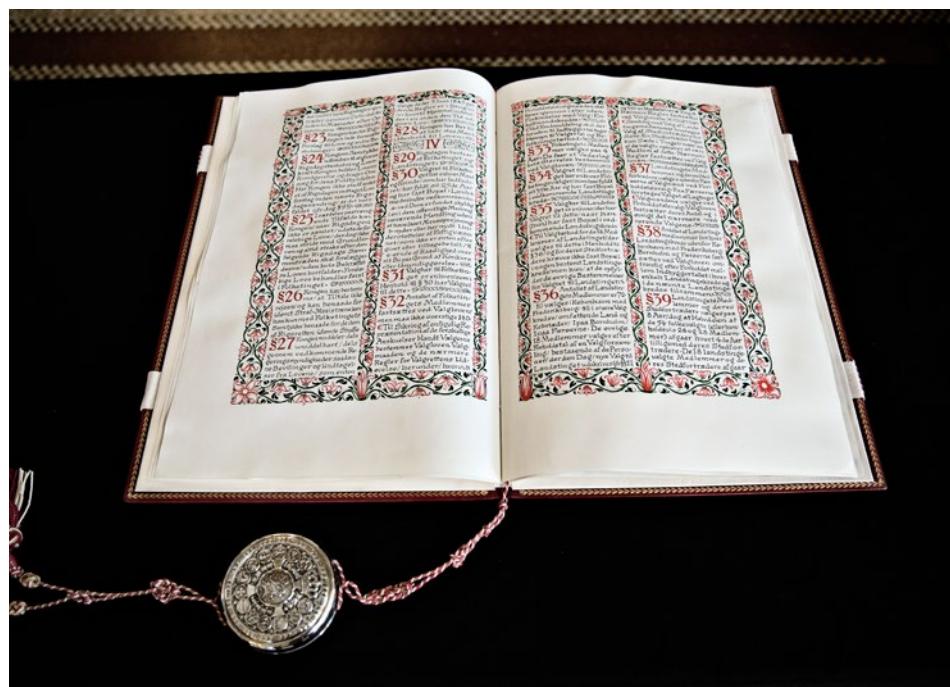
DEN DANSKE STYREFORM

GRUNDLOVEN – DANMARKS FORFATNING

Rammerne for det danske demokrati er fastlagt i Danmarks Riges Grundlov, som er Danmarks forfatning. Det er en ret kort tekst med i alt 89 paragraffer, der indeholder de grundlæggende regler om og principper for den danske stats styreform. Grundloven sikrer også befolkningen en række fundamentale rettigheder og friheder.

Danmark fik sin første demokratiske grundlov den 5. juni 1849. Derfor er denne dato Grundlovsdag. I næsten 200 år forinden (siden 1660-61) havde landet været styret af en enevældig konge med udgangspunkt i **Kongeloven** fra 1665. Grundlovens vedtagelse betød, at kongens magt blev delt med folkevalgte repræsentanter.

Grundloven fra 1849 er et fundament, der siden gradvist er blevet bygget videre på. Først med Systemskiftet i 1901 måtte kongen acceptere, at Folketinget bestemmer, hvem der skal have regeringsmagten. Dette system kaldes for parlamentarisme.

Grundloven i Folketinget. Foto: Joachim Adrian/Ritzau Scanpix.

I begyndelsen var det kun mænd over 30 år, der kunne stemme. De måtte ikke have modtaget fattighjælp og måtte ikke være umyndiggjorte. De skulle desuden have fast bopæl og være uberygtede. Kvinder og tjenestefolk, det vil sige personer uden egen husstand, som tjente og boede hos en anden familie, fik ikke valgret.

Dette skete først med grundloven i 1915. Siden er valgretsalderen til Folketinget gradvist blevet nedsat fra 30 år frem til den gældende valgretsalder på 18 år, som blev vedtaget i 1978.

Grundloven er blevet ændret i 1866, 1915, 1920 og 1953. Den nuværende grundlov er således fra 1953. Meget har ændret sig i Danmark de sidste 175 år. Men mange af principperne og store dele af teksten i den nyeste grundlov stammer helt tilbage fra grundloven i 1849.

Det fremhæves ofte, at grundloven er en fast, men rummelig ramme om det danske folkestyre. Den er formuleret så generelt, at det politiske liv har kunnet forandre sig, uden at det har været nødvendigt at ændre bestemmelserne i grundloven.

Grundloven skal være med til at sikre politisk stabilitet og beskytte borgernes grundlæggende rettigheder. Det er derfor gjort meget vanskeligt at ændre grundloven. Grundloven kan kun ændres, hvis der er tilslutning fra både Folketinget og befolkningen.

Det sikrer blandt andet, at et tilfældigt politisk flertal ikke kan fratake et mindretal dets grundlæggende rettigheder eller indføre en helt anden styreform. Grundloven fra 1953 bærer stadig præg af sproget tilbage fra 1849. Der anvendes ord og udtryk, som ikke er almindelige i dag. Læser man grundloven, kan man også nemt få det indtryk, at kongen stadig spiller en stor politisk rolle. Men reglerne i grundloven fortolkes i praksis på en sådan måde, at kongens magt er overtaget af regeringen. Grundlovens sprog er en af grundene til, at det til tider har været debatteret, om grundloven bør ændres, så den passer bedre til nutiden. Det har også været diskuteret, om grundloven skal være bedre til at beskytte de grundlæggende friheds- og menneskerettigheder, og om reglerne for Danmarks deltagelse i internationalt samarbejde skal ændres. Mange mener imidlertid, at der ikke er grund til at ændre en velfungerende grundlov, som giver mulighed for tilpasning til tiden. I øvrigt er det endda meget svært og måske nærmest umuligt at ændre grundloven på grund af de strenge krav hertil.

Den 5. juni kaldes Grundlovsdag og fejres hvert år som en national festdag med politiske møder over hele landet.

HVAD SIGER GRUNDLOVEN?

Grundloven er den øverste lov i Danmark. Folketinget og regeringen skal derfor respektere grundloven og må ikke gøre noget i strid med grundloven. Grundloven fastsætter de vigtigste spilleregler for det nationale demokrati i Danmark.

Grundloven indeholder blandt andet regler om:

- Statens øverste organer – Folketinget, regeringen og domstolene – og forholdet imellem dem.
- Valg af medlemmer til Folketinget.
- Vedtagelse af love.
- Den danske stats forhold til omverdenen.
- Den danske folkekirke.
- Det lokale selvstyre.
- Borgernes grundlæggende rettigheder.

Danmark har et repræsentativt demokrati. Det vil sige, at befolkningen vælger repræsentanter til Folketinget, der så træffer beslutninger på folkets vegne. De folkevalgte står på valgdagen til regnskab over for vælgerne. Det er vælgerne, der afgør, om det enkelte parti eller den enkelte politiker skal vælges igen. Folkestyret i Danmark er således overvejende et indirekte demokrati. Det sker dog også, at der afholdes folkeafstemninger. Her kan befolkningen direkte tage stilling til et konkret politisk spørgsmål.

I det danske demokrati gælder parlamentarismen. Det betyder, at en regering ikke kan dannes eller blive ved magten, hvis den har et flertal i Folketinget imod sig. Da vælgerne afgør, hvordan Folketinget skal sammensættes, bestemmer vælgerne også i den forstand, hvem der skal have regeringsmagten. I 1953 blev dette parlamentariske princip indføjet i selve grundlovsteksten.

Statens magt er tredelt i en lovgivende magt, en udøvende magt og en dømmende magt. Denne tredeling af magten blev indført med grundloven i 1849, der ophævede kongens enevældige magt. Magtens tredeling betyder, at regeringen og Folketinget i forening lovgiver (den lovgivende magt). Det er regeringen, der – via ministerierne – administrerer lovene i praksis og fører dem ud i livet (den udøvende magt). Den tredje magt er domstolene (den dømmende magt). De afgør konflikter mellem borgerne og mellem borgerne og staten. Det er også domstolene, der dømmer i straffesager.

Det er grundtanken, at de tre magter skal kontrollere og begrænse hinandens magtudøvelse. Magtens tredeling skal med andre ord sikre, at magten i samfundet ikke bliver centraliseret eller misbrugt. Delingen beskytter borgerne mod vilkårlige indgreb. Denne tredeling af magten findes i forskellige udgaver i de fleste demokratiske lande.

Danmarks statsoverhoved er en monark. Det vil sige en konge eller – som perioden 1972-2024 – en dronning. Monarkens position går i arv og giver ikke nogen politisk magt. Monarkens og kongehusets andre medlemmer har især en række ceremonielle opgaver og opgaver som repræsentant for Danmark.

Kongehuset repræsenterer for eksempel det officielle Danmark over for udenlandske statsoverhoveder. Den politiske magt udøves alene af regeringen og Folketinget. Sådan er det også i andre europæiske monarkier som Sverige, Norge, Belgien og Storbritannien. Danmark har altså ikke et folkevalgt – og politisk magtfuldt – statsoverhoved som for eksempel præsidenterne i Frankrig og USA.

Dronning Margrethe 2. (født 1940, reg. 1972-2024) modtager Ukraines præsident Volodymyr Zelensky og hans kone Olena på statsbesøg i Danmark i 2023. Foto: Kongehuset.

Grundloven indeholder også en regel om, at dansk indfødsret (statsborgerskab) kun kan meddeles ved lov. Det betyder, at det er regeringen og Folketingets flertal, der bestemmer, hvilke udlændinge der kan tildeles dansk indfødsret.

Grundloven sikrer og beskytter desuden flere grundlæggende friheds- og menneskerettigheder. Det drejer sig blandt andet om retten til frit at give udtryk for sine holdninger under ansvar for domstolene (ytringsfrihed), retten til at mødes med andre (forsamlingsfrihed) og retten til at danne foreninger. Grundloven beskytter også den personlige frihed, religionsfriheden, ejendomsretten og privatlivets fred.

Frihedsrettighederne beskytter således den enkelte borger og mindretallet imod, at flertallet misbruger sin magt.

2.2.2

DEMOKRATIETS INSTITUTIONER

FOLKETINGET

Folketinget er Danmarks parlament og har sammen med regeringen den lovgivende magt. Folketinget har til huse på Christiansborg i København.

Folketinget har 179 medlemmer. De 175 vælges i Danmark, 2 på Færøerne, og 2 i Grønland.

Folketingsmedlemmerne hører næsten altid til et politisk parti, og den politiske debat i Folketinget foregår typisk mellem partierne. Det sker ved, at de enkelte medlemmer fremfører deres partis politiske synspunkter. Folketingets møder er i udgangspunktet offentlige. Enhver kan komme ind på tilhørerpladserne i folketingssalen og lytte til debatterne. Denne åbenhed er en vigtig del af demokratiet. Folketingets møder bliver også optaget, så man kan se dem på internettet via Folketingets hjemmeside.

Folketingsåret begynder den første tirsdag i oktober, hvor Folketinget mødes efter sommerferien. På mødet holder **statsministeren en tale**, hvor han eller hun giver en redegørelse for rigets stilling – det vil sige, hvilke udfordringer og muligheder regeringen ser, og hvad regeringen har tænkt sig at gøre ved det. Denne tale kaldes for statsministerens åbningstale. Folketingsmedlemmerne debatterer herefter indholdet i talen.

Når **Folketinget behandler et forslag til en ny lov**, foregår det i folketingssalen på Christiansborg. Her diskuterer medlemmerne fra de politiske partier alle lovforslag, inden de til sidst stemmer om dem. **En del af lovarbejdet foregår også i et af de mange udvalg, som Folketinget har nedsat**. Hvert år vedtager Folketinget i gennemsnit cirka **200 lovforslag**. Et af disse er forslaget til finansloven, som er statens samlede budget for det næste år.

Folketinget bestemmer også, **hvem der skal have regeringsmagten efter et valg**. Ifølge grundloven er det formelt kongen, der udnævner regeringen. Men kongen må ikke udnævne en regering, der har et flertal i Folketinget imod sig. Det følger af det parlamentariske princip. Når en ny regering skal dannes, vil der ofte blive afholdt en såkaldt **kongerunde**.

I en **kongerunde** tager to repræsentanter for hvert parti efter tur til kongen for at give råd om, hvem de mener, der skal lede forhandlingerne om en ny regering, eller hvem, de mener, skal være ny statsminister. På baggrund af de råd, som kongen modtager, kan han enten udpege den person, der har flest mandater bag sig, som forhandlingsleder eller pege direkte på en person, som får til opgave at danne en ny regering med sig selv som statsminister.

Det er regeringen og den offentlige **forvaltning**, der skal føre lovene ud i livet. **En af Folketingets opgaver er derfor at kontrollere, at det sker på den måde, som Folketinget har ønsket.** Kontrollen kan for eksempel udføres ved, at det enkelte folketingsmedlem beder en minister om at svare mundtligt eller skriftligt på et spørgsmål. Det er den mest almindelige måde at føre kontrol på, og der stilles hvert år flere tusinde spørgsmål til ministrene. Et eller flere af Folketingets medlemmer kan også rejse en forespørgselsdebат. Det giver mulighed for en noget længere debat i folketingssalen. Folketingets stående (faste) udvalg kan også kalde en minister i såkaldt samråd. Ministeren må så møde frem i udvalget og besvare spørgsmål om konkrete politiske emner.

På disse måder kan Folketinget løbende følge med i regeringens arbejde og udtrykke sin støtte til eller kritik af regeringen. **Hvis et flertal i Folketinget for eksempel er meget utilfreds med en minister, kan Folketinget tvinge denne minister til at gå af ved at udtale sin mistillid til ministeren.**

I praksis vælger en minister dog ofte selv at træde tilbage, hvis der udtales alvorlig kritik. Folketingets flertal kan også udtale mistillid til hele regeringen. Det sker ved, at et flertal i Folketinget udtaler sin mistillid til statsministeren. Det kaldes et **mistillidsvotum**.

Regeringen må herefter gå af, eller statsministeren må udskrive nyvalg. Under forespørgselsdebatter fremsætter oppositionen ofte forslag, der kritiserer regeringens politik. Der vedtages dog sjældent forslag, der har karakter af et mistillidsvotum til regeringen. Men muligheden for at gøre det spiller en betydelig rolle i magtbalancen mellem regeringen og oppositionen. Folketingets magt over regeringen og ministrene er kernen i parlamentarismen. **Regeringen og de enkelte ministre står således politisk til ansvar over for Folketinget.**

Hvis en minister mistænkes for at have gjort noget ulovligt som led i sit arbejde som minister, kan Folketinget eller regeringen beslutte at stille ham eller hende for en særlig domstol, Rigsretten.

Siden Rigsretten blev indført med den første grundlov i 1849, har der kun været rejst seks rigsretssager mod ministre. Rigsretten består af op til 15 dommere fra Højesteret og lige så mange medlemmer, som er valgt af Folketinget for seks år ad gangen. De medlemmer, som Folketinget vælger, kan ikke samtidig være medlemmer af Folketinget. I nyere tid har der været rejst to rigsretssager. Den ene i forbindelse med den såkaldte Tamilsag, hvor en tidligere justitsminister i 1995 blev idømt fire måneders betinget fængsel for at have forhindret tamilske flygtninge fra Sri Lanka i at få familiesammenføring. Og i 2021 blev en tidligere udlændinge- og integrationsminister idømt 60 dages ubetinget fængsel for ulovligt at have adskilt asylsøgende ægtefæller og samlevende par på asylcentre.

Christiansborg Slot.

FOLKETINGETS UDVALG

En stor del af Folketingets arbejde foregår i de stående (faste) udvalg, der nedsættes af Folketinget. De kaldes ofte for Folketingets værksteder. I folketingsalen trækkes de store linjer op, men det er i udvalgene, at politikken bliver drøftet grundigt og detaljeret.

Udvalgene skal behandle lovforslag, der bliver fremsat. Når et lovforslag har været til førstebehandling i folketingssalen, sendes det normalt til nærmere behandling i et udvalg. Her kan borgere eller foreninger efter aftale med udvalget komme på besøg og fremlægge deres synspunkter. Alle har desuden mulighed for at fremføre deres synspunkter ved at skrive til udvalget. Når udvalget er færdig med at behandle et lovforslag, skrives der en rapport (betænkning). Den indeholder blandt andet de enkelte partiers holdning til lovforslaget. De stående udvalg fører også kontrol med den enkelte minister. En minister kan som nævnt kaldes i samråd, og udvalgets medlemmer kan stille spørgsmål til ministeren.

Det enkelte stående udvalg beskæftiger sig typisk med de politiske sager, der hører til et bestemt ministeriums fagområde. Folketinget har for eksempel et skatteudvalg, et finansudvalg og et beskæftigelsesudvalg, fordi der findes et skatte-, et finans- og et beskæftigelsesministerium. Folketinget har også andre stående udvalg, for eksempel et europaudvalg, der behandler sager, der vedrører samarbejdet i EU, og som stammer fra alle ministerier. Antallet af udvalg varierer. Der er normalt mellem 20 og 25 stående udvalg. Folketingets udvalg består kun af medlemmer af Folketinget. Typisk har et udvalg 29 medlemmer, herunder en formand og en næstformand. Udvalgene er sammensat, så det enkelte parti har et antal udvalgsmedlemmer, der nogenlunde svarer til partiets størrelse i Folketinget. Tanken er, at et flertal i et udvalg skal afspejle et flertal i Folketinget.

Ifølge grundloven skal der være et udenrigspolitisk nævn. Regeringen har pligt til at rådføre sig med Det Udenrigspolitiske Nævn, før den træffer beslutning af større udenrigspolitisk rækkevidde. Det giver mulighed for en bred politisk debat og en bred politisk opbakning til de store udenrigspolitiske beslutninger som for eksempel, hvorvidt Danmark skal anvende militær magt mod en anden stat eller indgå en vigtig aftale med andre lande.

Fordi samarbejdet i EU er så omfattende, er der også oprettet et Europaudvalg. Der har først og fremmest til opgave at føre kontrol med den danske EU-politik.

I større sager skal regeringen derfor spørge Europaudvalget til råds, før den tager til forhandlinger i EU. Europaudvalget giver på den baggrund regeringen et forhandlingsmandat.

Mandatet fastlægger Danmarks holdning til sagen, herunder om regeringen kan stemme for eller imod et forslag. Europaudvalget giver på denne måde Folketinget en mulighed for at styre for eksempel, hvordan regeringen stemmer på møderne i EU's Ministerråd.

REGERINGEN

Regeringen har den udøvende magt. Den administrerer og fører lovgivningen ud i livet. Men regeringen udarbejder også langt de fleste lovforslag. Regeringen har på den måde normalt den afgørende indflydelse på den politiske dagsorden, det vil sige, på hvilke aktuelle politiske temaer, der bliver debatteret.

Regeringen ledes af statsministeren og består af ministre fra ét eller flere partier. De partier i Folketinget, som sammen har regeringsmagten, kaldes regeringspartierne. Hvis regeringspartierne tilsammen har flertallet i Folketinget, taler man om en flertalsregering. Et eksempel på en flertalsregering er regeringen siden 2022, som består af Socialdemokratiet, Venstre og Moderaterne. Andre eksempler var regeringen 1978-79, der bestod af Socialdemokratiet og Venstre og derfor blev kaldt SV-regeringen og en regering 1993-94 med Socialdemokratiet og tre mindre partier.

Siden 2. Verdenskrig har langt de fleste regeringer dog været såkaldte mindretalsregeringer. Regeringen kaldes en mindretalsregering, hvis den består af partier, som tilsammen ikke har et sådant flertal og derfor har brug for stemmer fra andre af Folketingets partier, når den skal skabe et flertal bag sine forslag. De partier uden for regeringen, der støtter en mindretalsregering, kaldes støttepartier. Folketingsmedlemmer og partier uden for regeringen, som er modstandere af regeringen, kaldes for oppositionen.

Folketingets fire ældste partier – Socialdemokratiet, Venstre, Radikale Venstre og Det Konservative Folkeparti – er også de fire partier, som været regeringspartier i klart flest år samlet set. Derfor omtales disse fire partier ofte som 'de regeringsbærende' partier. Tre partier Moderaterne, Socialistisk Folkeparti og Liberal Alliance har alle været regeringsparti i en kortere periode (alle under tre år), mens fem partier – Danmarksdemokraterne, Enhedslisten, Nye Borgerlige, Alternativet og Dansk Folkeparti – aldrig har været en del af en regering.

Siden det nuværende valgsystem i sin grundstruktur blev til i 1920, har der ikke været noget enkelt parti, der har haft flertallet i Folketinget. Det har skabt en tradition for, at partierne prøver at blive enige med hinanden om, hvordan politiske spørgsmål skal løses. Politikere og partier med meget forskellige holdninger og interesser er ofte nødt til at tale sig frem til et kompromis, der kan samle det nødvendige flertal i Folketinget – og Folketinget vedtager de fleste love med et bredt flertal, det vil sige, at langt de fleste af dets medlemmer typisk stemmer for. Denne tradition for bred enighed og samarbejde har man kaldt det samarbejdende folkestyre. Det er et vigtigt kendetecken ved den politiske kultur i Danmark.

Den politiker, der efter et folketingsvalg har mulighed for at danne regering, udpeges til statsminister. Statsministeren er den øverste politiske leder i landet. Det er normalt lederen af det største af de politiske partier, som indgår i regeringen, der udpeges til statsminister, men det behøver det ikke at være.

En leder af et mindre parti kan også blive statsminister. For eksempel var Hilmor Baunsgaard fra Det Radikale Venstre statsminister fra 1968 til 1971. Hans parti var det mindste parti i regeringen, der desuden bestod af Venstre og Det Konservative Folkeparti. Det afgørende er, at vedkommende ikke har et flertal imod sig i Folketinget.

Siden Systemskiftet i 1901 og frem til 2023 har Socialdemokratiet haft statsministerposten i sammenlagt 61 år, Venstre i 37 år, Radikale Venstre i 12 år og Det Konservative Folkeparti i 10 år. De øvrige partier i det nuværende Folketing har aldrig haft statsministerposten.

Statsministeren udnævner de øvrige ministre, som får ledelsen og det øverste ansvar for hvert sit område. Det er således i principippet den enkelte minister, der fastlægger regeringens politik på sit eget arbejdsområde. I praksis sker det dog i tæt samarbejde med den øvrige regering, blandt andet ved regeringsmøder, hvor statsministeren har det afgørende ord.

Enhver minister har et ministerium med mange **embedsmænd**, som hjælper ministeren i hans eller hendes arbejde. Dette gælder for eksempel, når der skal laves et lovforslag. Embedsmændene i et ministerium bliver ansat på grundlag af deres faglige kvalifikationer. I Danmark er der ikke tradition for at udnævne embedsmænd ud fra, hvilket parti de støtter. Det er for eksempel tilfældet i USA. De danske embedsmænd er neutrale, og de beholder deres arbejde, selv om der kommer en ny regering.

Antallet af ministre ligger ikke fast, men besluttes af statsministeren. Siden år 2000 har der været mellem 17 og 23 ministre i hver regering. Det kan ske, at en minister leder flere ministerier på én gang. Det kræver ingen formelle kvalifikationer at blive minister. De fleste har dog stor politisk erfaring. **En minister behøver ikke at være medlem af Folketinget.** Eksempler i nyere tid på ministre, som er blevet udnævnt uden at være medlemmer af Folketinget, er Tommy Ahlers (Venstre), som var iværksætter i det private erhvervsliv og blev udnævnt til uddannelses- og forskningsminister i 2018, Jeppe Kofod (Socialdemokratiet), som var medlem af Europaparlamentet og blev udnævnt til udenrigsminister i 2019 og Stephanie Lose (Venstre), der var formand for regionsrådet i Region Syddanmark og blev udnævnt til økonomiminister i 2023. Hvis en minister ikke er medlem af Folketinget, kan han eller hun ikke deltage i Folketingets afstemninger. En minister har dog altid adgang til at deltage i Folketingets møder og skal naturligvis også fremlægge lovforslag på Folketingets talerstol inden for vedkommendes ministerområde.

Statsministeriet (til højre) i Prins Jørgens Gård ved Christiansborg Slot i København. Foto: Johnny Madsen/Ritzau Scanpix.

Folketinget vælges for en periode på højst fire år ad gangen. Statsministeren kan når som helst udskrive nyvalg i løbet af en valgperiode. Det kaldes for opløsningsretten og er statsministerens våben over for Folketinget. For hvis der udskrives valg, skal vælgerne på ny afgøre, hvem der skal vælges ind.

Nyvalg bliver ofte udskrevet på et tidspunkt, hvor der er god opbakning til regeringens politik blandt vælgerne, og hvor regeringen dermed har gode muligheder for genvalg. Men det kan også ske, hvis Folketinget nedstemmer en regering i et vigtigt politisk spørgsmål. Det overlades så til vælgerne at tage stilling til, om de ønsker at støtte regeringens eller oppositionens politik på det pågældende felt. Efter nyvalg kan statsministeren fortsætte, hvis han eller hun stadig ikke har et flertal imod sig i Folketinget. Der er ingen grænser for, hvor mange valgperioder en statsminister må være ved magten.

DOMSTOLENE

Domstolene har den dømmende magt. Det er slætt fast i grundloven. De danske domstole er uafhængige. Det betyder, at Folketinget og regeringen ikke konkret kan bestemme, hvordan domstolene skal dømme i en retssag. Dommere udnævnes efter indstilling fra et uafhængigt Dommerudnævnelsesråd. For at kunne blive udnævnt til højesteretsdommer skal man også først være vurderet egnet af Højesteret. Og dommere kan som klar hovedregel ikke afsættes administrativt. I grundloven står der, at dommerne i deres kald alene har at rette sig efter loven. Domstolene skal fungere som upartiske konfliktløsere, som alle kan have tillid til. En dommer skal fremstå neutral, når han eller hun befinner sig i retten. En dommer må derfor ikke bære symboler, der tilkendegiver en religiøs eller politisk overbevisning. Dette skal understøtte den almindelige tillid til domstolene.

Domstolene kan også føre kontrol med Folketingets love. Folketinget må nemlig ikke handle i strid med grundloven. Det betyder, at domstolene kan tage stilling til, om en lov strider imod grundloven. I så fald kan domstolene underkende loven, selv om den er vedtaget af et flertal i Folketinget. De danske domstole har dog hidtil været meget forsigtige med at underkende love, selv om det faktisk er sket. I en del andre lande er det mere almindeligt, at domstolene foretager en mere indgående kontrol af, om lovene overholder landets forfatning.

Domstolene fører kontrol med regeringen og den offentlige forvaltning. Domstolene kan således tage stilling til, om eksempelvis et ministerium eller en kommune har truffet en ulovlig afgørelse i en sag. I dag har borgerne dog også mange andre muligheder, hvis de ønsker at klage over den offentlige forvaltning. Der er for eksempel etableret flere nævn, der supplerer domstolene og har til opgave at afgøre klagesager. Der er også adgang til at klage til folketingets **ombudsmand**, der kan udtale kritik af myndighedernes afgørelser eller sagsbehandling.

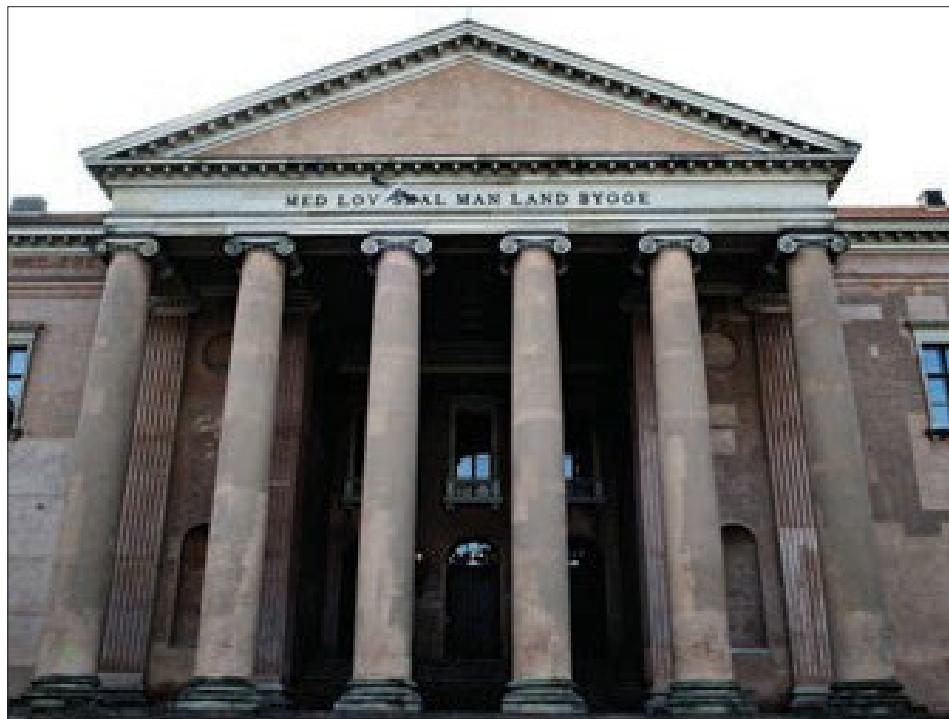
Endelig er det domstolenes opgave at løse retlige konflikter mellem borgerne og at dømme i straffesager, hvor en borgers anklages for at have begået noget strafbart.

Den øverste domstol i Danmark er Højesteret. Den har eksisteret siden 1661. Højesteret behandler først og fremmest sager, der tidligere er blevet behandlet i én af de to landsretter. Man siger derfor, at Højesteret er en appelret. Det betyder, at man ikke kan anlægge sager direkte ved Højesteret. Højesterets domme er endelige og kan ikke appelleres.

Sager begynder som hovedregel i byretten. En sag kan normalt appelleres én gang. Man siger, at man har ret til at få sin sag prøvet i to instanser (to-instansprincippet). Begynder sagen i byretten, kan den som hovedregel appelleres til landsretten. En sag, der er appelleret fra byretten til landsretten, kan appelleres til Højesteret med en særlig tilladelse. Man siger, at byretten er den første rets-

instans i Danmark, landsretten den anden, og Højesteret den tredje og sidste retsinstans. **Der er én højesteret, to landsretter og 24 byretter.** Herudover findes der Sø- og Handelsretten i København, der især behandler sager, hvor et stort kendskab til erhvervsforhold er af betydning.

Grønland og Færøerne har deres egne domstole. Færøerne har Retten på Færøerne. Grønland har fire kredsretter samt Retten i Grønland og Grønlands Landsret. Domstolene på Grønland og Færøerne er integreret med det danske retssystem, og deres afgørelser kan i sidste ende ankes til Højesteret ligesom danske domme ved lavere retsinstanser.

Københavns Byret.

FOLKETINGSVALG

De frie valg er noget af det vigtigste i et demokrati. Ved folketingsvalg har den enkelte vælger indflydelse på, hvilke politikere og hvilke politiske partier der skal sidde i Folketinget. Her kan vælgerne altså give udtryk for deres holdninger til den hidtidige politik og til den politik, de ønsker fremover. Den enkelte vælger har ikke pligt til at stemme ved et folketingsvalg. Siden år 2000 har mellem 84 og 88 procent – i gennemsnit 86 procent – af vælgerne stemt, når der har været folketingsvalg. Det er en høj andel i forhold til de fleste andre lande – også Danmarks nabolande. I Sverige har valgdeltagelsen til sammenligning været på 84 procent, i Norge 77 procent, i Tyskland 75 procent og i Storbritannien 65 procent, når der siden 2000 har været valg til de pågældende landes nationale parlamenter.

Der skal afholdes folketingsvalg mindst hvert fjerde år. Det står i grundloven. Folketingets medlemmer vælges således for højst fire år ad gangen, men der er ingen øvre grænse for, hvor mange gange et medlem kan stille op til Folketinget og blive valgt. Det er statsministeren, der har ansvar for, at der udskrives nyvalg, inden valgperioden udløber. Det kan være efter de fire år eller tidligere, hvis statsministeren ønsker det.

Folketingsvalg afholdes som almindelige, direkte og hemmelige valg.

- Almindelige betyder, at alle personer med dansk indfødsret har valgret og dermed ret til at stemme ved valget. De skal dog være fyldt 18 år (myndighedsalderen) og have fast bopæl i riget, det vil sige i Danmark, i Grønland eller på Færøerne.
- Direkte betyder, at der stemmes direkte på de opstillede kandidater eller partier.
- Hemmelige vil sige, at man som vælger frit kan afgive sin stemme, uden at andre kan se, hvem man stemmer på.

En person, der har valgret til Folketinget, opfylder normalt også betingelserne for at kunne blive valgt til Folketinget. Man siger, at vedkommende er valgbar. For at være valgbar skal man således blandt andet have dansk indfødsret, være fyldt 18 år og have fast bopæl i riget (Danmark, Færøerne eller Grønland). Men man må ikke være straffet for noget, som i folks øjne gør én uværdig til at sidde i Folketinget. Det er Folketinget, der bestemmer, om et dømt medlem skal anses som uværdigt.

VALGSYSTEMET

Hvis man ønsker at stille op til et folketingsvalg, kan det ske på to måder. Man kan stille op som kandidat for et parti, der har ret til at deltage i valget, et såkaldt opstillingsberettiget parti, som så skal godkende én. Det er langt det mest almindelige. Alle partier, som blev valgt ved sidste folketingsvalg, er automatisk opstillingsberettigede. For de andre partier gælder der særlige regler. For at et parti kan blive opstillingsberettiget, skal det have indsamlet et vist antal underskrifter, som skal godkendes af indenrigsministeren. Normalt er der tale om cirka 20.000 underskrifter. Men man kan også stille op som kandidat og blive valgt til Folketinget uden for partierne. Så skal mindst 150 vælgere i ens opstillingskreds skrive under på, at de anbefaler én, før man kan stille op. Meget få er blevet valgt på denne måde.

Alle stemmeberettigede, der bor i Danmark, modtager automatisk et valgkort. På valgdagen kan borgeren stemme på to forskellige måder. Man kan stemme på en bestemt politiker (kandidat). Det kaldes en personlig stemme. Man kan også stemme på et politisk parti. Det kaldes en partistemme. Man skal kun sætte ét kryds på stemmesedlen. Der kan altså ikke stemmes på flere partier eller på

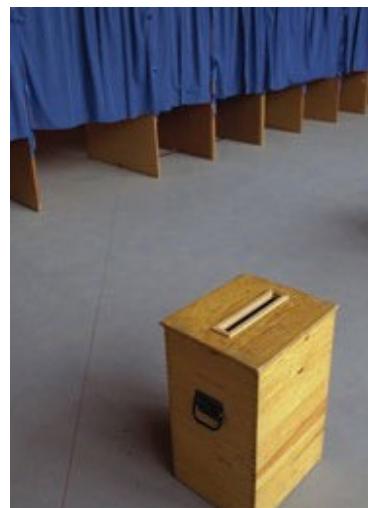
flere kandidater. Når stemmerne er talt op, fordeles mandaterne (pladserne) i Folketinget efter en metode, som er besluttet på forhånd.

Når folketingsvalget er overstået, forhandler de valgte partier og medlemmer om, hvem der skal danne regering. Alle vælgere kan også brevstemme forud for valget i stedet for at møde op på valgstedet og stemme på selve valgdagen. Det foregår ofte ved, at man møder op på Borgerservice i sin kommune og afgiver sin stemme i en brevkongolut. Men brevstemmer kan også ofte afgives på for eksempel sygehuse og plejehjem, hvor mange vælgere har svært ved at bevæge sig til valglokalerne på grund af sygdom eller alderdom.

Det danske valgsystem er sådan indrettet, at Folketingets sammensætning så vidt muligt kommer til at afspejle, hvem vælgerne har stemt på.

Mandaterne fordeles efter forholdstalsmetoden. Det betyder, at et politisk parti så vidt muligt får den samme andel af pladserne i Folketinget som er partiets andel af de afgivne gyldige stemmer. Har et parti for eksempel fået ti procent af stemmerne, skal det rundt regnet have ti procent af mandaterne.

Det danske valgsystem giver også små partier gode muligheder for at komme i Folketinget. Dertil kræves normalt, at de får mindst to procent af de afgivne gyldige stemmer. Denne såkaldte spærregrænse er forholdsvis lav. I Sverige og Norge er den for eksempel fire procent og i Tyskland fem procent. I praksis betyder det, at mange små partier gennem tiderne har været repræsenteret i Folketinget, som i sammenligning med parlamente i de ovennævnte nabolande også typisk har flere partier. Siden 1973 har der været mellem syv og 12 partier, som er blevet valgt til Folketinget ved hvert valg.

Stemmeboks i valglokale.

Debat mellem partilederne, 2021. Foto: Mads Claus Rasmussen/Ritzau Scanpix.

2.2.3

HVORDAN ARBEJDER DEMOKRATIET?

Det danske demokrati kommer tydeligt til udtryk, når Folketinget drøfter og behandler et lovforslag. Det er her, partierne viser deres forskellige politiske synspunkter og interesser. Det er her, man hører forskellige holdninger til, hvordan det danske samfund bør indrettes. Folketingets debatter om lovenes indhold er derfor meget centrale i folkestyret.

I lovgivningen kan Folketinget fastsætte rammerne for det danske samfund og for borgernes dagligdag. Både regeringen og det enkelte folketingsmedlem kan fremsætte lovforslag. Det vil sige foreslå en ny lov eller foreslå at ændre en gældende lov. I praksis fremsætter regeringen dog langt de fleste forslag til love. Det er nemlig ofte et stort arbejde at udarbejde lovforslag. Og den nødvendige viden og arbejdskraft findes især hos embedsmændene i regeringens ministerier. Et eller flere medlemmer af Folketinget kan dog også fremsætte et forslag til en folketingsbeslutning, der pålægger regeringen at udarbejde et lovforslag. En folketingsbeslutning skal ligesom love vedtages af et flertal i Folketinget.

Ideen til en ny lov eller en ændring af en eksisterende lov kan komme mange forskellige steder fra. Ideen kan for eksempel oprindeligt stamme fra en borger, en forening, en interesseorganisation eller en kommune.

Møde i Folketingssalen. Foto: Statsministeriet.

Møde i Folketingssalen. Foto: Statsministeriet.

De gør måske opmærksom på forhold, som de ønsker ændret. Det kan så nogle gange få en minister eller et folketingsmedlem til at tage sagen op. Andre gange er det en sag i medierne, der sætter den politiske dagsorden. Det kan for eksempel være en tv-udsendelse, der får en politiker til at forestå en ny lov eller en lovændring. De fleste initiativer kommer dog fra regeringen selv, når den skal føre sin politik ud i livet.

En del af den lovgivning, der gælder i Danmark, udspringer også af forskellige former for internationalt samarbejde. Her spiller især nye regler i EU en stor rolle.

Et lovforslag skal gennemgå tre behandlinger i Folketinget, før det kan blive endeligt vedtaget. Formålet er blandt andet at sikre, at lovforslagene bliver grundigt behandlet. Den tredje behandling af lovforslaget slutter med en afstemning. Hvis der er flertal for lovforslaget, er det vedtaget. Hvis der er et flertal imod, bliver det forkastet.

Afstemningerne er kun gyldige, hvis over halvdelen af folketingsmedlemmerne deltager, det vil sige mindst 90 medlemmer. Når Folketinget har vedtaget et lovforslag, skal både kongen og en minister skrive det under. Herefter bliver loven offentligjort og kan træde i kraft.

2.2.4

DIREKTE DEMOKRATI: FOLKEAFSTEMNINGER OG BORGERFORSLAG

Det grundlæggende princip i det danske demokrati er, at de valgte politikere er befolkningens repræsentanter i Folketinget og i de øvrige politiske forsamlinger. Det vil sige, at politikerne træffer de politiske beslutninger på vegne af befolkningen. Politikerne må til gengæld stå til ansvar over for vælgerne på valgdagen.

Dette repræsentative demokrati bliver nogle gange suppleret af et direkte demokrati i form af folkeafstemninger. Her deltager befolkningen direkte i den demokratiske beslutningsproces. De kan altså selv tage stilling til, om de er for eller imod et bestemt lovforslag.

Grundloven fastsætter, at nogle spørgsmål skal afgøres ved en folkeafstemning. Det gælder blandt andet, hvis grundloven eller valgretsalderen skal ændres. Et mindretal af Folketingets medlemmer på mindst en tredjedel, det vil sige 60 medlemmer, kan også kræve, at et vedtaget lovforslag bliver forelagt folketingsvælgerne til godkendelse eller forkastelse. Der findes desuden regler om folkeafstemning, når Danmark afgiver selvbestemmelsesret (suverænitet) ved at deltage i et internationalt samarbejde. Hvis færre end 150 af Folketingets 179 medlemmer (men dog et simpelt flertal på mindst 90 medlemmer) har sagt ja til Danmarks deltagelse i det internationale samarbejde, afholdes der folkeafstemning om, hvorvidt Danmark skal deltage i det internationale samarbejde. Denne bestemmelse har fået særlig betydning i forbindelse med Danmarks medlemskab af EU.

Siden grundloven sidst blev ændret i 1953, har der været gennemført 16 folkeafstemninger. Over halvdelen af dem har handlet om Danmarks forhold til EU. I 2000 stemte et flertal af vælgerne imod, at den fælles europæiske mønt, euroen, blev indført i Danmark i stedet for den danske krone. Der var flertal i Folketinget for at indføre euroen, men vælgerne sagde altså nej. I 2009 stemte et flertal for ligestilling mellem kønnene med hensyn til i arvefølgen i kongehuset, så mænd og kvinder har lige arveret til tronen. **Ved den seneste afstemning i 2022 stemte et stort flertal ja til at afskaffe forbeholdet over for EU's forsvars- og sikkerhedspolitik.**

Borgerne har siden 2018 også haft mulighed for at få indflydelse ved at stille såkaldte borgerforslag. Dette giver borgere, der har valgret til Folketinget, mulighed for at stille et forslag offentligt på hjemmesiden www.borgerforslag.dk. Det kræver mindst fire borgere at kunne stille et borgerforslag. Andre borgere med valgret til Folketinget har herefter mulighed for at støtte borgerforslaget. **Får et borgerforslag 50.000 støtter inden 180 dage, overvejer Folketinget, om forslaget skal fremsættes i Folketinget.** Borgerne har ikke krav på, at et borgerforslag fremsættes i Folketinget. Det skyldes, at grundloven siger, at kun medlemmer af Folketinget og ministre kan fremsætte forslag i Folketinget. De fleste borgerforslag, som er blevet fremsat, har dog ikke kunnet opnå flertal i Folketinget. Borgerforslaget om at give bedre rettigheder for fødende kvinder, for eksempel til at have den samme jordmoder under hele forløbet og til at overnatte på sygehuset efter fødslen, er dog et eksempel på et borgerforslag, der er blevet vedtaget i Folketinget. Det skete i 2021.

2.2.5

DET LOKALE SELVSTYRE I KOMMUNER OG REGIONER

Det lokale selvstyre er en hjørnesten i det danske folkestyre. Det har dybe rødder tilbage i historien, at lokalsamfundene løser mange af samfundets fælles opgaver. Danmark er blandt de lande i Europa, som har lagt flest opgaver hos det lokale og regionale styre i kommuner og regioner. Især danske kommuners opgaver er vokset stærkt i takt med, at velfærdssamfundet har udviklet sig. Kommunerne og regionerne løser i dag en bred vifte af den offentlige sektors opgaver. På den måde er de et vigtigt fundament for velfærdssamfundet.

Det lokale selvstyre er et nærdemokrati. Det giver den enkelte borgers mulighed for at påvirke de forhold, der er tæt på borgernes hverdag. Det kan være i kommunen eller i regionen. Det sker blandt andet gennem kommunale og regionale valg. Ved siden af det nationale demokrati i Folketinget er der altså også et lokalt og regionalt demokrati i landets kommuner og regioner.

Kommunerne ret til selvstændigt at styre deres anliggender står i grundloven. Men der står ikke meget andet om kommunerne og heller ikke noget om, hvilke opgaver de skal løse. Det er Folketinget, der fastsætter rammerne for det lokale selvstyre og bestemmer kommunernes opgaver. Staten fører tilsyn med, hvordan kommunerne løser deres opgaver.

Tanken bag det lokale selvstyre er, at de offentlige opgaver, der berører de enkelte borgers dagligdag, skal løses så tæt på borgerne som muligt. Det kaldes ofte nærehedsprincippet. Der er også tradition for, at kommunerne så vidt muligt selv skal kunne beslutte, hvordan de vil løse og finansiere de lokale opgaver. Ofte får kommunerne mulighed for at løse offentlige opgaver på den måde, der passer bedst til de lokale behov og ønsker. Kommunerne har også ret til at udskrive skat. Dermed er de selv med til at skaffe de fleste af pengene til at løse deres opgaver.

Der er dog stor forskel på den befolkning, der bor i de enkelte kommuner.

Nogle kommuner har mange flere borgere med høje indtægter end andre og dermed et bedre skattekundlag. Andre kommuner har flere borgere på overførselsindkomst (for eksempel kontanthjælp, arbejdsløshedsdagpenge eller førtidspension) og dermed højere udgifter. For at sikre at der er råd til et nogenlunde ensartet velfærdssamfund i hele Danmark, er der derfor en række kommunale udigningsordninger og statslige tilskud, der flytter mange penge mellem kommunerne.

Derudover er det Folketinget og regeringen, der fastsætter vilkårene for kommunernes arbejde. Og forholdet mellem stat og kommuner er nogle gange præget af konflikter. Folketinget og regeringen er interesseret i, at kommunerne følger den nationale politik, og at alle kommuner i landet giver borgerne nogenlunde de samme tilbud og vilkår. Modsat synes nogle kommuner indimellem, at staten blander sig for meget i det lokale selvstyre. De mener, at kommunerne fratages muligheden for selv at bestemme, hvordan de vil løse opgaverne.

Det danske kommunestyre udvikler sig hele tiden. 1. januar 2007 trådte en større strukturreform i kraft. Fra den dag blev 271 kommuner slæt sammen til 98, og de tidligere 14 amter blev erstattet af 5 regioner. Der er også lavet om på fordelingen af opgaverne mellem staten, kommunerne og regionerne. I modsætning til de gamle amter har regionerne ikke mulighed for selv at udskrive skat, men modtager derimod penge til at afholde sine udgifter fra staten og kommunerne.

Danmark består således af af 98 kommuner og er inddelt i fem regioner:

- Region Hovedstaden med 29 kommuner
- Region Sjælland med 17 kommuner
- Region Syddanmark med 22 kommuner
- Region Midtjylland med 19 kommuner
- Region Nordjylland med 11 kommuner.

Kort over Danmarks kommuner og regioner.

KOMMUNALBESTYRELSER OG REGIONSRÅD

De danske kommuner ledes af folkevalgte kommunalbestyrelser, som ofte kaldes **byråd**. Kommunalbestyrelsens formand kaldes borgmester og vælges af kommunalbestyrelsen lige efter kommunalvalget. På samme måde ledes hver region af et regionsråd, der selv vælger en formand. Medlemmer af såvel kommunalbestyrelser som regionsråd vælges for fire år ad gangen. Valget holdes over hele landet hvert fjerde år i november, og kommunerne og regionerne kan ikke vælge at holde valg på andre tidspunkter.

Enhver myndig borger har ret til at deltage i kommunal- og regionalvalg. Man skal blot være fyldt 18 år og have fast bopæl i kommunen eller regionen. Man behøver altså ikke at have dansk indfødsret for at deltage i kommunal- og regionalvalg. Det er nok, at man enten er statsborger i et andet EU-land, Island eller Norge eller uden afbrydelse har boet fast i Danmark i de sidste fire år forud for valgdagen. Alle borgere, der har valgret til kommunalvalg og regionalvalg, kan som hovedregel også stille op som kandidater til disse valg.

De fleste landsdækkende politiske partier stiller også op til de lokale valg i kommuner og regioner, men andre partier og grupper kan også stille op. Lokale spørgsmål får tit lokale borgerrgrupper til at stille op på deres egne kandidatlister, de såkaldte lokallister. Lokallisterne kæmper ofte for helt bestemte lokalpolitiske mål.

Det seneste valg til kommunalbestyrelser og regionsråd blev afholdt den 16. november 2021.

Som følge af dette valg fordeler borgmesterposterne i landets 98 kommuner sig således på de forskellige partier:

- Socialdemokratiet 44
- Venstre 34
- Det Konservative Folkeparti 14
- Socialistisk Folkeparti 2
- Radikale Venstre 1
- Liberal Alliance 1

Derudover fik lokallisterne 2 borgmesterposter.

Som følge af valget til de fem regionsråd kommer 3 af formændene fra Socialdemokratiet, mens 2 kommer fra Venstre.

DE KOMMUNALE OG REGIONALE ORGANISATIONER

Landets regioner og kommuner har mange ens opgaver og interesser. Derfor arbejder de tæt sammen gennem Danske Regioner og KL (Kommunernes Landsforening). De to organisationers overordnede målsætninger er at styrke det lokale selvstyre i regionerne og kommunerne. For eksempel repræsenterer KL kommunerne i forhandlinger med regeringen om kommunernes økonomi og om lovforslag.

2.2.6

DEMOKRATIETS DELTAGERE

Der er mange deltagere i et demokrati. **Vælgerne** er grundlaget for folkestyret. Det er dem, der forsyner **politikerne** med magt. I det daglige politiske liv spiller politikerne og partierne en central rolle, når der skal vedtages ny lovgivning. Men der er mange andre, der prøver at få indflydelse på de demokratiske beslutninger. **Interesseorganisationer og foreninger** forsøger at påvirke det politiske liv. **Medierne** betyder også meget for, hvilke spørgsmål der kommer på den politiske dagsorden. Derudover spiller det **private erhvervsliv** og **den offentlige sektor** også en rolle. Nogle af demokratiets mange deltagere bliver beskrevet i det følgende.

VÆLGERNE

Det er demokratiets grundsætning, at al magt udgår fra folket, det vil sige vælgerne. Og der er hård kamp om vælgernes gunst. Stadig færre vælgere stemmer på det samme parti hele livet.

For 60 år siden stemte de fleste vælgere på et parti, der svarede til deres arbejde og klasse i samfundet, og som varetog særligt deres økonomiske interesser. **Arbejderne stemte typisk på Socialdemokratiet, bønderne stemte på Venstre, og selvstændigt erhvervsdrivende og borgerskabet stemte typisk på Det Konservative Folkeparti.** Vælgerne var tro mod deres parti og mod partiets ideologi. De stemte ofte på samme parti hver eneste gang, næsten uanset hvordan partiet handlede i det politiske system. Sådan er det ikke længere. Vælgerne skifter langt oftere parti i dag. Vælgerne stemmer også i højere grad ud fra deres holdninger til spørgsmål, der ikke nødvendigvis har med deres egne økonomiske interesser at gøre.

Det kan være holdninger til enkeltsager, der er politisk aktuelle netop nu. Disse enkeltsager kan dreje sig om sundhed, indvandring, klima, hvor hårdt kriminalitet skal straffes eller noget helt femte. Omvendt er der stadig mønstre i stemmeafgivningen. **Privatansatte stemmer forholdsvis mest på borgerlige partier. Offentligt ansatte stemmer forholdsvis mest på Socialdemokratiet og andre partier på venstrefløjen. Mænd stemmer mere på borgerlige partier, og kvinder oftere på partier på venstrefløjen.** Venstre står ofte stærkt i landområderne.

DE POLITISKE PARTIER

De politiske partier er nok de vigtigste deltagere i det danske demokrati. Ved valgene foregår den politiske kamp mellem partierne. Netop i valget mellem forskellige politiske partier kan vælgerne give udtryk for deres politiske synspunkter.

Partierne fungerer på den måde som talerør for befolkningens forskellige politiske holdninger, men de har også stor indflydelse på vælgernes holdninger. Når partierne melder bestemte politiske holdninger ud, påvirker det vælgerne. Også i det daglige politiske arbejde spiller partierne en afgørende rolle i den løbende politiske debat.

De politiske partier er ikke nævnt i grundloven. Da Danmark fik sin første grundlov i 1849, fandtes der ikke politiske partier, som de kendes i dag. Et medlem af Rigsdagen skulle tjene hele folket og ikke være bundet af særinteresser. Men efterhånden som folkestyret udviklede sig i anden halvdel af 1800-tallet og begyndelsen af 1900-tallet, opstod de politiske interessegrupper og partier.

Man kan som borger være medlem af et af de politiske partier. Omkring 1950 var cirka 650.000 personer medlem af et politisk parti. Det svarede til næsten hver fjerde med valgret til Folketingsvalg. Siden er tallet faldet betydeligt. I 2022 var tallet omkring 125.000. Det svarer til mindre end hver 30. med valgret til Folketingsvalg. Det største parti, Socialdemokratiet, har omkring 30.000 medlemmer og det næststørste, Venstre, omkring 25.000. Det er partiernes medlemmer, der afgør, hvem et parti skal opstille som kandidater og dermed, hvilke kandidater resten af befolkningen kan stemme på ved et valg. Selv om de politiske partier har færre medlemmer, er de fortsat meget vigtige deltagere i det demokratiske liv, og de har også stor indflydelse på vælgernes holdninger.

FOLKETINGSMEDLEMMERNE

Et folketingsmedlem er kun bundet af sin personlige overbevisning og ikke af nogen forskrift fra vælgerne eller fra deres partier. Sådan står der i den danske grundlov. Det vil sige, at medlemmet i princippet kun repræsenterer sig selv. Han eller hun kan derfor stemme imod sit partis officielle politik, for eksempel hvis den strider imod vedkommendes personlige holdninger.

Som hovedregel følger de enkelte politikere dog deres partis politiske linje. I enkelte sager beslutter et parti i Folketinget, at dets medlemmer stilles frit. I de tilfælde fastlægger partiet ikke en fælles holdning. Oftest sker det i sager, der handler om moral og etik. Det kan for eksempel være i diskussioner om abort, kunstig befrugtning eller om homoseksuelles rettigheder.

Et medlem af Folketinget kan også vælge at træde ud af sit parti, hvis han eller hun ikke længere føler sig enig med sit partis holdninger. Den pågældende kan i så fald blive enten løsgænger eller medlem af et andet parti. Men han eller hun bevarer sit medlemskab af Folketinget indtil næste folketingsvalg og kan fortsat deltage i afstemninger.

Folketingets formand Søren Gade fra Venstre.

Foto: Ida Marie Odgaard/Ritzau Scanpix.

INTERESSEORGANISATIONER OG FORENINGER

I Danmark er der tradition for, at politikerne inddrager foreninger og interesseorganisationer i de politiske beslutninger. De relevante organisationer bliver hørt og prøver at tilkendegive deres synspunkter over for ministerierne – for eksempel ved at skrive eller komme til møder – når der arbejdes med ny lovgivning, der berører deres interesser og medlemmer. De kan også efter aftale møde op i Folketingets forskellige udvalg. Interesseorganisationer søger på den måde at opnå indflydelse og at påvirke den politiske dagsorden. Men de bidrager også ofte med nyttig viden til den politiske proces. Interesseorganisationer indgår ofte i udvalg og arbejdsgrupper nedsat af regeringen.

Interesseorganisationer opstod samtidig med de politiske partier i slutningen af 1800-tallet. De spiller fortsat en aktiv rolle i det politiske liv.

I begyndelsen var det arbejdsgiverforeninger, fagforeninger og landboforeninger. Mens partierne tog sig af den politiske kamp, fokuserede interesseorganisationerne mere snævert på medlemmernes interesser, herunder deres økonomiske forhold og arbejdsforhold. I denne periode og langt op i 1900-tallet var der tætte bånd mellem partier og interesseorganisationer. Socialdemokratiet samarbejdede fast med Landsorganisationen i Danmark (LO) – den største hovedorganisation for fagforeninger i Danmark, som nu hedder Fagbevægelsens Hovedorganisation (FH) – Det Konservative Folkeparti med Dansk Arbejdsgiverforening og Venstre med Landbrugsrådet (som nu hedder Landbrug og Fødevarer). Gennem de seneste cirka 25 år er de tætte bånd mellem partier og organisationer blevet løsere. Alle interesseorganisationer søger at påvirke de fleste partier i Folketinget.

Der er også kommet mange nye interesseorganisationer til. I dag dækker interesseorganisationer og foreninger næsten alle områder af det politiske liv. De gamle organisationer er suppleret af en række nye inden for områder som for eksempel klima, sundhed og uddannelse.

MEDIERNE OG DEN OFFENTLIGE DEBAT

Medierne spiller på flere måder en vigtig rolle for demokratiet i Danmark. På den ene side er radio, tv, aviser, blade og sociale medier med videre med til at bringe den politiske debat ud til en bredere kreds af borgere. På den anden side fungerer medierne også som kanaler, hvor borgerne kan bidrage til debatten med deres meninger. Endelig kan medierne også selv påvirke den politiske dagsorden. På alle tre måder fungerer de som et bindeledd mellem politikere og vælgere.

De danske medier er uafhængige af regeringen. Derfor kan de frit debatttere og forholde sig kritisk til den politiske dagsorden. Tidligere fungerede en række danske aviser som talerør for de politiske partier. De var med andre ord partipolitisk styret. Selv i mange mindre byer udkom fire aviser, der repræsenterede de fire gamle partier: Socialdemokratiet, Venstre, Det Radikale Venstre og Det Konservative Folkeparti. Aviserne gengav trofast partiets synspunkter, og læserne var ofte medlemmer af partiet. I løbet af 1960'erne ændrede avisernes karakter og frigjorde sig fra de politiske partier. De fleste aviser har imidlertid stadig politiske holdninger, som kan være borgerlige eller venstreorienterede. Men disse holdninger kommer overvejende frem i avisernes såkaldte ledere, som er avisernes egne kommentarer til de politiske begivenheder.

Siden 1980'erne har avisernes endnu tydeligere påtaget sig opgaven som "samfundets vagthund". Det vil sige, at de på borgernes vegne holder øje med alle former for magthavere. På de fleste medier opfattes en historie, der er kritisk over for magten, som en god nyhedshistorie. Derfor taler man også om medierne som "den fjerde statsmagt".

Studieværter før nyhedsudsendelse på TV2. Foto: Jens Dresling/Ritzau Scanpix.

2.2.7

DEMOKRATI I HVERDAGEN – MEDBORGERSKAB

Demokratiet er bredt ud til mange dele af det danske samfund. Der er for eksempel tradition for, at borgerne kan være med til at fastlægge rammerne for deres hverdag. Eksempelvis i den lokale skole, hvor forældre og elever kan diskutere skolens forhold i skolebestyrelsen eller i klasse- og elevråd. Dette demokrati i hverdagen finder man også i bestyrelser i bolig- og andelsforeninger. Der er også en lang tradition for, at medarbejderne har indsigt i og indflydelse på forholdene på deres arbejdsplads via et såkaldt samarbejdsudvalg. I alle disse sammenhænge arbejder man efter demokratiske principper.

Danmark er også kendtegnet ved et rigt forenings- og organisationsliv. Der findes ikke mange andre lande, hvor folk er medlem af så mange foreninger og organisationer. Omkring 90 procent af den danske befolkning er medlem af mindst én forening, og omkring 35 procent har udført frivilligt arbejde gennem en forening. I gennemsnit er hver enkelt dansk medlem af tre-fire foreninger eller organisationer. Det kan være organisationer på arbejdsmarkedet eller fritidsorganisationer, hvor medlemmerne samler sig om en fælles hobby eller interesse som fodbold, spejder, fugleliv, skak eller keramik. Andre er medlem af organisationer, der vil fremme bestemte formål, for eksempel at beskytte miljøet som Dansk Naturfredningsforening.

For mange borgere virker foreningslivet og hverdagsdemokratiet også som en træning i demokrati. Her drøfter man sager med hinanden, indhenter viden, afprøver argumenter, indgår kompromiser og stemmer om forslag. Deltagerne bliver på den måde vant til at prøve at finde rimelige løsninger på de problemer, de er samlet om. Livet i foreningerne og demokratiet i hverdagen giver med andre ord borgerne et praktisk kendskab til demokratiske værdier og principper.

Den mest udbredte demokratiske aktivitet er at stemme, når der er valg. Man har ikke pligt til at stemme, men det gør langt de fleste alligevel – og valgdeltagelsen, det vil sige hvor mange med valgret, der stemmer, er ret høj sammenlignet med de fleste andre lande. Den er særligt høj, når der er valg til Folketinget (gennemsnit 86 procent siden år 2000). Den er lidt lavere, når der stemmes til kommunale og regionale valg (gennemsnit 73 procent siden 2000) og lidt lavere endnu til Europa-Parlamentet (gennemsnit på 58 procent siden 2000).

Den generelt høje stemmeprocent i Danmark kan have flere forklaringer. En af dem er, at danskerne som børn og unge opdrages til demokratiet. De lærer tidligt demokratiske værdier at kende, og det at stemme er en afgørende demokratisk værdi. Det sker blandt andet i folkeskolen og på ungdomsuddannelserne. En anden forklaring er, at den stærke tradition for at være med i foreninger styrker borgernes demokratiske værdier og evne til at begå sig i organisationer. Endelig kan det også betyde noget, at demokratiet i Danmark fra begyndelsen har været et folkeligt projekt. Demokratiet blev båret frem af ikke mindst bønderne og arbejderne. De blev tidligt organiseret i de store bevægelser, der blev til partierne Venstre og Socialdemokratiet. Det har skabt en tradition for demokratisk deltagelse, som stadig præger Danmark. Danskerne er i dag generelt meget tilfredse med deres demokrati. De har tillid til demokratiets institutioner, stat, region og kommune. Men ikke nødvendigvis til de valgte politiske ledere – tilliden til politikerne går op og ned.

Befolkningens politiske deltagelse er høj sammenlignet med mange andre lande. Men set over længere tid har deltagelsen ændret karakter. Færre er i dag medlem af et politisk parti, selv om alle kan blive medlem af et, hvis de vil. Og de såkaldte græsrodsbevægelser spiller i dag en mindre rolle, end de gjorde i 1970'erne og 1980'erne. I stedet er der skabt nye måder at udtrykke politiske holdninger på. Det kan være ved at skrive under på en politisk erklæring (underskriftsindsamling), ved at give penge til en politisk eller humanitær sag eller ved at tage politiske eller etiske hensyn som forbruger. Mange deltager også i politiske diskussioner på sociale medier som X (Twitter) og Facebook på Internettet.

Far og børn deltager i landsindsamlingen for Dansk Røde Kors.
Foto: Emil Helms/Ritzau Scanpix.

2.3

2.3.1

DET DANSKE RETSSAMFUND

RETTIGHEDER I GRUNDLOVEN

I et demokrati som det danske er der grænser for statens magt over for den enkelte borgers. Borgerne har en række grundlæggende rettigheder, som staten skal respektere, og som beskytter dem mod statsmagtens overgreb. Grundloven beskytter således en række friheds- og menneskerettigheder, som statsmagten og herunder også Folketinget, må respektere. Grundloven indeholder blandt andet en beskyttelse af ytringsfriheden (retten til frit at give udtryk for sine holdninger og meddele sine tanker frit til andre), forsamlingsfriheden (retten til frit at samles og i fællesskab give udtryk for sine holdninger) og foreningsfriheden (retten til at danne foreninger og til at være medlem af disse foreninger).

Både ytringsfriheden, forsamlingsfriheden og foreningsfriheden er afgørende forudsætninger for et demokrati. **De kaldes de politiske frihedsrettigheder.** Hvis folkestyret skal kunne fungere, skal der være en fri og åben debat. Folk skal have ret til at kritisere, udfordre og stille kritiske spørgsmål til magthaverne, offentlige institutioner eller religiøse autoriteter. Alle skal også have ret til at mødes med andre og til at være medlem af en politisk forening. Borgerne skal i fællesskab frit kunne udvikle og markere fælles holdninger, uanset om de går imod flertallets synspunkter eller ej. I Danmark er disse grundlæggende frihedsrettigheder som nævnt beskyttet i grundloven. Det betyder, at borgerne har ret til at ytre sig, danne foreninger og holde møder, uden at staten på forhånd skal godkende dette. Den danske grundlov forbyder censur. Det betyder, at regeringen ikke kan kræve, at for eksempel bøger og aviser skal godkendes, før de udgives.

Enhver frihed udøves under ansvar. Der er således sat visse grænser for de politiske frihedsrettigheder. Hvis man for eksempel overskridt lovens grænser for ytringsfriheden, kan man afhængigt af omstændighederne blive straffet og dømt til at betale erstatning.

Det gælder blandt andet, hvis man omtaler andre borgere på en måde, der krænker deres ære (injurier). Det gælder også, hvis pressen overskridt grænserne for ytringsfrihed, for eksempel ved at skrive noget krænkende (injurerende) om en person. Ligeledes er det også efter gentagne tilfælde, hvor koranen blev afbrændt offentligt, ligeledes er det også efter gentagne tilfælde, hvor koranen blev afbrændt offentligt, blevet forbudt offentligt at behandle religiøse skrifter 'utilbørligt' (upassende). En forening kan også dømmes ulovlig og kræves oplost, hvis den søger at opnå sine mål ved vold eller ved anden ulovlighed. Men grænserne er vide i Danmark. Det hører også med til demokratiet, at kun domstolene kan afgøre, om grænserne for ytringsfrihed og andre grundlovssikrede rettigheder er overtrådt.

Grundloven begrænser også statens mulighed for at gibe ind i den enkelte borgers privatliv. Grundloven beskytter således både den personlige frihed, boligens ukrænkelighed og ejendomsretten.

Grundloven har også nogle bestemmelser, der sikrer borgerne ret til visse ydelser fra det offentlige. Børn har ret til gratis undervisning i folkeskolen. Og borgerne har ret til en vis offentlig hjælp, hvis de opfylder bestemte forpligtelser i loven. Grundloven indeholder også enkelte regler, der forbyder diskrimination. Der står i grundloven, at der ikke på grundlag af tro eller afstamning kan gøres forskel på borgernes rettigheder eller forpligtelser til at opfylde almindelige borgerpligter.

Når rettigheder fremgår af grundloven, må Folketinget og regeringen ikke lovgive i strid med disse rettigheder. Men det er i sidste instans op til de uafhængige domstole at vurdere, om det sker.

Borgernes grundlæggende rettigheder er ikke kun beskyttet af grundloven, men også af regler, som Folketinget har vedtaget, og af internationale konventioner, som Danmark har tilsluttet sig.

I 1992 blev Den Europæiske Menneskerettighedskonvention gjort til en del af den danske lovgivning. Menneskerettighedskonventionen **supplerer og udbygger de friheds- og menneskerettigheder, der følger af grundloven.**

Domstolene kan tage stilling til, om danske myndigheder overholder konventionens krav. Danmark kan blive dømt ved Den Europæiske Menneskerettighedsdomstol, hvis landets love og afgørelser strider mod konventionens krav.

I 1994 blev Danmark dømt ved Den Europæiske Menneskerettighedsdomstol i en sag, hvor en journalist var blevet idømt straf for at viderebringe racistske ytringer. Det skete, fordi han havde lavet et tv-indslag, hvor han interviewede personer, der fremkom med racistske ytringer. **Menneskerettighedsdomstolen fastslog, at den danske dom var i strid med vedkommendes ytringsfrihed som journalist.**

Demonstration på Christiansborgs Slotsplads i København i 2023 mod afskaffelsen af Store Bededag. Foto: Emil Helms/Ritzau Scanpix.

2.3.2

DEN OFFENTLIGE FORVALTNING

Den offentlige forvaltning – de statslige myndigheder, regionerne og kommunerne – har til opgave at føre landets love ud i livet. Den offentlige forvaltning skal blandt andet stille velfærdssamfundets tilbud til rådighed for borgerne. Det er også den offentlige forvaltning, der opkræver skatter og afgifter. I international sammenhæng er den offentlige forvaltning i Danmark kendtegnet ved at være meget lidt korrupt.

Den offentlige forvaltning skal overholde landets love, når den udfører sine opgaver. Det gælder både myndigheder i stat, regioner og kommuner. Den offentlige forvaltning kan ikke handle på egen hånd. Man siger, at forvaltningsens handlinger skal have hjemmel i en lov. Forvaltningen må ikke handle i strid med lovene. Ifølge grundloven er det de uafhængige domstole, der kontrollerer den offentlige forvaltning. Samtidig skal staten føre tilsyn med kommunerne. Borgerne kan også på visse områder klage til et nævn, hvis de for eksempel mener, at deres kommune ikke har overholdt lovens regler. I den danske grundlov er det desuden bestemt, at forvaltningen kontrolleres af Folketingets Ombudsmand.

Ombudsmanden bedømmer, om der er sket fejl eller forsømmelser i de offentlige myndigheders arbejde. Ombudsmanden skal være med til at sikre, at de offentlige myndigheder ikke foretager sig noget ulovligt, og at de behandler borgerne i overensstemmelse med den gældende lovgivning og giver dem de rettigheder, som de har krav på.

Ombudsmanden vælges af Folketinget, men er uafhængig i sit arbejde. Hverken Folketinget, regeringen eller de offentlige myndigheder kan blande sig i ombudsmandens arbejde. Folketingets ombudsmand kan ikke tilslidesætte en offentlig myndigheds afgørelse. Men ombudsmanden kan kritisere og opfordre myndighederne til at ændre praksis, og ombudsmandens skriftlige udtalelser har derfor alligevel stor betydning for forvaltningens adfærd.

Københavns Rådhus.

2.3.3

OFFENTLIGHED

Åbenhed (offentlighed) fremhæves ofte som en af demokratiets vigtigste forudsætninger. Den enkelte borgerskab skal kunne få oplysninger om staten og dens behandling af sagerne. Både den lovgivende, den dømmende og den udøvende magt er således underlagt regler om offentlighed:

Folketinget: Møderne er offentlige, så enhver kan komme og overvære møderne i folketingsalen. Det står direkte i grundloven. Optagelser fra møderne kan også ses på Folketingets hjemmeside.

Domstolene: Borgerne har lov til at overvære alle retssager. Og medierne skal frit kunne oplyse befolkningen om, hvad der sker i retssagerne. Domstolene kan dog beslutte, at en retssag skal holdes for lukkede døre. Så har hverken borgere eller journalister adgang til retslokalet. Det kan for eksempel være af hensyn til at få sagen opklaret eller til vidernes sikkerhed, eller hvis der er tale om sager, som berører statens sikkerhed.

Den offentlige forvaltning: Borgerne har som udgangspunkt ret til at få indsigt i den offentlige forvaltnings arbejde. Det følger af forvaltningsloven, at en part i en sag har ret til aktindsigt i sagens dokumenter. Enhver borgerskab har normalt også ret til at få kendskab til de oplysninger, som den offentlige forvaltning ligger inde med om vedkommende. Offentlighedsloven bestemmer desuden, at enhver under visse betingelser har ret til at se de dokumenter, som en myndighed ligger inde med. Dette gælder, uanset om dokumenterne vedrører en selv. Men der er nogle betingelser og grænser for denne ret, som efter en afvejning kan føre til, at andre hensyn vægter højere end retten til aktindsigt i den konkrete sag. Eksempelvis omfatter retten til aktindsigt normalt ikke private oplysninger.

Retten på Frederiksberg.

2.3.4

BORGERNES PLIGTER

VÆRNEPLIGT

Værnepligten er en almindelig samfundspligt. Grundloven bestemmer, at enhver dansk mand har pligt til personligt at tage del i landets forsvar, hvis han er egnet. Grundloven fastslår kun, at der skal være værnepligt. Det er op til Folketinget at bestemme reglerne for denne pligt. Og det er således blandt andet bestemt, at alle mænd med dansk statsborgerskab over 18 år, der har bopæl eller ophold i Danmark, skal aftjene værnepligt i en periode. I praksis er der ikke behov for, at alle unge mænd i en årgang aftjener deres værnepligt. Hvis ikke der er frivillige nok, bliver det ved lodtrækning afgjort, om man skal aftjene værnepligt. Hvis man udebliver fra den tjeneste, man bliver pålagt, kan man straffes med fængsel. Hvis udfaldet af lodtrækningen bliver, at man ikke skal aftjene værnepligt, har man trukket et såkaldt frinummer.

Mens mænd har værnepligt, kan kvinder aftjene værnepligt på værnepligtliggende vilkår, hvis de ønsker det og erklæres egnede dertil. Men de har ikke pligt til det. Men det kommer til at ændre sig, for et flertal i Folketinget har i april 2024 besluttet, at kvinder fra 2027 også skal aftjene værnepligt på lige fod med mænd.

Værnepligten kan aftjenes i Hæren, Søværnet, Flyvervåbnet og Beredskabsstyrelsen, og tjenesten varer mellem fire og tolv måneder. Det afhænger af, hvilken tjeneste man indkaldes til. Hovedparten af de værnepligtige gør tjeneste i fire måneder. Som led i ønsket om at styrke det danske forsvar er det også aftalt, at værnepligtige fremover som udgangspunkt skal gøre tjeneste i 11 måneder.

Hvis man af samvittighedsgrunde ikke ønsker at aftjene sin værnepligt i forsvaret eller redningsberedskabet, kan man blive militærnægter. En militærnægter kan aftjene sin værnepligt ved at udføre andet arbejde til gavn for samfundet. Det kan for eksempel være i institutioner for børn, unge og ældre eller i kulturelle institutioner som for eksempel museer og teatre. Hvis en militærnægter afviser at udføre det anviste arbejde, kan den pågældende straffes med fængsel.

Værnepligtige i det danske forsvar.

BORGERLIGT OMBUD

En anden pligt i det danske samfund er det borgerlige ombud – eller blot et ombud. Et ombud er en opgave (et hverv), som samfundet kan pålægge en borger. Enhver, der er udpeget til et sådant hverv, skal tage imod det. Det kan eksempelvis være at sidde i en kommunalbestyrelse, hvis borgeren bliver valgt, eller at fungere som lægdommer (domsmand eller nævning) ved en domstol. Lægdommere er almindelige mennesker, der er med til at dømme i en strafesag. De skal dels vurdere, om den anklagede person er skyldig, dels være med til at bestemme, hvad straffen skal være (strafudmålingen). Alle kan søge om at blive lægdommer.

STRAF

Hvis en borger ikke overholder loven, kan han eller hun ofte straffes. Det kræver dog, at det direkte fremgår af en lov, at forbrydelsen kan straffes. De alvorligste forbrydelser er indeholdt i straffeloven. Den har blandt andet bestemmelser om forbrydelser mod kønssædeligheden (seksualforbrydelser), forbrydelser mod liv og legeme (drab og vold) og berigelsesforbrydelser (tyveri med videre).

I Danmark er den kriminelle lavalder 15 år. Det betyder, at børn og unge under 15 år ikke kan straffes for en forbrydelse. Det skyldes, at de vurderes som umodne og ude af stand til at vurdere konsekvenserne af deres handlinger. Børn i alderen 10 til 14 år, der begår forbrydelser, kan i stedet for straf eksempelvis pålægges at udføre samfundsnyttigt arbejde eller at rydde op efter hærværk eller at være i hjemmet i et bestemt tidsrum. Barnet kan også blive anbragt på en (lukket) institution. Sager om børn i alderen 10 til 14 år behandles ved et særligt Ungdomskriminalitetsnævn.

De almindelige straffe er bøde og fængsel. Udlændinge kan også blive dømt til udvisning af Danmark, hvis de begår forbrydelser. Ved meget grove forbrydelser som eksempelvis terrorisme, kan danske statsborgere ved dom blive frataget deres danske statsborgerskab. Et statsborgerskab kan dog ikke blive frataget en person, hvis vedkommende bliver statsløs.

Der kan i Danmark ikke idømmes dødsstraf. De sidste henrettelser i Danmark fandt sted i perioden 1945-50. I alt blev 78 personer idømt dødsstraf for at have hjulpet den tyske besættelsesmagt under krigen. 46 af de 78 dødsdomme blev gennemført. Den sidste henrettelse for en forbrydelse, der blev begået i fredstid, fandt sted i 1892.

STRAFFESAGER

Det er ikke domstolene selv, men kun anklagemyndigheden, der kan rejse en straffesag. Det fremgår af retsplejeloven. Visse mindre alvorlige straffesager kan dog i vidt omfang rejses af private. Det gælder for eksempel sager om freds- og ærekranke.

Anklagemyndigheden er den offentlige myndighed, der på samfundets vegne afgør, om en straffesag overhovedet skal indbringes for domstolene. Derefter afgør domstolene, om borgeren er skyldig og skal straffes. En lang række mindre sager kan afgøres uden domstolenes medvirken ved, at lovovertræderen bliver bedt om at betale en bøde. Dette er eksempelvis tilfældet ved mange overtrædelser af færdselsloven. Bliver bøden ikke betalt, bliver sagen indbragt for domstolene.

Anklagemyndighedens øverste myndighed er Justitsministeriet, som ledes af justitsministeren. Den egentlige leder af anklagemyndigheden er Rigsadvokaten, som under sig har nogle statsadvokater og politidirektører.

Politiet er en del af den statslige forvaltning. Det betyder, at staten har det overordnede ansvar for politiet. Anklagemyndigheden skal overbevise dommerne om, at den anklagede er skyldig. Enhver rimelig tvivl skal komme den anklagede til gode. Politiet skal gennem efterforskning skaffe de nødvendige beviser. Hvis man vil anmeldе en forbrydelse, skal det ske til politiet. Man har dog normalt ikke pligt til at anmeldе en forbrydelse til politiet.

Både politi og anklagemyndighed har pligt til at være objektive og sikre, at det er de rette personer, der bliver straffet. Og at uskyldige ikke bliver retsforfulgt. Det er politiet, der efterforsker strafbare forhold, men domstolene kontrollerer lovligheden af den efterforskning, politiet foretager. Retsplejeloven har regler for, hvilke indgreb politiet kan foretage over for en borger, når de efterforsker en sag.

Dette kan eksempelvis være ransagning af en borgers ejendom. Politifolk må ikke anvende tvang under afhøring. De kan derfor ikke tvinge en person til at afgive forklaring. Enhver er dog forpligtet til at opgive navn, adresse og fødselsdato til politiet.

Vil en borger klage over politiets adfærd, kan der klages til Den Uafhængige Politiklagemyndighed. Politiet kan under visse betingelser anholde en person, der med rimelig grund mistænkes for et strafbart forhold. Hvis en borger bliver anholdt, skal han eller hun stilles for en dommer inden for 24 timer. Det er op til dommeren at afgøre, om borgeren skal løslades eller varetægtsfængsles, mens politiet og anklagemyndigheden efterforsker sagen. Dommeren kan også vælge at opretholde anholdelsen i tre gange 24 timer.

Danske politibetjente.

Kapitel 3

Den danske økonomi

3.1 INDLEDNING

I følge IMF (Den Internationale Valutafond) er Danmark verdens 9. rigeste land ud af i alt 192 lande – og det tredje rigeste land af 27 EU-lande. Bruttonationalproduktet (BNP) per indbygger – det vil sige værdien af den samlede danske produktion i løbet af ét år delt ud på hver af landets seks millioner indbyggere – var i 2023 således på 71.000 amerikanske dollar svarende til cirka 490.000 kroner.

Ethvert samfund har dog kun begrænsede ressourcer (penge) – det gælder også rige lande som Danmark. Selve ordet "økonomi" kommer fra græsk og betyder "husholdning". Det vil sige, hvordan man styrer indtægter og udgifter. Derfor er økonomi også politik. For et af de spørgsmål, som er vigtigst for både befolkningen og politikerne, er, hvordan ressourcerne skal fordeles, og hvordan vi får økonomien til at vokse.

Den danske økonomi betegnes ofte som en blandingsøkonomi. Det vil sige, at den fungerer inden for rammerne af en privat markedsøkonomi, men at det offentlige også spiller en stor rolle i økonomien. Således produceres, købes og sælges nogle varer og tjenesteydelser på det private marked (for eksempel mad, møbler eller taxakørsel), mens andre, typisk tjenesteydelser, (for eksempel undervisning, sygehusbehandling eller børnepasning) tilbydes af det offent-

lige og betales af skatter og afgifter. Desuden flytter den offentlige sektor via for eksempel overførselsindkomster også mange penge mellem borgerne, for eksempel i form af arbejdsløshedsunderstøttelse, kontanthjælp og pensioner.

Den private og den offentlige sektor er afhængige af hinanden. Det private erhvervsliv tjener penge og sikrer arbejdspladser, således at der bliver betalt skat, der blandt andet finansierer den offentlige velfærd. Omvendt sikrer for eksempel det offentlige uddannelsessystem kvalificeret arbejdskraft til erhvervslivet, mens det offentlige sundhedsvæsen sikrer, at virksomhedernes medarbejdere hurtigere bliver raske og kan vende tilbage efter sygdom, og daginstitutionerne sikrer, at børn kan blive passet, så deres forældre kan gå på arbejde.

Dette kapitel beskriver nogle overordnede kendeteogn i den danske økonomi inden for følgende områder:

- Velfærdssamfundet.
- Erhvervslivet.
- Arbejdsmarkedet.

Regeringens forslag til den såkaldte finanslov i 2023, det samlede budget for statens udgifter og indtægter.

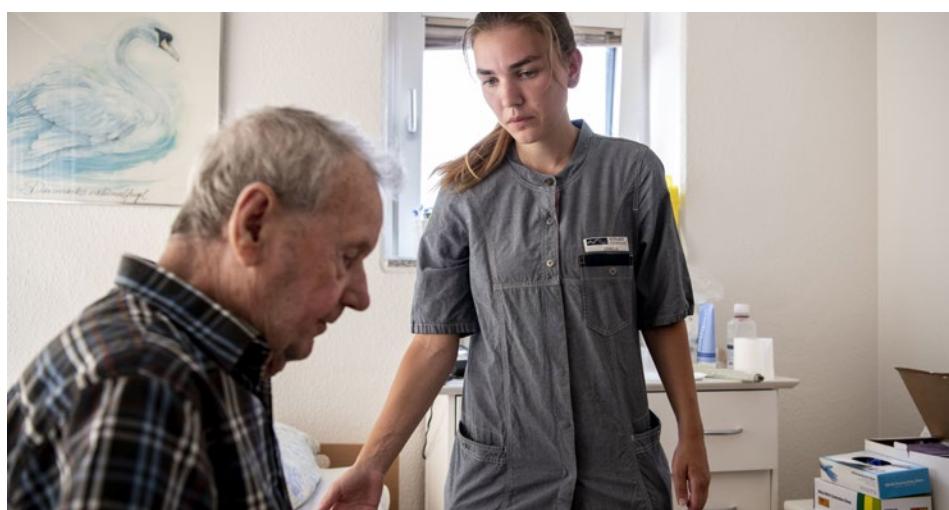
3.2

VELFÆRDSSAMFUNDET

Det danske velfærdssamfund bygger på et princip om, at den enkelte borger har både rettigheder og pligter. Borgere, der opfylder visse betingelser, har ret til velfærdssamfundets ydelser. Men den enkelte borger har også pligt til at bidrage til fællesskabet. Dels ved at betale skat, dels ved at arbejde, hvis man kan. Står man uden for arbejdsmarkedet og modtager hjælp, har man også pligt til selv at gøre en aktiv indsats for at komme tilbage på arbejdsmarkedet. Alt i alt er denne tankegang udtryk for en slags uformel kontrakt mellem staten og borgerne med både pligter og rettigheder.

Den danske model for velfærdssamfundet har mange træk til fælles med de andre nordiske landes. Ofte taler man om den nordiske model. Der er også mange lighedspunkter med andre rige lande, men der er dog nogle forhold, hvor den danske – og nordiske – velfærdsmodel skiller sig ud:

- Staten har et stort ansvar for borgernes velfærd fra vugge til grav. Der er børnepasning for alle børn. Børn og unge har adgang til gratis uddannelse. Alle er sikret behandling ved sygdom. Der er hjælp eller pasning til ældre og andre, der ikke kan klare sig selv. Og der er økonomisk støtte til dem, der ikke kan arbejde og forsørge sig selv.
- De fleste velfærdsydelser finansieres af hele befolkningen i fællesskab via skatter og afgifter. I mange andre lande finansieres velfærdsydelserne mest ved sociale bidrag, der betales af lønmodtagere og arbejdsgivere. I Danmark er retten til ydelser normalt ikke afhængig af, at man har været i arbejde og har betalt sociale bidrag, som det er tilfældet i flere lande syd for Danmark i Europa.
- Velfærdens stilles til rådighed for alle borgere, når de opfylder betingelserne for at modtage den.

*Social- og sundhedsassistent på arbejde i hjemmeplejen.
Foto: Johan Gadegaard/Ritzau Scanpix.*

Der er lagt stor vægt på serviceopgaver, der aflaster familien. Det gælder specielt børnepasning (vuggestuer, børnehaver, skolefritidsordninger) og ældrepleje (hjemmehjælp, plejehjem med videre). Flere europæiske lande har på visse områder ladet sig inspirere af den nordiske velfærdsmodel.

Den danske måde at indrette velfærdssamfundet på gør det muligt for både mænd og kvinder at deltage aktivt på arbejdsmarkedet, også selv om de har børn. I danske børnefamilier arbejder både faderen og moderen typisk på fuld tid eller næsten fuld tid. Også her er de europæiske lande gået i samme retning som de nordiske.

3.2.1

DEN DANSKE VELFÆRDSMODELS UDVIKLING

I alle samfund er det de voksne, der kan arbejde, som tager sig af de ældre, af børnene og af dem, der af den ene eller anden grund ikke kan klare sig selv. Historisk har dette ofte været organiseret inden for den enkelte familie eller i lokale fællesskaber.

I Danmark er en stadig større del af disse opgaver gradvist blevet overtaget af velfærdsstaten. Det er sket ved, at der efterhånden er blevet skabt et system, hvor alle samfundets borgere har ret til at få økonomisk og praktisk hjælp ud fra ensartede kriterier.

De første skridt til det velfærdssamfund, man kender i dag, blev taget i 1890'erne. Det skete i en tid med store økonomiske og sociale forandringer. Landbruget blev lagt om, industrien voksede frem, og byerne voksede. Med ændringerne af det gamle landbrugs- og håndværkersamfund forsvandt en række private, sociale ordninger. I stedet begyndte staten i stigende omfang at tage sig af de borgere, der havde behov for hjælp. Der kom flere og efterhånden mere faste regler for, hvem der kunne tildeles sociale ydelser ved sygdom, ulykke, arbejdsløshed og alderdom. Der var også flere og flere, som fik adgang til ydelserne.

I 1933 blev der som led i det såkaldte Kanslergadeforlig gennemført en større socialreform. Med reformen blev 55 socialpolitiske love samlet i fire "folkeforsikringslove". Der blev også gennemført en højere grad af rettighedsprincip, det vil sige klarere regler for, hvornår og hvor meget den enkelte borgers kunne få i hjælp. Indtil da var det i høj grad op til den enkelte kommune at vurdere, om en borgers havde ret til hjælp, og hvor meget der kunne gives. Endvidere afskaffede reformen også de fleste såkaldte deklasseringsbestemmelser i sociallovgivningen. Det vil sige, at den gjorde til hovedprincip, at man ikke kunne tage sin valgret eller andre af sine borgerrettigheder, fordi man modtog hjælp fra det offentlige.

De vigtigste spor frem mod det nuværende velfærdssamfund blev lagt i 1950'erne og 1960'erne. Her blev flere af de grundlæggende principper for velfærdssamfundet etableret. Det sociale sikkerhedsnet blev udbygget, blandt andet med

folkepensionslovene i 1956 og i 1964, der indførte folkepension til alle ældre og ikke kun de svageste ældre. Og serviceydelserne voksede frem. Tidligere havde staten især givet kontante ydelser, det vil sige økonomisk hjælp til de borgere, der havde mistet deres indkomst på grund af arbejdsløshed, sygdom og ulykke eller alderdom.

Men i denne periode begyndte velfærdssamfundet også at omfatte en række serviceydelser, som varetog opgaver, som familien tidligere havde været alene om at tage sig af. Det gjaldt ikke mindst børnepasning og hjemmehjælp til ældre. Princippet om hjælp til den nødstedte børger blev i højere og højere grad suppleret af et princip om, at hele befolkningen – rig såvel som fattig – kan nyde godt af de forskellige ydelser.

Det var især fra midten af 1960'erne til slutningen af 1970'erne, at den store udbygning af serviceydelserne fandt sted. Det skete samtidig med, at næsten alle kvinder – også dem som var gift – kom ud på arbejdsmarkedet, så den hjemmegående husmor næsten forsvandt. Fra 1980 til omkring år 2000 fortsatte denne udvikling med, at flertallet af de gifte kvinder gik fra deltid til fuld tid eller næsten fuld tid. Det var navnlig det offentlige overtagelse af børnepasning og ældrepleje med videre, der gjorde dette muligt.

Dansk vuggestue. Foto: Morten Stricker/Ritzau Scanpix.

Så godt som alle børn mellem 1 og 6 år får børnepasning, mens de fleste 7 til 10-årige bliver passet i en fritidsordning efter skole. Barsels- og forældre-orloven er også forlænget i flere omgange fra ganske få uger i 1970'erne til de 52 uger med fulde dagpenge, der har været gældende siden 2002.

Velfærdsstaten afhænger af den økonomiske udvikling i samfundet. I perioden 1957-73 var der kraftig økonomisk vækst. Væksten i den offentlige sektor fortsatte også i højt tempo op gennem 1970'erne trods langvarig økonomisk krise.

Det stod imidlertid mere og mere klart, at økonomien havde svært ved at bære udviklingen i de offentlige udgifter. Derfor blev der bremset op i 1980'erne, og siden da er væksten i de offentlige udgifter fortsat i et mere begrænset tempo, så den omrent har fulgt den generelle vækst i økonomien. En af de største langsigtede udfordringer for velfærdsstaten i Danmark og andre europæiske lande er, at der bliver færre til at betale for den velfærd, som flere skal nyde godt af. Det skyldes primært, at middelletiden stiger, men også at fødselstallet har været lavt i mange årtier. Man taler derfor om, at den såkaldte 'forsørgerbyrde' – eller det 'demografiske pres' – er steget. Fra 1980 til 2024 er andelen af borgere i Danmark på over 64 år vokset fra at udgøre 14 procent til 20 procent af den samlede.

En væsentlig del af løsningen har derfor været at udvide den erhvervsaktive alder. Det vil sige den alder, hvor man som hovedregel er på arbejdsmarkedet.

Således besluttede Folketinget i 2006, at folkepensionsalderen skulle hæves i takt med, at danskerne lever længere. Folkepensionsalderen var 65 år til og med 2018, men hæves gradvist, først til 67 år i 2022, derefter til 68 år fra 2030 og 69 år fra 2035. Desuden blev det i 2011 vedtaget at afkorte efterlønnen. Efterlønnen var indført i 1979 som en ret for personer over 60 år til at trække sig tilbage fra arbejdsmarkedet inden pensionsalderen.

De seneste år har der også været en lidt mindre bevægelse den anden vej. Fra 2022 har personer, der som 61-årige har været længe (42-44 år) på arbejdsmarkedet fået ret til at gå på pension ét til tre år før folkepensionsalderen (tidlig pension). Tidlig pension kaldes også 'Arne-pensionen' efter bryggeriarbejder Arne Juhl, som blev ansigtet på Socialdemokratiets valgkamp ved folketingsvalget i 2019 for at få indført ordningen.

Ældre mennesker får mad på et plejehjem.

Efterlønsalderen blev gradvist hævet fra 60 til 62 år fra 2014-2017, derefter afkortes perioden gradvist til 3 år, så man fra 2023 har kunnet på efterløn, fra man er 64 til 67 år. For de fleste bliver ydelsen samtidig mindre, fordi ydelsen i højere grad nedsættes i forhold til, hvor meget pensionsopsparing, modtageren har.

Man har også forsøgt at få flere i arbejde ved at afkorte den såkaldte dagpengeperiode, det vil sige den periode, hvor man kan modtage understøttelse som arbejdsløs fra en arbejdsløshedskasse (A-kasse).

I 1993 blev der sat en grænse for dagpengeperioden på syv år, som løbende er blevet reduceret: I 1995 til fem år, i 1998 til fire år og siden 2010 har den ligget på to år. Samtidig stilles der i dag større krav om at tage andet arbejde, end det man er uddannet til. Endvidere har man sænket indkomstskatten for folk, der er i arbejde, herunder også med et såkaldt beskæftigelsesfradrag – det vil sige et beløb, man ikke skal betale skat af, hvis man er i arbejde eller har overskud i sin virksomhed. Det øger fordelen ved at være i arbejde – selv i job med en lav løn.

Endelig har der været gennemført en række initiativer for at få flere i arbejde blandt de grupper, der har haft svært ved at finde arbejde.

Det er således blevet sværere for dem, der har en varig og væsentlig nedsat evne til at arbejde, at få førtidspension. I stedet har man givet dem mulighed for at arbejde i et såkaldt fleksjob, så de tjener en del selv og får en offentlig ydelse for resten.

Beskæftigelsen for personer med ikke-vestlig indvandrerbaggrund er også samlet set steget siden 1995 – dog med store udsving i perioden. For eksempel faldt den i en årrække efter finanskrisen i 2008 for så at stige igen fra 2015-16. Men fortsat står mange i denne gruppe uden for arbejdsmarkedet. I 2020 var 66 procent af indvandrere med ikke-vestlig baggrund mellem 25 og 64 år i arbejde mod 85 procent af personer med dansk oprindelse i samme aldersgruppe.

Høj beskæftigelse i Danmark bidrager til et højt velstandsniveau, og til at Danmark kan finansiere en udbygget offentlig sektor.

3.2.2

LIGHED OG OMFORDELING

Det danske velfærdssamfund er kendtegnet ved en betydelig økonomisk omfordeling. Denne omfordeling sker både gennem skattesystemet, fordi dem der tjener mest, betaler mest i skat, og fordi velfærdsstatens ydelser gives til alle og ikke mindst til dem, der ikke er i arbejde. Uligheden faldt da også betydeligt i perioden 1945-80. Det skyldtes især den hurtige udbygning af velfærdssamfundet, store lønstigninger og lange perioder med lav ledighed. Selv om uligheden er blevet større siden 1980'erne, har Danmark i 2021 fortsat en forholdsvis stor grad af økonomisk lighed i forhold til andre lande.

Det danske velfærdssamfund finansieres gennem skatter på for eksempel indkomst og gennem blandt andet moms og afgifter på varer og tjenesteydelser. Det er både staten og kommunerne, der har ret til at udskrive indkomstskat. I 1903 blev indkomstskatten indført som permanent skat. Det skete med en markant lavere skatteprocent end i dag. Indkomstskatten betyder, at næsten alle indkomster er skattepligtige, uanset hvor de kommer fra.

Næsten alle skatter omfordeler fra rig til fattig. Men indkomstskat er en af de skatter, der omfordeler mest. Det skyldes især, at den procent, der skal betales i skat, stiger for høje indkomster (progressiv beskatning). Dermed betaler personer med høje indkomster ikke bare et højere beløb i skat end personer med lavere indkomster, men også en større andel af deres løn. Indkomstskatter udgør en stor del af skatterne i Danmark.

De omfordeler også mere end afgifter på forbrug (for eksempel moms), fordi personer med lavere indkomster typisk bruger en større andel af deres løn, som de dermed betaler moms af (mens velstillede typisk sparar mere op). Princippet om progressiv beskatning slår dog ikke helt så kraftigt igennem som tidligere. Skiftende regeringer har siden 1980'erne forsøgt at få befolkningen til at arbejde mere ved at sænke den såkaldte 'marginalskat'. Det vil sige 'skatten af den sidst tjente krone'. Men der er stadig en 'topskat' 15 procent ekstra for de høje indkomster på over cirka 640.000 kroner om året svarende til 52.000 om måneden. Cirka ni procent af alle skatteydere betaler topskat i 2024.

Omvendt er der i samme periode skåret ned på såkaldte skattefradrag, som de velstillede typisk benytter mest. Et skattefradrag er et beløb, som man af sin ellers skattepligtige indkomst ikke skal betale skat af. Man kan for eksempel få fradrag for udgifter til renter til penge, man har lånt (rentefradrag) eller udgifter til transport til og fra ens arbejdsplads (kørselsfradrag).

3.2.3

VELFÆRDSSAMFUNDETS OPGAVER OG AKTØRER

Velfærdssamfundet stiller en lang række ydelser til rådighed for borgerne. Det er almindeligt at tale om, at den offentlige sektor udfører to forskellige slags velfærdsopgaver.

For det første hjælper den offentlige sektor de borgere, der har vanskeligt ved at klare sig selv og derfor har brug for økonomisk hjælp. Cirka en tredjedel af de samlede offentlige udgifter går til kontante ydelser (overførselsindkomster) til borgerne. De gives typisk til personer uden arbejde og omfatter blandt andet folkepension, førtidspension, statens uddannelsesstøtte (SU), barselsdagpenge, børne- og ungeydelse, dagpenge ved arbejdsløshed og sygdom, kontanthjælp og selvforsørgelses- og hjemrejseydelse. Men for eksempel børnefamilier får også kontante ydelser (børne- og ungeydelsen), der er begrundet med, at de har større udgifter end familier uden børn eller unge i hjemmet.

For det andet leverer den offentlige sektor en række offentlige serviceydelser til alle borgere, der har brug for dem. Det drejer sig for eksempel om vuggestuer og børnehaver, sygehuse, ældrepleje og mange former for uddannelse.

Folketinget og regeringen fastlægger via lovgivning rammerne for det danske velfærdssamfund. Men det er navnlig de 98 kommuner, der fylder lovens rammer ud.

Det er kommunerne, der i praksis leverer de fleste velfærdsydelser til borgerne. Hertil kommer de fem regioner, som har ansvaret for at drive størstedelen af sundhedsvæsenet.

Kommunerne fungerer som borgernes hovedindgang til den offentlige sektor. Kommunerne har allerflest af de opgaver, der er tæt på den enkelte borg. Det gælder blandt andet:

- Børnepasning i vuggestuer og børnehaver.
- Folkeskoler.
- Ældrepleje.
- Biblioteker og flere andre kulturopgaver.
- Jobcentre og indsatsen for at få ledige i beskæftigelse.
- Integration af flygtninge og indvandrere.
- Tildeling af en lang række sociale ydelser.
- Affaldsindsamling og andre miljøopgaver.

Staten løser en række overordnede opgaver som for eksempel politi, retsvæsen og forsvar samt opgaver som for eksempel ungdomsuddannelser (gymnaser med videre), de videregående uddannelser og forskning. Staten overtog i forbindelse med strukturreformen i 2007 endvidere al skatteopkrævning fra kommunerne.

Vejen Bibliotek i det sydlige Jylland.

I Danmark er velfærdssamfundet således som udgangspunkt en offentlig opgave, der udføres af staten, regionerne og kommunerne. Men der indgår også andre. Gennem de seneste årtier er det blevet mere almindeligt at lade private virksomheder udføre nogle af velfærdsopgaverne – dog sådan, at det stadig er det offentlige, der betaler. Det kaldes udlicitering. Inden for ældreplejen kan den enkelte for eksempel frit vælge, om man ønsker at få leveret hjemmehjælp fra kommunen eller fra en privat leverandør.

Der er også en stærk dansk tradition for at inddrage frivillige i at løse velfærdsopgaver. Som det ligger i navnet, yder de en indsats uden at få betaling for det. Foreninger og frivilligt arbejde er langt mere udbredt i de nordiske lande end i næsten alle andre lande. Der findes mange frivillige organisationer. De driver blandt andet krisecentre, besøgsordninger for ældre, kontakt- og væresteder og meget andet. Det er normalt grundtanken, at det frivillige arbejde skal være et supplement til den offentlige service og ikke en erstatning. Således er det stadig ret sjældent, at frivillige organisationer står for den grundlæggende service.

Frivillige organisationer spiller også en meget stor rolle inden for kultur- og fritidslivet. Det gælder ikke mindst inden for sport, hvor tusindvis af frivillige fungerer som trænere, for eksempel for børn, der spiller fodbold, håndbold eller andet.

Danmark har også en tradition for såkaldte friskoler, der går helt tilbage til midten af 1800-tallet. Friskolerne ejes af en forening bag skolen – og ikke af kommunen – og kaldes derfor også ofte for privatskoler. De får et tilskud fra kommunen, der svarer til en høj andel af den normale udgift til en kommunal folkeskole. En mindre del betales af forældrene. Friskoler findes over hele landet, og nogle er meget gamle. I Danmark drives de fleste dog ud fra en bestemt pædagogisk idé

eller ønsket om at have en lokal skole. De fleste børn går stadigvæk i kommunale folkeskoler, men de senere år er der sket en stor stigning i andelen af børn, som går i friskoler eller private skoler – fra cirka 12 procent i 2007 til 19 procent i 2023.

Inddragelse af forældre er også centralt i danske skoler, børnehaver og vuggestuer. For eksempel er der bestyrelser, der er valgt af forældrene. Der er masser af forældremøder og -aktiviteter, hvor det forventes, at alle forældre er med. Og i stort set alle klasser vælges der såkaldte kontaktforældre til at arrangere møder og sammenkomster – og til at fungere som kontakt til skolebestyrelsen. Det går som regel på skift, så de fleste forældre er med i en periode.

Sidst, men ikke mindst, suppleres de offentlige velfærdsydeler af aftaler (overenskomster) mellem arbejdsmarkedets parter – fagforeninger og arbejdsgiverorganisationer. Det gælder for eksempel på pensionsområdet, hvor næsten alle i dag har en såkaldt arbejdsmarkedspension, som de betaler ind til med en vis procentdel af lønnen – typisk 12-17 procent. Arbejdsmarkedspensionen bygger oven på folkepensionen. Hvor folkepensionen skal sikre alle borgere – navnlig de svageste – basale behov i alderdommen, er arbejdsmarkedspensionerne afhængige af den enkeltes indkomst som erhvervsaktiv. For mange med mellemindkomster eller højere indkomster er den arbejdsmarkedspension, de får udbetalt, betydeligt højere end folkepensionen. Ud over pension giver disse pensionsordninger typisk også støtte ved kritisk sygdom og sikring ved sygdom og død.

Selv om det ikke er alle lønmodtagere, der er dækket af en overenskomst, er det blevet normen for de allerfleste job, at de har en pensionsordning. Endelig er der også et stort privat marked for pensioner, hvor den enkelte kan spare op til sin pension i en bank eller et forsikringsselskab.

3.3

3.3.1

ERHVERVSLIVET

FRA LANDBRUGSSAMFUND TIL VIDENS- OG SERVICESAMFUND

Ligesom de fleste andre velstående lande har Danmark gradvist udviklet sig fra at være et landbrugssamfund over til et industrisamfund og derefter i de sidste 50 år til at være et såkaldt videns- og servicesamfund. Det vil sige, at vi er gået fra en økonomi, der primært bygger på produktion af varer til i højere grad at være afhængige af højtuddannet arbejdskraft med fokus på at udnytte viden og få nye ideer samt på produktion af tjenesteydelser som for eksempel banksektoren, it-support, forskning eller uddannelse.

Indtil slutningen af 1800-tallet arbejdede hovedparten af befolkningen inden for landbruget. Men fra 1870'erne voksede industri og håndværk hurtigt, befolkningen flyttede fra land til by, og byerne voksede. Landbrugerhvervet forblev dog vigtigt, navnlig fordi landbrugsvarer udgjorde størstedelen af Danmarks eksport. Der blev satset på animalsk produktion som for eksempel kød, smør og ost) af høj kvalitet i regi af de mange andelsforeningers mejerier og slagterier. Helt frem til slutningen af 1950'erne udgjorde landbrugsvarer mere end halvdelen af Danmarks eksport.

Landbrugsproduktionen er fortsat stor, men der er siden 1950'erne sket en voldsom effektivisering, og det er i dag kun cirka to procent af arbejdsstyrken, der arbejder i selve landbruget.

Men landbruget er stadig et vigtigt eksporterh  rv. Man taler ofte i den forbindelse om en 'f  devareklynge', fordi der er færre beskæftiget i selve landbruget og flere beskæftiget med forarbejdning, transport, salg, markedsføring og produktudvikling.

Landbruget er også på andre m  der under omstilling. Landbruget har været kritiseret for at være for effektivt på en uh  ldig m  de, blandt andet fordi der anvendes for meget gift på markerne til at slå ukrudt, svampe og insekter ihjel. Det har medvirket til en begyndende grøn omstilling, således at Danmark i dag er det land, der har den største andel af landbruget (11,7 procent i 2022) drevet som økologisk landbrug.   kologisk landbrug drives blandt andet uden brug af kemiske sprøjtemidler og kunstgødning, ligesom dyrene har bedre plads i stalde og bedre mulighed for at komme ud i det fri.

Den første store bølge af industrialisering i Danmark skete i slutningen af 1800-tallet og begyndelsen af 1900-tallet. Fremgangen fortsatte løbende men i et noget langsommere tempo indtil den anden store industrialiserb  lge, der var fra slutningen af 1950'erne til omkring 1970. Fra begyndelsen af 1970'erne faldt andelen af beskæftigede inden for industrien, ligesom det tidligere var sket inden for landbruget. I stedet voksede servicesektoren. I dag er næsten fire ud

af fem beskæftigede således ansat inden for privat eller offentlig servicevirksomhed (for eksempel inden for turisme, sundhedsområdet, rådgivning eller uddannelse). Omkring en tredjedel af lønmodtagerne i Danmark arbejder i den offentlige sektor.

Produktionen af landbrugs- og industrivarer er dog steget, selv om antallet af ansatte er faldet. Det skyldes især mekaniseringen af produktionen og den hurtige teknologiske udvikling i disse sektorer. Danmark har tidligere været kendtegnet ved, at de fleste virksomheder var små eller mellemstore. Det gælder for så vidt stadigvæk, men der er kommet flere virksomheder, der fylder godt op på verdensmarkedet inden for de brancher, hvor Danmark står særlig stærkt. Det gælder for eksempel fødevarer, hvor mejerier og slagterier er samlet til internationale giganter: Danish Crown var i 2024 verdens næststørste svineslagteri, og Arla var i 2022 blandt de ti største mejerier. Carlsberg var i 2023 verdens fjerdestørste bryggeri.

Carlsberg øl. Foto: Tue Schou Pedersen.

Danmark har en stor medicinalindustri. Flere danske medicinalvirksomheder har således en stor andel af verdensmarkedet, hvorfaf Novo Nordisk er den største. I 2023 var Novo Nordisk Europas største virksomhed målt på værdi på aktiemarkedet.

Danmark fremstiller også over en tredjedel af verdens høreapparater. De tre største danske producenter GN Store Nord (GN Resound), William Demant (Oticon) og Widex er blandt de største høreapparat-producenter i verden.

Desuden er LEGO en af verdens største legetøjskoncerner. LEGO blev grundlagt i 1932 og er en forkortelse af 'LEg GOdt'. Hovedsædet ligger i Billund i Jylland. LEGO er kendt for at fremstille legoklodser i plastik.

LEGO.

Hertil kommer virksomheder fra den grønne sektor. Danske Vestas var i 2022 verdens største vindmølleproducent. Danmark står også meget stærkt, når det gælder energibesparelser – det kan for eksempel være isolation eller ekstra energieffektive produkter.

3.3.2

DANMARKS SAMHANDEL MED UDLANDET

Danmark har en meget åben økonomi, hvor handel med udlandet spiller en meget stor rolle. Eksporten udgør cirka halvdelen af landets samlede produktion. Det skyldes naturligvis også, at Danmark er et lille land, og handel med andre lande – ikke mindst nabolandene – derfor fylder meget. Tyskland er det land, som Danmark importerer (køber) mest fra, og USA er det land, som Danmark eksporterer (sælger) mest til. Samlet set er eksporten til andre EU-lande dog klart større end til USA.

I 2023 var Danmarks syv største handelspartnere følgende (i deres andel af værdien af Danmarks samlede udenrigshandel (import og eksport)). Tyskland (12,9 procent), USA (12,3 procent), Sverige (8,2 procent), Holland (6,1 procent), Norge (5,6 procent), Storbritannien (5,0 procent) og Kina (4,3 procent).

Danske regeringer har i moderne tid næsten altid været tilhænger af mest mulig fri handel mellem landene. Siden 1990'erne har Danmark også klaret sig bedre i den internationale konkurrence. I samme periode har den danske eksport stort set alle år været højere end importen. Danmark er medlem af en række internationale organisationer, der ligesom EU også arbejder for mere fri handel. Det gælder for eksempel OECD (Organisationen for økonomisk samarbejde og udvikling) og WTO (Verdenshandelsorganisationen).

Den økonomiske globalisering har medført store forandringer på det danske arbejdsmarked. Mange virksomheder har flyttet dele af deres produktion til steder i verden, hvor lønnen er lavere. Ikke kun til Kina, men også til for eksempel Østeuropa eller andre europæiske lande. Indtil nu har virksomhederne dog typisk beholdt nogle vigtige funktioner i Danmark, eksempelvis udviklingen af nye produkter, salg og ledelse. Til gengæld er der også opstået nye store markeder for danske produkter.

Novo Nordisk.

3.4

ARBEJDSMARKEDET

De fleste i den erhvervsaktive alder deltager på det danske arbejdsmarked. Det gælder både mænd og kvinder. I 2022 var 77,6 procent af befolkningen (16-64-årige) – 79,4 procent af mændene og 75,8 procent af kvinderne – i beskæftigelse.

Desuden er det danske arbejdsmarked kendtegnet ved, at arbejdskraften generelt er godt uddannet. Det har i mange år været målet, at så godt som alle skulle have en uddannelse efter folkeskolen, hvilket dog ikke er lykkedes i helt det omfang, man havde håbet. Til gengæld er Danmark et af de lande i verden, der har den stærkeste tradition for efter- og videreuddannelse, det vil sige løbende uddannelse i løbet af arbejdslivet. Uddannelse er også mere og mere nødvendig, for mange af de jobs, der ikke kræver uddannelse, er overtaget af maskiner eller robotter, flyttet til udlandet eller ganske enkelt sparet væk.

Man taler ofte om en særlig dansk arbejdsmarkedsmodel, som har rødder mere end 100 år tilbage i tiden. Under den tidlige industrialisering i slutningen af 1800-tallet opstod der gradvist en større arbejderklasse i byerne. Arbejderne fandt sammen i fagforeninger på de forskellige fagområder, hvis overordnede hovedorganisation er Fagbevægelsens Hovedorganisation (FH), der havde til formål at kæmpe for bedre løn- og arbejdsvilkår. Som svar herpå slog arbejdsgiverne sig sammen i Dansk Arbejdsgiverforening, som i dag hedder DA.

Flere af de principper, der ligger til grund for det danske arbejdsmarked, stammer fra Septemberforliget, som arbejdsmarkedets parter indgik i 1899. Forliget kaldes derfor også for "Arbejdsmarkedets Grundlov" og indebærer blandt andet, at fagforeninger og arbejdsgiverorganisationer anerkender hinanden som berettigede til at forhandle på deres medlemmers vegne.

De to parter kan altså indgå aftaler, der dækker flere grupper af arbejdsgivere og lønmodtagere. En sådan aftale kaldes en overenskomst. Den fastlægger typisk løn- og arbejdsvilkår. September-forliget slår også fast, at det er arbejdsgiveren, der leder og fordeler arbejdet, og som kan ansætte og afskedige medarbejdere. Endelig indebærer forliget en såkaldt fredspligt. Det betyder, at strejke (når lønmodtagerne nedlægger arbejdet) og lockout (når arbejdsgiverne sender medarbejderne hjem) ikke er tilladt, når der er indgået en overenskomst.

Overordnet set bygger den danske arbejdsmarkedsmodel på disse fem centrale elementer:

- Hovedparten af arbejdstyrken er organiseret i fagforeninger.
- Arbejdsmarkedets parter aftaler selv løn- og arbejdsvilkår på arbejdsmarkedet (selvregulering). Staten blander sig som hovedregel ikke heri som i visse andre lande, medmindre parterne efter mange forhandlinger ikke ser ud til at kunne blive enige.

- En meget stor del af arbejdsmarkedet er dækket af kollektive overenskomster.
- Der foregår et såkaldt trepartssamarbejde mellem lønmodtagere, arbejdsgivere og staten om forholdene på arbejdsmarkedet.
- Der er fleksibilitet og sikkerhed (flexicurity). Det er således let at hyre og fyre medarbejdere i Danmark, men de arbejdsløse får også understøttelse fra det offentlige, som delvis er selvbetalt.

3.4.1

HØJ ORGANISATIONSGRAD

På det danske arbejdsmarked er det store flertal af lønmodtagerne fagligt organiseret, selvom andelen dog er faldet de seneste årtier. Næsten to ud af tre (64,4 procent) af lønmodtagerne er (i 2023) medlem af en fagforening. Det er kun Danmark, Sverige, Finland og Island, der har så høj en organisering. Fagforeningen arbejder for at sikre medlemmerne de bedst mulige vilkår på arbejdspladserne. Der er fagforeninger både for privatansatte og for offentligt ansatte.

Både fagforeningerne og arbejdsgivernes organisationer er samlet i landsdækkende forbund og hovedorganisationer. Den største hovedorganisation er Fagbevægelsens Hovedorganisation (FH).

FH er en paraplyorganisation for i alt 64 faglige forbund og organiserer cirka en million medlemmer. DA er arbejdsgivernes hovedorganisation og organiserer 11 arbejdsgiverorganisationer med cirka 25.000 virksomheder inden for blandt andet industri, handel, transport, service og byggeri. Dansk Industri (DI) er med sine 20.000 medlemsvirksomheder, der beskæftiger cirka 600.000 medarbejdere, Danmarks største arbejdsgiver- og erhvervsorganisation og DA's største medlemsorganisation. Den næststørste erhvervsorganisation er Dansk Erhverv, som repræsenterer 18.000 virksomheder, der ofte er mindre end virksomhederne i DI.

Der er foreningsfrihed i Danmark. Det betyder blandt andet, at den enkelte lønmodtager selv må beslutte, om han eller hun ønsker at være medlem af en fagforening og i givet fald hvilken. Det betyder også, at det er forbudt for en arbejdsgiver at afskedige en medarbejder, fordi vedkommende er medlem af en fagforening, ligesom det er forbudt at afskedige en medarbejder, fordi denne ikke er medlem af en fagforening. I forbindelse med nyansættelse må der heller ikke stilles krav om, at en medarbejder skal være medlem af en bestemt fagforening.

3.4.2

SELVREGULERING OG KOLLEKTIVE OVERENSKOMSTER

Staten blander sig således ikke i løn og arbejdsvilkår, så længe parterne selv er i stand til at indgå aftaler på disse områder. Aftalerne omfatter også emner, som i de fleste andre lande ville blive afgjort ved love vedtaget af parlament og regering. Det kan være arbejdstid, overtidsbetaling, opsigelsesvarsler eller mindsteløn. Således har Danmark ingen lovbestemt mindsteløn, men aftalerne

mellem fagforeninger og arbejdsgiverorganisationerne har reelt samme virkning. Et andet eksempel er lønmodtagernes pension, hvor arbejdsmarkedets parter har aftalt en arbejdsmarkedspension oven i den folkepension, staten betaler. I de seneste år har man også aftalt, at der betales fuld løn inklusiv pension i en større del af den periode, hvor man har forældreorlov.

Vejarbejdere.

Det er også arbejdsmarkedets parter, der selv søger at løse de konflikter, der måtte opstå. Grundtanken er, at arbejdsmarkedets parter hurtigere og bedre kan tilpasse aftalerne til den enkelte branche eller den enkelte virksomhed. Og når parterne selv har været med til at indgå en aftale, så accepterer de også dens vilkår. Mere end 80 procent af det danske arbejdsmarked er dækket af kollektive overenskomster. En kollektiv overenskomst er en aftale mellem en fagforening og en arbejdsgiver eller arbejdsgiverorganisation om løn- og arbejdsvilkår inden for et bestemt område, som parterne selv afgrænser i aftalen. En arbejdsgiver, som har indgået en overenskomst, er forpligtet til at give alle de ansatte de løn- og arbejdsvilkår, som fremgår af overenskomsten. Det gælder for eksempel aftaler om løn, pension, arbejdstid, ferie og opsigelse.

Hvis ikke parterne bliver enige om en ny overenskomst, når en eksisterende overenskomst udløber, bliver der storkonflikt på arbejdsmarkedet. Det vil sige, at lønmodtagerne strejker, eller arbejdsgiver kan lockoute deres ansatte (sende dem hjem fra arbejde uden løn).

For at afværge konflikter på arbejdsmarkedet har staten siden 1910 haft nedsat en såkaldt Forligsinstitution, som ofte omtales som 'forligsmanden'. Forligsmanden kan, hvis der er udsigt til konflikt mellem arbejdsmarkedets parter, for eksempel indkalde til forhandlinger mellem parterne eller fremsætte et såkaldt mæglingsforslag, som er et forslag til et forlig (kompromis) mellem parterne. Forligsmanden kan også udskyde en truende arbejdsmarkedskonflikt, typisk med et par uger.

Det sker relativt sjældent, at der bliver storkonflikt på arbejdsmarkedet, men det er dog sket flere gange. Sidst der var en storkonflikt på det private arbejdsmarked, var i 1998. Den indebar for eksempel, at mange busser ikke kørte, og at butikkerne ikke fik kørt varer ud. Regeringen og Folketinget har så typisk, som de også gjorde det i 1998, forholdsvis hurtigt lavet en lov om en overenskomst, så lønmodtagerne vender tilbage på arbejde, og situationen bliver normal igen. I de tilfælde har Folketingets lov altid taget udgangspunkt i et mæglingsforslag, som forligsmanden på arbejdsmarkedet har fremsat. I den forbindelse taler man om at 'ophæve en mæglingsskitse til lov'.

3.4.3

TREPARTSSAMARBEJDE OG FLEXICURITY

Staten samarbejder også typisk løbende med arbejdsmarkedets parter om at udforme den del af arbejdsmarkedspolitikken, der fastsættes gennem lovgivning.

Det gælder for eksempel regler om arbejdsmiljø, arbejdsformidling, arbejdsmarksuddannelser og arbejdsløshedsforsikring. Dette samarbejde kaldes for trepartssamarbejde, fordi det består af tre parter: staten, arbejdsgiverne og lønmodtagerne. Samarbejdet skal sikre et arbejdsmarked, der både er fleksibelt for arbejdsgiverne og trygt for lønmodtagerne.

Fleksibiliteten består i, at det er relativt nemt for arbejdsgiverne at afskedige medarbejdere, når økonomien er dårlig, samt at ansætte medarbejdere, når det går godt. Trygheden består i, at lønmodtagerne har en økonomisk sikkerhed i form af en arbejdsløshedsunderstøttelse, hvis de mister deres job. Dermed er det også mindre risikabelt at skifte job. Lønmodtagerne er også sikret hjælp til at komme tilbage på arbejdsmarkedet, for eksempel gennem uddannelse, praktikforløb eller anden aktivering. Denne kombination af fleksibilitet og sikkerhed (som på engelsk hedder security) omtales ofte som den danske flexicurity-model.

FH's hovedkvarter.

Kapitel 4

Danmark og

omverdenen

4.1 INDLEDNING

Omfanget af det internationale samarbejde er vokset siden afslutningen på 2. Verdenskrig. Ikke mindst ud fra et stærkt ønske om at undgå nye krige. Fremtidige konflikter mellem landene skulle forebygges. Der skulle i stedet samarbejdes og findes fredelige løsninger. Danmark deltager i vidt omfang i dette samarbejde.

Der har været – og er fortsat – enighed blandt de fleste af Folketingets partier om, at deltagelsen overvejende fremmer danske politiske og økonomiske interesser samt beskytter landets sikkerhed. Det har givet Danmark indflydelse på forhold, der rækker ud over landets grænser. Men beslutningerne i disse internationale organisationer er samtidig med til at fastlægge rammerne for det danske samfund. Det internationale og især det europæiske samarbejde har på denne måde stor betydning for Danmark.

På europæisk plan drejer det sig især om EU. Samarbejdet i EU er nemlig særligt omfattende og spiller en stor rolle for Danmark. Desuden er Danmark blandt andet medlem af FN, NATO og Europarådet. Danmark samarbejder også med de øvrige nordiske lande: Sverige, Norge, Finland og Island. Det foregår især i Nordisk Råd og Nordisk Ministerråd.

4.2

4.2.1

DANMARK I EUROPA

DEN EUROPÆISKE UNION

De første skridt i Den Europæiske Unions historie var Det Europæiske Kul- og Stålfællesskab, som blev oprettet i 1952 af seks europæiske lande. Ud over ønsket om at understøtte fred og samarbejde mellem landene var et formål også at genrejse Europa økonomisk og socialt efter krigens ødelæggelser. Samtidig var det politiske verdenskort ændret. Europa var ikke længere verdens magtcentrum, og derfor skulle de enkelte lande styrkes ved at samarbejde mere.

Nogle få år senere besluttede de seks lande at gå et skridt videre. Kul- og Stål-fællesskabet blev i 1958 udvidet med Det Europæiske Økonomiske Fællesskab og Det Europæiske Atomenergifællesskab. Disse tre fællesskaber blev senere til De Europæiske Fællesskaber (EF). Samarbejdet blev nu et bredere økonomisk samarbejde. Det fik især som formål at afskaffe hindringer for indbyrdes handel mellem landene og dermed etablere et mere fælles marked.

I 1993 trådte EU's indre marked i kraft. Det gør, at varer, tjenesteydelser, personer og kapital kan bevæge sig endnu mere frit mellem medlemslandene end tidligere. Samme år skiftede EF navn til EU, Den Europæiske Union. Navneændringen afspejlede, at samarbejdet, som hidtil havde været et samarbejde om økonomiske spørgsmål som handel, landbrug og fiskeri, blev udvidet med en bredere vifte af politiske samarbejdsområder.

I dag består EU af 27 medlemslande, som er oplistet neden for efter det år, de indtrådte i samarbejdet.

- 1958: Stiftende medlemmer: Frankrig, Tyskland, Italien, Belgien, Holland og Luxembourg
- 1973: Danmark og Irland
- 1981: Grækenland
- 1986: Spanien og Portugal
- 1995: Østrig, Finland og Sverige
- 2004: Cypern, Tjekkiet, Estland, Letland, Litauen, Ungarn, Malta, Polen, Slovakiet og Slovenien
- 2007: Bulgarien og Rumænien
- 2013: Kroatien

Desuden indtrådte Storbritannien i EU sammen med Danmark og Irland i 1973, men landet forlod samarbejdet igen i 2020.

EU's 27 medlemslande. Grafik: EU.

EU's formål er at løse fælles europæiske problemer. Unionen skal styrke samarbejdet på områder, der bedst klares af EU's medlemslande i fællesskab. EU's generelle målsætninger er at fremme økonomisk og social udvikling, at styrke Europas rolle i verden, at styrke beskyttelsen af de europæiske borgeres rettigheder og interesser og at sikre frihed, sikkerhed og retfærdighed.

EU-landene samarbejder i dag på næsten alle samfundsområder. For eksempel er der etableret en økonomisk og monetær union (ØMU'en). Herunder har 20 medlemslande en fælles valuta (euroen). EU-samarbejdet omfatter også en fælles udenrigs- og sikkerhedspolitik. Desuden er der et politisamarbejde, samarbejde om asyl- og flygtningepolitik samt det såkaldte Schengen-samarbejde, hvis formål er at skabe et fælles område uden indre grænser, men med en fælles ydre grænse.

Schengen-samarbejdet betyder, at landene i udgangspunktet har fjernet personkontrollen ved grænserne inden for Schengenområdet og lavet fælles visumregler for borgere fra en række lande uden for EU. I EU samarbejder man også om miljøbeskyttelse, sociale forhold, beskæftigelse, arbejdsmarked,

uddannelse, regional udvikling og udenrigspolitiske spørgsmål. Men der er stor forskel på, hvor omfattende samarbejdet er på de enkelte områder. På nogle områder udarbejdes der fælles europæisk lovgivning. På andre områder nøjes EU med at understøtte medlemslandenes nationale politikker.

I EU-samarbejdet har medlemslandene givet EU noget af den magt, som før lå hos de nationale parlementer og myndigheder. Samarbejdet i EU betyder, at der på nogle retsområder kan vedtages EU-lovgivning, der gælder direkte for borgerne i det enkelte medlemsland. EU-reglerne har altså samme virkning som landets egen lovgivning. I dag træffes mange beslutninger i EU desuden ved såkaldte flertalsafgørelser. Det betyder, at et forslag kan vedtages, uden at samtlige medlemslande er enige. Et land kan med andre ord blive stemt ned, men alligevel være bundet af beslutningen. EU er organiseret via en række institutioner, som fungerer uafhængigt af medlemslandene. Det drejer sig især om Europa-Kommissionen, Europa-Parlamentet og EU-Domstolen.

Et eksempel på en vedtaget EU-lov er databeskyttelsesforordningen, der oftest omtales som GDPR (General Data Protection Regulation). Denne lov trådte i kraft i 2018 og stiller krav til, hvordan personoplysninger i EU-landene behandles. Dette har haft stor betydning for danske virksomheder og organisationer, da der er kommet nye krav til, hvordan og hvor længe de må opbevare data om medlemmer og kunder samt krav om samtykke ved indtastning af oplysninger om privatpersoner. En del både offentlige og private virksomheder ansætter medarbejdere til at sikre, at virksomhedernes GDPR-procedurer følges.

EU-samarbejdet kan også omfatte forhold, som ikke fører til decideret EU-lovgivning. I stedet er målet, at EU-landene skal lære af hinanden. Det kan ske ved, at landene i fællesskab formulerer målsætninger for bestemte politikområder og så rapporterer om, hvad man har gjort. Det kaldes også 'Den åbne koordinationsmetode'. Anbefalingerne drejer sig især om arbejdsmarkedspolitik, økonomisk politik og socialpolitik. Medlemsstaterne har ikke pligt til at gennemføre anbefalingerne, men de påvirker ofte medlemsstaterne politik.

DANMARK OG EU

På bestemte områder har EU fået adgang til at vedtage lovgivning, som Folketinget ellers skulle vedtage. EU har for eksempel adgang til at vedtage regler, som fjerner handelshindringer mellem medlemslandene. Danmark har altså med sit medlemskab af EU afgivet noget af sin selvbestemmelsesret. Det giver den danske grundlov mulighed for. Der stilles dog ganske strenge krav til at træffe sådan en beslutning. Mindst 5/6 (det vil sige mindst 150) af Folketingets 179 medlemmer (men dog et simpelt flertal på 90 medlemmer) skal sige ja til Danmarks deltagelse i det internationale samarbejde. Ellers skal der afholdes en folkeafstemning om, hvorvidt Danmark skal deltage i det internationale samarbejde.

Selvom meningsmålinger viser, at befolkningen helt overvejende er positive over for EU-medlemsskabet, har den ofte været splittet i holdningen til, om EU skal omfatte flere politikområder, og om Danmark skal afskaffe sine EU-forbehold. Fra og med danskerne sagde ja til medlemskab af EF i 1972, har der været afholdt ni folkeafstemninger om ændringer i samarbejdet. Seks gange har et flertal af vælgerne stemt ja. Tre gange har et flertal stemt nej.

DANMARKS EU-FORBEHOLD

Et afgørende valg, hvor den danske befolkning stemte nej, var ved folkeafstemningen om Maastricht-traktaten i 1992. Danmark fik herefter en særaftale med de andre EU-lande. Særaftalen er kendt som Edinburgh-aftalen. Den indebærer, at der er dele af EU-samarbejdet, som Danmark ikke deltager i. Aftalen kaldes også "de fire forbehold". Aftalen blev sendt ud til en folkeafstemning året efter i 1993. Denne gang stemte et flertal af danskerne ja til Maastricht-traktaten med fire følgende EU-forbehold:

- unionsborgerskabet,
- den fælles valuta (euroen),
- forsvarsområdet og
- en fælles rets- og udlændingepolitik (retsforbeholdet).

Retsforbeholdet indebærer, at Danmark ikke deltager i samarbejdet på en række retlige områder, eksempelvis den fælles udlændinge- og asylpolitik samt politiarbejde om grænseoverskridende kriminalitet. I 2015 var der folkeafstemning om, hvorvidt retsforbeholdet skulle omdannes til en tilvalgsordning. Tilvalgsordningen ville give Danmark mulighed for selv at bestemme, hvilke dele af det retlige EU-samarbejde, Danmark vil deltage i, men samtidig muligheden for at vælge at stå uden for andre områder. Ved folkeafstemningen i 2015 stemte danskerne nej til en omdannelse af retsforbeholdet. Danmark deltager herefter ikke i samarbejdet med de andre EU-lande på de fleste retlige områder, heriblandt de områder, der er nævnt ovenfor.

Aviser dagen efter, at et flertal af danskerne stemte nej til Maastricht-traktaten i 1992. Foto: Ritzau Scanpix.

Forbeholdet over for den fælles valuta betyder, at Danmark ikke er forpligtet til at indføre euroen. I 2000 var der en folkeafstemning, hvor befolkningen skulle tage stilling til, hvorvidt de ønskede at opnæve forbeholdet og derved indføre euroen i Danmark. 53,2 procent af danskerne stemte nej til dette forslag, og 46,8 procent stemte ja. Til trods for, at Danmark har et euroforbehold, så deltager Danmark stadig i dele af eurosamarbejdet. Eksempelvis fører Danmark såkaldt fastkurs-politik, det vil sige, at kurset på den danske krone følger euroens kurs, så man altid kan købe 1 euro for cirka 7,50 danske kroner. Ligeledes følger Danmark rentehævninger eller rentesænkninger fra Den Europæiske Centralbank.

Tidligere havde Danmark også et forbehold over for EU's forsvars- og sikkerhedspolitik, så Danmark for eksempel ikke deltog i militære operationer, som er en del af EU-samarbejdet. Dette såkaldte forsvars-forbehold blev opnævet som følge af en folkeafstemning den 1. juni 2022. Et flertal på 66,9 procent stemte ja til at opnæve forbeholdet, mens et mindretal på 33,1 procent stemte nej.

Danmarks forbehold over for unionsborgerskabet blev indført for at garantere, at unionsborgerskabet ikke skulle udvikle sig til noget på linje med det nationale statsborgerskab eller helt træde i stedet for dette. Med Amsterdam-traktatens ikrafttræden i 1999 kom dette til at gælde for alle medlemslande. Derfor er dette danske EU-forbehold heller ikke længere relevant.

EU'S INSTITUTIONER OG DANMARKS REPRÆSENTATION I EU

De vigtigste EU-institutioner er 1) Europa-Kommissionen, 2) Europa-Parlamentet, 3) Det Europæiske Råd (også kaldet EU-topmøder) 4) Rådet for Den Europæiske Union (kort: Rådet eller Ministerrådet) og 5) EU-Domstolen.

Kort fortalt er det hovedreglen, at Europa-Kommissionen stiller forslag om ny EU-lovgivning. Det er så Rådet og Europa-Parlamentet, der i fællesskab vedtager, ændrer i eller forkaster forslaget. Danmark er repræsenteret i EU på forskellig vis i disse institutioner.

Europa-Kommissionen

Ligesom de andre medlemslande i EU sender Danmark én kommissær til Europa-kommissionen. Europa-Kommissionen har i dag 27 medlemmer. Europa-Kommissionen skal komme med konkrete forslag til ny lovgivning. Den skal også tage andre initiativer, der kan føre traktaternes og EU-topmødernes overordnede politiske målsætninger ud i livet. Europa-Kommissionen har ret og pligt til at foreslå ny lovgivning for at gennemføre EU-politikken.

Europa-Kommissionen kontrollerer også, om medlemslandene retter sig efter EU-lovgivningen. Hvis et land ikke gør det, kan Europa-Kommissionen rejse en sag imod det pågældende land ved EU-Domstolen.

De enkelte medlemmer af Kommissionen udpeges af de enkelte medlemslande for en femårig periode og skal fungere uafhængigt af de medlemslande, som de kommer fra. Det vil sige, at de kun skal arbejde for EU's interesser og ikke for det pågældende medlemsland. De har ligesom de danske ministre ansvar for hver sit særlige område. For eksempel er der udpeget en kommissær for vækst og beskæftigelse, en kommissær for konkurrence, en kommissær for landbrug og landdistrikter, en kommissær for klima og energi, en kommissær for miljø og fiskeri med videre.

I perioden 2014-24 var Margrethe Vestager fra Radikale Venstre, som tidligere har været økonomi- og indenrigsminister i Danmark, udpeget som dansk kommissær. Margrethe Vestager var næstformand for Kommissionen og kommissær for konkurrencepolitikken i EU.

Til at hjælpe med at foreslå og gennemføre EU-lovgivningen har EU-kommis-særerne en stor forvaltning, som minder om de danske ministerier. I EU kaldes de generaldirektørater.

EU-kommissionens formand Ursula von der Leyen sammen med de henholdsvis danske og franske EU-kommissærer Magrethe Vestager og Thierry Breton. Foto: John Thys/Ritzau Scanpix.

Europa-Parlamentet

Europa-Parlamentet er den direkte folkevalgte forsamling i det europæiske samarbejde, idet dets medlemmer vælges af borgerne i EU's medlemslande. Europa-Parlamentet fungerer overordnet set som en slags lovgivende myndighed i EU. Det minder om det danske Folketing men har mere begrænset magt. For eksempel kan Europa-Parlamentet ikke opkræve skat.

Europa-Parlamentet vedtager ny lovgivning på baggrund af forslag fra Europa-Kommissionen. Derudover skal Europa-Parlamentet blandt andet også vedtage EU's udgiftsbudget. Europa-Parlamentet består af 720 medlemmer fra de 27 EU-lande. Hvert land har et antal pladser, der afspejler landets indbyggertal. Danmark har 15 medlemmer i Europa-Parlamentet, mens store lande som Tyskland, Frankrig og Italien har et større antal medlemmer.

Der afholdes valg til Europa-Parlamentet hvert femte år. Medlemmerne i Europa-Parlamentet er grupperet i partier eller grupper ud fra deres politiske holdninger – og ikke efter, hvilket land de kommer fra. De danske medlemmer af Europa-Parlamentet er derfor fordelt på en konservativ gruppe, en socialdemokratisk gruppe, en liberal gruppe, en grøn gruppe og andre grupper.

Det seneste valg til Europa-Parlamentet blev afholdt i juni 2024. Som følge af dette valg således de 15 danske medlemmer af Europa-Parlamentet sig på følgende partier:

- Socialistisk Folkeparti (SF) 3
- Socialdemokratiet 3
- Venstre 2
- Det Konservative Folkeparti 1
- Danmarksdemokraterne 1
- Radikale Venstre 1
- Enhedslisten 1
- Liberal Alliance 1
- Dansk Folkeparti 1
- Moderaterne 1

Alternativet stillede også op til valget, men fik ikke nok stemmer til at blive valgt.

Europa-Parlamentet i Bruxelles.

Det Europæiske Råd (EU-topmøder)

Den danske statsminister mødes med de andre regeringsledere i EU til EU-topmøder i Det Europæiske Råd. Her fastlægger lederne de overordnede politiske rammer for samarbejdet i EU. De tager også beslutninger om andre vigtige politiske spørgsmål. Det kan for eksempel være om EU's udvidelse, EU's traktater eller EU's politik på den globale scene.

Beslutningerne træffes som hovedregel ved enighed.

Rådet (Rådet for Den Europæiske Union)

I Rådet mødes medlemsstaternes ministre fra medlemslandenes regeringer med jævne mellemrum. Derfor kaldes denne institution også ofte Ministerrådet. Rådet består således i praksis af skiftende fagministre, én fra hvert land. Når der for eksempel skal drøftes og vedtages noget, der vedrører miljøet, er det de 27 miljøministre, der mødes. Hvis det drejer sig om det indre marked, mødes erhvervsministrerne. Og hvis et forslag om EU-lovgivning vedrører landbrugserhvervet er på dagsordenen, mødes fødevareministrerne.

Rådet lovgiver sammen med Europa-Parlamentet. Det betyder, at vedtagelse af EU-lovgivning som udgangspunkt kræver tilslutning fra både Rådet og Europa-Parlamentet. På enkelte områder skal Europa-Parlamentet imidlertid kun høres, mens det er Rådet, der træffer den endelige beslutning.

De forskellige lande i EU skiftes også til at have et såkaldt formandskab. Dette går på skift hver sjette måned, og landet, der har "EU-formandskabet", leder møderne i Rådet og i en lang række udvalg og komiteer. Danmark havde sidst formandskabet i EU i 2012 og får det næste gang 1. juli til 31. december 2025.

EU-Domstolen

Ligesom de andre lande i EU har Danmark har også én dommer i Den Europæiske Unions Domstol – i daglig tale ofte kaldet EU-Domstolen. EU-Domstolens opgave er at sikre, at EU-lovgivningen bliver overholdt. Domstolen kan blandt andet afgøre konflikter mellem to medlemslande og mellem EU og det enkelte medlemsland. EU-Domstolen kan også bestemme, hvordan EU-reglerne skal forstås. Hvis en national domstol i et medlemsland er i tvivl om dét, kan den spørge EU-Domstolen.

4.2.2

EUROPARÅDET

Danmark har været medlem af Europarådet, siden det blev oprettet i 1949. Europarådet bestod i 1949 af ti vesteuropæiske demokratier. I dag er 47 europæiske stater medlemmer. Europarådet er ikke en EU-institution. Det er en selvstændig organisation i Europa. Europarådet er således en helt anden institution end Det Europæiske Råd.

Før et land kan blive medlem af Europarådet, skal det anerkende dets borgeres personlige og politiske frihedsrettigheder. Europarådets formål er at sikre et tæt samarbejde mellem sine medlemslande på en lang række politiske områder. Målet er også at udbygge det europæiske demokrati. Rusland blev suspenderet fra Europarådet efter angrebet på Ukraine i 2022.

Europarådet står blandt andet bag udarbejdelsen af Den Europæiske Menneskerettighedskonvention fra 1950. Det har også oprettet en domstol på menneskerettighedsområdet – Den Europæiske Menneskerettighedsdomstol – som skal sikre, at konventionen overholdes. Ved at tiltræde konventionen har Danmark forpligtet sig til at overholde de grundlæggende friheds- og menneskerettigheder. Det vil blandt andet sige ytrings-, forsamlings- og religionsfrihed. I 1992 blev Menneskerettighedskonventionen formelt indarbejdet i dansk lov. Den står dermed på linje med andre love i Danmark, men under grundloven. Danmark har samtidig anerkendt, at enkeltpersoner under nærmere betingelser kan indbringe en sag mod Danmark for Den Europæiske Menneskerettighedsdomstol.

4.3

DANMARKS GLOBALE SAMARBEJDE

De internationale forbindelser stopper ikke ved Europa. Danmark er også medlem af mange organisationer, der beskæftiger sig med større regionale eller globale spørgsmål. En af de vigtigste er FN. Danmark har også et stort samarbejde om udvikling med en række udviklingslande i blandt andet Afrika, Latinamerika og Asien.

4.3.1

FN (DE FORENEDE NATIONER)

FN (De Forenede Nationer) er en verdensomspændende organisation, som består af selvstændige stater. FN blev grundlagt i 1945 kort efter afslutningen af 2. Verdenskrig. FN fik fra begyndelsen tilslutning fra 51 stater. I dag er medlems-tallet 193. Danmark har været medlem af FN siden stiftelsen i 1945.

FN's vigtigste opgaver ligger inden for fred og sikkerhed, menneskerettigheder, udviklingsaktiviteter samt humanitære indsatser. Spørgsmål som konflikter, økonomi, fattigdom, sult, sygdomme og miljø er derfor centrale for FN's arbejde. Desuden arbejder FN med børns vilkår, kvinders rettigheder, kultur og uddannelse. FN's hovedkvarter ligger i New York, men nogle af dets underorganisationer har hovedsæde andre steder i verden, blandt andet i Geneve, Nairobi og Wien. Den øverste leder i FN er FN's generalsekretær.

Sikkerhedsrådet.

FN-flaget.

FN afholder en årlig Generalforsamling, som finder sted i FN's hovedkvarter i New York. Generalforsamlingen har mange formål, herunder at diskutere aktuelle sager i FN's medlemslande, at vedtage budgettet for FN og at diskutere rapporter fra FN's Sikkerhedsråd.

Hovedopgaven i FN's Sikkerhedsråd er at behandle konflikter, der kan true den internationale fred og sikkerhed. Sikkerhedsrådet har fem faste (permanente) medlemmer. Det er Rusland, Kina, Storbritannien, USA og Frankrig, som var de fem vigtigste lande, som var med til at vinde 2. Verdenskrig. En tanke bag denne sammensætning var således også, at krige og konflikter kunne undgås ved dialog og samarbejde mellem de daværende fem mest betydningsfulde magter.

Sikkerhedsrådet har ti øvrige medlemslande. De bliver udvalgt af Generalforsamlingen for to år ad gangen. Danmark er medlem af Sikkerhedsrådet i perioden 2025-26, og har tidligere været medlem i perioderne 1967-68, 1985-86 og 2005-06.

De fem faste medlemmer har vetoret. Det vil sige, at hvis blot ét af disse lande stemmer imod en beslutning, kan den ikke gennemføres. Da landene ofte har forskellige og modstridende interesser, er det ofte svært at vedtage betydningsfulde beslutninger. Siden 1946 har vetoretsen været brugt 321 gange, flest gange af Sovjetunionen/Rusland og USA.

For eksempel har Rusland de senere år brugt sin vetoret til at blokere for, at Sikkerhedsrådet fordømmer Ruslands invasion af Ukraine. Og USA har – på grund af sit tætte forhold til Israel – blandt andet brugt sin vetoret til at forhindre, at FN fordømmer nye israelske bosættelser i de palæstinensiske områder.

En anden kritik af FN-systemet er, at den globale magtbalance har ændret sig siden 1945, fordi nogle af Sikkerhedsrådets faste medlemmer har mistet magt

og betydning i mellemtíden. USA regnes stadigvæk som verdens stærkeste magt og Kina som den næst-stærkeste. Men mange vil mene, at Sikkerhedsrådets tre europæiske medlemmer – Rusland, Frankrig og Storbritannien – ikke længere er globale stormagter. Derudover er for eksempel hverken Indien med verdens største befolkning eller nogen lande fra Afrika eller Sydamerika repræsenteret blandt de faste medlemmer.

FN-BYEN I KØBENHAVN

I København ligger den såkaldte FN-by, hvor flere end 1.500 personer med mere end 100 forskellige nationaliteter arbejder. FN-byen huser 11 FN-organisationer, herunder Verdenssundhedsorganisationen (WHO), FN's Flygtningehøjkommissariat (UNHCR) og FN's organisation til at hjælpe børn (UNICEF). UNICEF's Verdenslager i København indeholder blandt andet medicinske forsyninger, skoleredskaber, produkter til at omdanne beskidt vand til drikkevand og meget mere, som bliver sendt ud til millioner af børn over hele verden.

FN'S 17 VERDENSMÅL

FN's medlemslande vedtog ved et topmøde i New York i september 2015 de nye verdensmål for bæredygtig udvikling, der danner rammen for den globale udviklingsindsats frem til år 2030. De 17 verdensmål gælder for alle verdens lande – og dermed også Danmark.

De 17 verdensmål er meget ambitiøse og spænder bredt. Ud over fattigdomsbekæmpelse og social udvikling har verdensmålene også fokus på økonomisk og miljømæssig udvikling, ligestilling, klima og inkluderer mål for fred og sikkerhed. Med verdensmålene har FN's medlemslande således blandt andet forpligtet sig til at afskaffe ekstrem fattigdom, sikre uddannelse til alle, bedre sundhed, anstændige jobs og bæredygtig vækst i alle lande.

FN's 17 verdensmål.

4.3.2

INTERNATIONALT SAMARBEJDE OM UDVIKLING

Danmark yder økonomisk støtte til mange af verdens fattigste lande. Denne støtte kaldes internationalt udviklingssamarbejde. Danmark er et ud af få lande i verden, som opfylder FN's målsætning om, at lande skal give 0,7 procent af bruttonationalindkomsten (BNI) i udviklingsbistand. I 2024 svarer det til cirka 23 milliarder kroner.

Målsætningerne med den danske bistand er for eksempel at bekæmpe fattigdom og sikre adgang til rent drikkevand, hjælpe med den grønne omstilling, bekæmpe korruption, fremme demokrati og menneskerettigheder samt kvinders og pigers rettigheder.

Noget af den danske udviklingsbistand gives som direkte bistand til udviklingslandene. Danmark giver for eksempel penge direkte til udviklingslandene, til humanitært arbejde og til det arbejde, civilsamfundsorganisationer udfører. Danmark giver derudover bistand i form af bidrag til internationale organisationer såsom EU, FN og Verdensbanken. En del af pengene i 2024 gives også til at hjælpe Ukraine med humanitær hjælp og genopbygning af landet. I 2017 blev en ny plan for Danmarks internationale udviklingssamarbejde vedtaget – Verden 2030. Planen er i høj grad inspireret af de 17 verdensmål. Der er særligt fokus på mål 5 (ligestilling), mål 7 (bæredygtig energi), mål 13 (klima), mål 16 (fred, retfærdighed, institutioner) og mål 17 (partnerskaber).

Siden 1971 har Danida været ansvarlig for den danske udviklingspolitik. Danida er en selvstændig afdeling under Udenrigsministeriet. På de danske ambassader og repræsentationer i udlandet sidder både lokale og danske udsendte medarbejdere, som håndterer udviklingssamarbejdet med det enkelte land.

Børn i Uganda i Afrika. Foto: Tue Schou Pedersen.

4.4

DANMARKS FORSVARS- OG SIKKERHEDSPOLITIK

Selv om Danmark med sin indtræden i NATO i 1949 opgav sin traditionelle neutralitet, holdt Danmark relativt lav militær profil frem til Den Kolde Krigs afslutning omkring 1990. Danmark deltog dog i mange af FN's fredsbevarende missioner. Opgaven her var typisk dels at hjælpe med at sikre, at en våbenhvile blev overholdt og dels at beskytte civilbefolkningen.

4.4.1

UDENRIGSPOLITISK AKTIVISME EFTER DEN KOLDE KRIG (1990-2014)

Efter Den Kolde Krigs afslutning ændrede NATO's mål sig gradvist. NATO forblev en forsvarsalliance. Men målet blev også i stigende grad at fremme fred, demokrati, menneskerettigheder og retsstatsprincipper rundt om i verden.

I den forbindelse spillede det en stor rolle, at NATO efter Den Kolde Krigs ophør har været verdens klart stærkeste militære og sikkerhedspolitiske alliance. NATO – anført af USA – har således været mindre bekymret for at blive angrebet eller komme i væbnet konflikt med andre lande.

Og Danmark udviklede i forlængelse heraf lidt efter lidt en såkaldt 'aktivistisk udenrigspolitik'. Det betød, at Danmark begyndte at deltage mere aktivt i internationale konflikter, som gik ud over at fungere som fredsbevarende missioner. Dette kom til udtryk på forskellig vis.

I 1990-91 besatte Irak nabolandet Kuwait. På baggrund af en FN-beslutning ledte USA en militær indsats, der skulle befri Kuwait. Danmark sendte et krigsskip af sted som et bidrag til den internationale militære styrke. Skibet deltog dog ikke i aktive kamphandlinger, men havde til opgave at håndhæve det internationale samfunds handelsblokade over for Irak.

I forbindelse med borgerkrigen i Jugoslavien i begyndelsen af 1990'erne blev danske soldater sendt ud som en del af FN's styrker. Her blev de involveret i direkte kamphandlinger med serbiske styrker i Bosnien i 1994.

Også i Kosovo, som dengang var en provins i Serbien, var der borgerkrig i slutningen af 1990'erne. Her blev det albanske befolkningens flertal utsat for overgreb fra den serbiske regering. Efter lange forhandlinger uden resultat greb NATO militært ind i 1999. Her deltog danske kampfly i NATO's aktioner.

Danske FN-styrke i Bosnien.

4.4.2

INDSATSER EFTER TERRORANGREBET PÅ USA I 2001

Et vendepunkt for sikkerhedspolitikken i NATO-alliancen og herunder Danmark var terrorangrebet på USA 11. september 2001. Her slog terrorister omkring 3.000 mennesker ihjel ved at kapre passagerfly og flyve dem ind i blandt andet "World Trade Center" i New York. Efter dette terrorangreb blev bekæmpelse af terrorisme en vigtig opgave for alliancen.

Efter terrorangrebet tog NATO et nyt skridt og besluttede at styrke sin evne til at bekæmpe enhver trussel mod medlemslandenes befolkninger, territorier og militære styrker. Dette gjaldt også terrorrusler fra terrorgrupper. Danmark har således siden 2001 deltaget i militære missioner rundt omkring i verden, der har haft fokus på disse målsætninger.

Terrororganisationen Al Qaeda, der stod bag angrebet på USA 11. september 2001, havde base i Afghanistan. Det gav anledning til, at styrker, ledet af NATO og med mandat fra FN, invaderede landet i oktober 2001 og afsatte den islamistiske Taliban-regering, som samarbejdede med Al Qaeda. I 2002 besluttede et stort flertal i det danske Folketing at sende danske soldater til Afghanistan for at deltage i krigen. Igennem 20 år førte Taliban guerillakrig mod de internationale styrker og den nye, vestligt støttede afghanske regering.

De danske soldater blev blandt andet udstationeret sammen med britiske tropper i den sydlige Helmand-provins, der var en af de mest urolige i landet. I alt 44 danske soldater mistede livet under kampene. Efter 2014 var de danske udsendte soldaters opgave at træne og støtte afghanerne, så de selv kunne stå for sikkerheden i landet – og siden er de danske og andre landes soldater blevet trukket helt hjem. I takt med at de internationale styrker forlod Afghanistan, faldt landets regering og hær sammen. I august 2021 generobrede Taliban hovedstaden Kabul og dermed magten i landet. Vesten, herunder Danmark, iværksatte en historisk omfattende evakuering af egne diplomater, militære rådgivere samt afghanere, der havde arbejdet for Vesten som for eksempel tolke under krigen.

Danske tropper i Afghanistan.

I 2003 førte USA og en række andre lande krig mod Irak og landets diktator Saddam Hussein. Krigen var begrundet med, at Irak ulovligt skulle have udviklet masseødelæggelsesvåben. Der blev dog aldrig fundet nogen af disse masseødelæggelsesvåben. Denne krig var uden klart mandat fra FN, og det var heller ikke en NATO-mission. Krigen blev udført af en alliance af lande med USA i spidsen og med tilslutning fra blandt andet Storbritannien og Danmark. Flere NATO-medlemmer – blandt andet Tyskland, Frankrig og Norge – ønskede ikke at støtte krigen.

I Danmark var det kun et lille flertal i Folketinget, der stemte for Danmarks deltagelse i Irakkrigen. Saddam Hussein blev fjernet fra magten i 2003. Herefter skiftede fokus til at genopbygge Irak efter krigen, at skabe bedre levevilkår for irakerne igennem humanitære indsatser og at skabe demokrati. De danske soldater deltog i dette arbejde sammen med soldater fra andre lande. Dette arbejde har dog været vanskeliggjort af, at fjernelsen af Saddam Hussein udløste en opblussen af flere konflikter i Irak mellem landets forskellige etniske og religiøse grupper, herunder det sunnimuslimske mindretal (som Saddam Hussein kom fra) og det shiamuslimske flertal, som nu fik magten. Til tider har situationen i Irak lignet borgerkrig. I alt døde otte danske soldater i forbindelse med den amerikansk ledede intervention i Irak.

I 2011 vedtog et enigt Folketing, at Danmark kunne deltage i et militært indgreb i Libyen. Indgrevet skulle – i overensstemmelse med mandat fra FN – beskytte

civilbefolkningen mod overgreb fra landets diktator Muammar al-Gadaffi. Danmark leverede fly til aktionen og gennemførte adskillige bombardementer af Gadaffis hær og militære baser. Efterfølgende har Libyen været et ekstremt ustabilt land med svage regeringer, og hvor stridende grupper har været i noget, som bedst kan beskrives som en borgerkrig. Libyen er også blevet udgangspunkt for mange afrikanske migranter, som søger til Europa over Middelhavet.

4.4.3

NYT FOKUS PÅ DANSK TERRITORIALFORSVAR (2014-)

I de seneste år har NATO igen vendt blikket væk fra at fremme fred, demokrati, menneskerettigheder og retsstatsprincipper rundt om i verden via militære aktioner. Det skyldes ikke mindst den begrænsede succes med operationerne i for eksempel Irak, Afghanistan og Libyen, hvor det på langt sigt ikke lykkedes at opnå målsætningerne om at skabe fred og indsætte demokratiske regeringer, som støtter Vesten.

Derudover er der igen meget større fokus på et solidt og effektivt territorialforsvar. Det vil sige evnen til at kunne forsøre sit eget territorium mod et angreb fra andre lande.

Det skyldes en række forskellige forhold.

Blandt andet har USA været utilfreds med, at de fleste europæiske NATO-lande har ladet sine forsvarsbudgetter falde en del siden Den Kolde Krigs afslutning. USA mener derfor, at europæerne har overladt for stor en del af regningen for Europas egen sikkerhed til USA, som bruger langt flere penge på forsvaret. Derfor blev NATO-landene i 2014 enige om, at hvert land skulle bruge to procent af deres bruttonationalprodukt (værdien af et lands samlede produktion) på forsvaret.

Danmark har på den ene side været et af de NATO-lande, som efter Den Kolde Krig har været mest villig til at sende soldater til amerikansk ledede militære operationer i udlandet, for eksempel i Afghanistan og Irak.

Men omvendt har Danmark brugt færre penge på forsvaret. Eksempelvis faldt Danmarks forsvarsbudget i perioden 1990-2015 fra 2,0 til 1,05 procent af bruttonationalproduktet – langt under NATO's målsætning om to procent. Og antallet af værnepligtige soldater faldt i samme periode fra cirka 10.500 til 4.300 om året. Endvidere er pengene til forsvaret i stigende grad blevet brugt på at kunne sende styrke ud til internationale opgaver frem for at forsøre Danmark. Det har medført en klar reduktion i antallet af soldater, samt at mange af forsvarets kaserner, flådestationer, og flyvestationer er blevet nedlagt.

Helt afgørende for ønsket om at styrke de europæiske NATO-landes territorialforsvar har været, at forholdet mellem Vesten og Rusland har været præget af stadig flere konflikter de senere år. Mange er derfor begyndt at tale om en ny 'Kold Krig'.

Rusland har givet udtryk for, at det føler sine interesser krænket, fordi de fleste af Ruslands nabolande i Central- og Østeuropa, som var allierede med Rusland (Sovjetunionen) under Den Kolde Krig, siden 1999 er blevet optaget som medlemmer af NATO. Også tre lande i det tidligere Sovjetunionen – Estland, Letland og Litauen – er kommet med i NATO. Omvendt er fra NATO's side understreget, at landene er frie til at søge om optagelse i forsvarsalliancen.

De øgede spændinger har stor betydning for Danmarks sikkerhedspolitiske situation. Det skyldes ikke mindst, at Danmark er placeret ved Østersøen, som både NATO og Rusland betragter som et væsentligt interesseområde. Rusland har blandt andet truet med at angribe de tre baltiske lande Estland, Letland og Litauen. Russiske kampfly har flere gange krænket luftrummet over Danmark og andre lande i området. Og Forsvarets Efterretningstjeneste vurderer eksempelvis, at det er meget sandsynligt, at Rusland står bag forstyrrelse af navigationssignaler (GPS) over Østersøen.

Siden 2014 har Rusland holdt halvøen Krim i Ukraine besat, ligesom Rusland har sendt våben og soldater til at støtte pro-russiske oprøreres kamp for at løsøre dele af det østlige Ukraine. Sidst men ikke mindst indledte Rusland i februar 2022 et omfattende militært angreb på Ukraine, der har ført til krig mellem den russiske og ukrainske hær og dermed store ødelæggelser og sendt millioner af ukrainere på flugt.

Som reaktion herpå har Vesten – herunder Danmark – støttet Ukraine med våben, træning og penge til at forsvare sig mod de russiske angreb. Danmark er et af de lande i verden, der har hjulpet Ukraine mest og særligt set i forhold til størrelsen af Danmarks befolkning. Blandt andet har den danske regering i 2023 besluttet at donere 19 F-16-kampfly til Ukraine og træne piloter fra det ukrainske flyvevåben i at bruge flyene. Videre har Vesten forsøgt at svække den russiske økonomi med omfattende økonomiske sanktioner med udelukkelse af russiske banker fra det internationale betalingssystem SWIFT, forbudt salg af en række varer til Rusland samt besluttet at stoppe med at købe russisk olie. Mange vestlige virksomheder har trukket sig ud af Rusland. Ligeledes er det aftalt, at Danmark, som køber meget russisk naturgas, skal gøre sig uafhængigt af Rusland ved at udfase dette forbrug, blandt andet ved at satse mere på vedvarende energi (som vindenergi) og ved at effektivisere energiforbruget.

Som en følge af krigen i Ukraine har Danmark besluttet, at der skal bruges langt flere penge på det danske forsvar fremover, så det danske forsvar bliver bedre i stand til – sammen med andre NATO-allierede – at forsvare Danmark i tilfælde af et angreb. Frem mod 2030 skal det danske forsvars udgifter således nå to procent af bruttonationalproduktet, som er målsætningen for NATO-landenes forsvarsbudget. Det forudsætter, at bevillingerne øges med 20 milliarder kroner om året (fra 36 til 56 milliarder kroner).

Genopbygningen af et stærkere forsvar af det danske territorium er en vigtig opgave i disse år.

De øgede økonomiske bevillinger skal blandt andet bruges til at købe mere og nyere materiel som flere kampvogne og kampfly samt undervands-torpedoer og avancerede forsvarssystemer, der kan nedskyde fjendtlige fly og missiler fra jorden. Desuden er det i 2024 besluttet, at der skal indkaldes flere soldater, således at antallet af værnepligtige soldater skal øges til 7.500 (fra ca. 5.200 i 2023), og at tjenestetiden forlænges fra fire til 11 måneder.

Som følge af forandringerne i den sikkerhedspolitiske situation har den danske regering også indgået en aftale med USA om, at der fremover – modsat Danmarks hidtidige politik – kan udstationeres amerikanske tropper i Danmark, hvis det bliver nødvendigt.

4.4.4

RIGSFÆLLESSKABET, GRØNLAND OG ARKTIS I DANSK UDENRIGSPOLITIK

Grønland, som er en del af det danske Rigsfællesskab, havde en særlig betydning under Den Kolde Krig. Grønland ligger tæt på både USA og Sovjetunionen. Man skulle i de fleste tilfælde flyve hen over Grønland for at tage den korteste rute mellem USA, Europa og Sovjetunionen. Det gav øen en stor strategisk betydning i forhold til forsvarssamarbejdet. I 1951 underskrev Danmark og USA en aftale om USA's militære aktiviteter i Grønland. Samme år gik amerikanerne i gang med at anlægge en stor luftbase ved Qaanaaq (Thule) i det nordlige Grønland. På basen byggede USA også en radarstation, der kunne overvåge luftrummet over Grønland og farvandene omkring Grønland. Basen var central for luftforsvaret af USA og NATO, og den bruges den dag i dag stadig af USA under navnet Pituffik Space Base.

Efter Den Kolde Krigs afslutning og Sovjetunionens opløsning omkring 1990 fik Grønland mindre betydning for USA's sikkerhedspolitik. Men det varmere klima og afsmelningen af isen i og omkring Grønland har for alvor igen givet landet strategisk betydning de seneste år. Ikke mindst fordi Qaanaaq samtidig

har verdens nordligste dybvandshavn, det vil sige, hvor vandet er dybt nok til, at store skibe kan lægge til.

Det bliver også i stigende grad muligt at udvinde naturressourcer som sjældne jordarter, uran, olie, gas og mineraler i Grønland, der hidtil har været indefrosset på grund af det kolde klima. Hvis havet i Arktis i fremtiden bliver forholdsvis isfrit om sommeren, åbner det også for, at der kan etableres nye, kortere skibs-ruter via Det Arktiske Ocean mellem verdens kontinenter.

Det arktiske område er derfor (via Grønland) igen kommet langt mere i centrum for dansk sikkerhedspolitik.

De internationale stormagter USA, Rusland og Kina er alle interesserede i områderne i Arktis på forskellig vis. Det gør, at Arktis er præget af et anspændt forhold mellem disse lande. Det handler både om, at landene har interesse i at beskytte sig selv mod angreb fra andre, og om at landene har stigende økonomiske interesser i for eksempel minedrift og transport af varer med skib. Det kan udfordre Rigsfællesskabets mål om, at Arktis skal være et fredeligt område.

I Ilulissat-erklæringen fra 2008 har fem arktiske stater – Danmark/Grønland, Norge, USA, Canada og Rusland – dog erklæret sig enige om at samarbejde om fredelige relationer i Arktis. Men erklæringen blev udarbejdet i en helt anden international situation end i dag, idet forholdet mellem Vesten og Rusland er blevet markant værre siden 2008.

For at styrke samarbejdet om bæredygtig udvikling i de arktiske områder inden for blandt andet miljø, klima, sundhed og søfart blev Arktisk Råd oprettet i 1996. Rådet har deltagelse af de lande, som har territorier i de arktiske egne. Det vil sige USA, Canada, Rusland og de fem nordiske lande. Grønland og Færøerne har en stærk selvstændig stemme i Arktisk Råd. Det er således først Grønland, dernæst Færøerne og til sidst Danmark, der udtales sig og underskriver aftaler på Rigsfællesskabets vegne.

Som en reaktion på Ruslands invasion af Ukraine i 2022 har de øvrige medlemslande trukket sig midlertidigt fra arbejdet i Rådet.

Statsminister Mette Frederiksen og USA's præsident Joe Biden.
Foto: Statsministeriet.

Kapitel 5

Dansk kulturliv

5.1 INDLEDNING

I Danmark hører kultur og hverdagsliv sammen. Byerne, landskabet, skolerne, teknologien, videnskaben, kunsten og de måder, danskere møder hinanden på, er blevet til igennem en lang kulturhistorie. Dansk kultur har rødder tilbage til den tid, da de første mennesker slog sig ned her. Man kan stadig gøre fund af smykker og brugsgenstande fra de ældste tider og fornemme det liv, der engang blev levet i Danmark.

I landskabet ser vi spor af de ældste tiders gravhøje og store fæstningsanlæg. Kongernes og adelens kultur springer også i øjnene med slotte og herregårde overalt i Danmark. De brede befolkningslags liv og hverdag har gennem mange århundrede også præget landets kultur. Deres arbejde har formet landskabet og kulturen og omgangsformerne på arbejdspladser i Danmark.

I nyere tid, da velfærdsstaten for alvor udviklede sig i anden halvdel af 1900-tallet, blev det anset for vigtigt at styrke kulturlivet, videnskaben og kunsten. Et aktivt kulturliv blev betragtet som forudsætningen for det enkelte menneskes trivsel og velbefindende. Kunst og kultur blev set som demokratiets grundlag, og kunsten måtte gerne provokere og stille spørgsmål ved vedtagne sandheder. Selv om det ikke er alle, der ofte går i teateret eller læser mange bøger, skaber kunst og kultur et samfundsliv, der gavner hele befolkningen.

Velfærdsstaben har derfor fremmet kulturlivet og dermed også været med til at gøre Danmark internationalt kendt inden for flere kunststarter.

I dette kapitel gives et overblik over dansk kulturliv.

Det er ikke alle vigtige kunstnere, der bliver nævnt, men kapitlet gennemgår forskellige aspekter af historien om kulturlivet i Danmark inden for følgende områder:

- Litteratur.
- Billedkunst og skulptur.
- Musik.
- Arkitektur og design.
- Scenekunst.
- Film.

Den danske kunsthistorie har spor helt tilbage til stenalderen. Her keramik i form af det såkaldte 'Skarpsalling-kar', som blev lavet cirka 3.200 år før Kristus. Foto: Roberto Fortuna og Kira Ursem, Nationalmuseet.

5.2

LITTERATUR

Den ældste litteratur i Danmark er skrevet på oldnordisk med runer, vikingetidens bogstaver. Ordet "runer" betyder "hemmeligheder", og runerne blev ofte tillagt magisk kraft. Den mest kendte danske runeindskrift findes på Harald Blåtands Jellingsten fra anden halvdel af 900-tallet. Her fortæller kong Harald, at han vandt sig hele Danmark og Norge og gjorde danerne kristne. **Runeskriften** blev udbredt overalt i Norden, hvor den visse steder har været anvendt længe efter, at de latinske bogstaver blev indført.

En stor del af middelalderens litteratur blev skrevet på latin. Det gælder også Saxos (cirka 1160-1208) danmarkshistorie, *Gesta Danorum* (Danernes bedrifter), fra begyndelsen af 1200-tallet. Værket skulle vise, at Danmark var et land i sin egen ret, uafhængigt af tyskerne, og at Danmarks daværende konge Valdemar den Store (1131-82) var landets retmæssige hersker. Saxo fortæller med både drama, fantasi og humor om dansk historie.

Et andet vigtigt værk fra den tidlige litteraturhistorie er Christian 4.s datter Leonora Christinas (1621-98) skildring af sit fængselsophold, *Jammers Minde* (1673-74, udgivet i 1869). Her beskriver hun sin lange indespærring og anklaogerne mod hende for landsforræderi. Hun fortæller om, hvordan hun kæmper med at finde en mening med livet, og hvordan hun holder øje med alt, hvad der foregår omkring hende.

1700-tallets og oplysningstidens mest fremtrædende dansk-norske forfatter var Ludvig Holberg (1684-1754). Holberg ville fremme oplysningstidens idealer om, at befolkningen gennem oplysning, tolerance og kritisk tænkning kunne blive friere og bedre mennesker.

Han skrev blandt andet satiriske teaterstykker – komedier – en af de mest berømte er *Jeppe på Bjerget* (1722), hvor den alkoholiserede sjællandske bonde Jeppe bliver bildt ind, at han er herremand. Jeppe vækker tilskuernes medfølelse, når han spørger sig selv om, hvorfor han drikker, og fortæller om, hvordan han får tæsk af sin kone. Men man ser også kritisk på Jeppe, da han som herremand er lige så meget en tyran som dem, der plejer at have magten.

Dansk litteratur fra 1800 til i dag tæller flere verdenskendte forfattere. Den mest berømte er H.C. Andersen (1805-75), der blev født i Odense. Han blev især kendt for sine eventyr, som har glædet både børn og voksne i Danmark og resten af verden gennem næsten to århundreder. Eventyrene er oversat til over 125 sprog. "Den lille havfrue", "Den grimme ælling", "Kejserens nye klæder", "Den lille pige med svovlstikkerne" og "Gratræet" er blandt de mest læste. Andersens eventyr har også inspireret Disneys tegnefilm, blandt andet til filmen Den lille havfrue (1989).

Hans eventyr er skrevet til flere aldersgrupper på samme tid. På den ene side rummer de børnefortællingers fantasi og overnaturlige verden. På den anden side handler de om emner, som er vigtige for voksne: fordomme, fattigdom, snobberi og dobbeltmoral.

H.C Andersen (1805-75).

Adam Oehlenschläger (1779-1850) var en af nationalromantikkens kendteste digtere. Nationalromantikken ville fremme alt, hvad der er særligt dansk i kultur, natur og historie. Oehlenschläger skrev Danmarks ene nationalsang, "Der er et yndigt land" (1819). Et andet af hans mest kendte værker er digtet "Guldhornene" fra 1802, som handler om fundet af to smukke guldhorn fra oldtiden, som siden blev stjålet og smeltet om.

Steen Steensen Blicher (1782-1848) var en af de første danske forfattere, som skrev om menneskers liv i det dengang fjerne og ukendte Jylland, langt væk fra hovedstaden og byen. Han fortalte om bonders, præsters, embedsmænds, omvandrende handelsfolks og fattiges tanker, håb og værdier. Han er blandt andet kendt for Brudstykker af en Landsbydegnss Dagbog (1824), hvor hovedpersonen, en fattig ung mand, fortæller om sit beskedne liv, sine drømme og sin ulykkelige forelskelse i en pige fra adelen, som han ikke kan få.

Det såkaldte "moderne gennembrud" i slutningen af 1800-tallet ville gøre op med nationalromantikken og samfundets traditioner. Forfatterne forsøgte at udfordre datidens holdninger til for eksempel religion, kultur, familieliv og kønsroller, som hidtil var taget for givet. Blandt tidens vigtigste nye værker er Herman Bangs (1857-1912) Ved Vejen (1886). Værkerne beskriver erfaringer omkring køn og samfund, som datiden helst ville glemme og undgå at tale om. Et andet hovedværk fra denne periode er Henrik Pontoppidan (1857-1943) Lykke-Per

(1898-1904) Pontoppidans store roman handler om Per, som er vokset op på landet i en præstefamilie med traditionelle værdier.

Han tager til København og oplever det moderne samfunds muligheder med blandt andet industri og videnskab, men også en ny rodløs tilværelse. Per har store drømme og planer for en modernisering af Danmark. Pontoppidan modtog Nobelprisen i litteratur i 1917.

Martin Andersen Nexø (1869-1954) skrev især bøger om fattige mennesker og deres kamp for bedre arbejdsforhold og levevilkår. Særlig kendt er romanerne Pelle Erobreren (1906-10) og Ditte Menneskebarn (1917-21). Begge romaner er senere blevet filmatiseret.

Forfatteren Emma Gad (1852-1921) skrev en række skuespil om tidens spørgsmål som kønsroller, moral og politik, der blev opført på Det Kongelige Teater samt andre københavnske scener. Emma Gad mente også, at mennesker gennem klare regler skulle hjælpes til at være sammen med hinanden uden konflikter. Hun er således først og fremmest kendt for 'Takt og Tone – Hvordan Vi Omgås' fra 1918, som er den bedst kendte danske bog om, hvordan man bør opføre sig. Bogen indeholder derfor en række meget konkrete råd om, hvad man gør i en næsten hver tænkelig situation i hverdagslivet. For eksempel skal man ikke sætte albuerne på bordet eller lægge kniven i munden, når man spiser, mændene bør løfte på hatten, når de hilser, ligesom børn ikke må afbryde voksnede, men kun svare venligt og høfligt, når de bliver talt til.

Bøger af fem danske forfattere: Steen Steensen Blicher, Emma Gad, Henrik Pontoppidan, Klaus Rifbjerg og Naja Marie Aidt.
Foto: Tue Schou Pedersen.

I 1900-tallets danske litteraturhistorie er Johannes V. Jensen (1873-1950) og Karen Blixen (1885-1962) nogle af de mest værdsatte forfattere. Johannes V. Jensens bedst kendte roman er *Kongens Fald* fra 1901, en historisk roman om 1500-tallets Danmark. Den fortæller om kong Christian 2.s (1513-23) forgæves kamp for at beholde magten som konge. Den handler om brutalitet, ambitioner og begyndelsen på Danmarks gradvise nedgang til en småstat frem mod 1800-tallet. Et andet hovedværk af Johannes V. Jensen er *Himmerlandshistorier* (1898-1910), som er en samling af kortere fortællinger, der handler om bønder og fattigfolk i Himmerland i Jylland, hvor Johannes V. Jensen voksede op. I 1944 fik Johannes V. Jensen Nobelprisen i litteratur.

Karen Blixen (1885-1962).

Karen Blixens bedst kendte værk er *Den Afrikanske Farm* fra 1937. Den handler om hendes oplevelser i Kenya i de første årtier af 1900-tallet, som dengang var en britisk koloni. Blixen fortæller her om livet på sin kaffefarm. Hun er på den ene side præget af de europæiske koloniherrers tankegang, men hun er på den anden side kritisk over for koloniherrerne og deres behandling af den afrikanske befolkning, og hun prøver at indrette livet på sin farm på en anden måde. Hendes værk udtrykker hendes kærlighed til og respekt for Afrikas folk, kultur og natur. Hun fortæller endvidere om den tragiske kærlighedshistorie, hun selv oplever med en engelsk mand. Karen Blixen udgav på både dansk og engelsk en række fortællinger om menneskelige lidenskaber, længsler og livsdramaer, som har gjort hende kendt i hele verden.

Tove Ditlevsen (1917-76) voksede op i en fattig arbejderfamilie på Vesterbro i København, og hun drømte allerede som barn om at blive digter, selv om hendes far sagde, at det kunne piger ikke blive. Hun skrev både digte, romaner og noveller om at være barn, kvinde og fattig i datidens samfund, og blandt hendes hovedværker er *Barn-dommens Gade* (1943). Tove Ditlevsen er i de seneste år, længe efter sin død, også blevet populær i udlandet – især i USA, Storbritannien og Tyskland, hvor hendes erindringsserie, *Barndom, Ungdom og Gift* (1967-71) er udgivet i nye oversættelser.

Blandt forfatterne i det 20. århundrede var Klaus Rifbjerg (1931-2015) en af de mest produktive. Mest kendt er romanen *Den kroniske uskyld* (1958), der fortæller om samfundets ungdom og skoleliv. Romanens kontante og morsomme kritik af skolen og de voksne snæversyn har gjort den populær hos generationer af unge læsere.

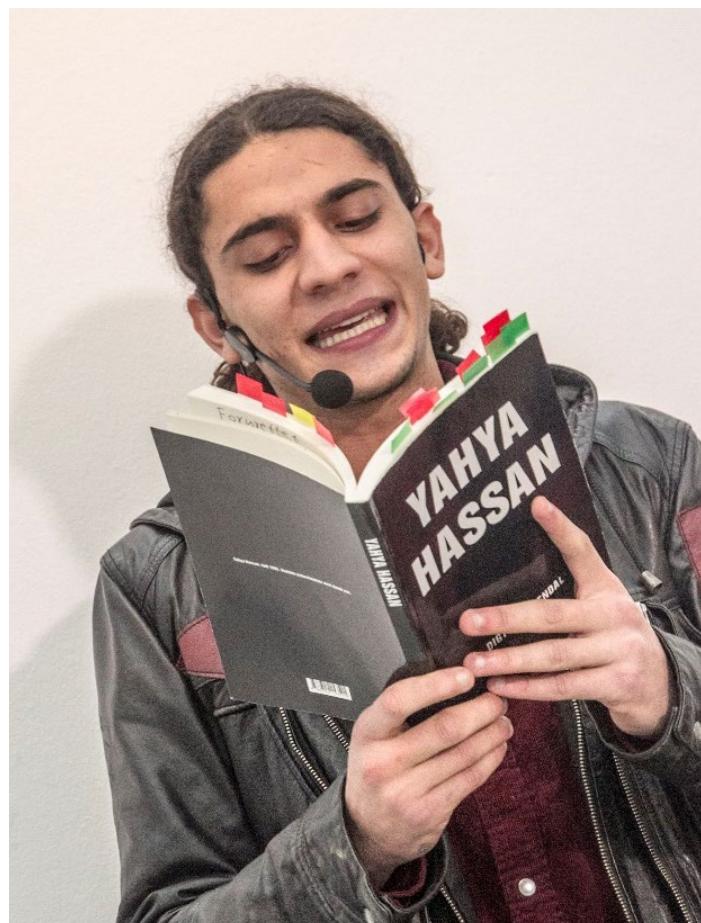
Midten af 1960'erne blev kendtegnet af en udvikling i dansk litteratur, som gik i mange nye retninger med forfattere som Suzanne Brøgger (født 1944). Mens Suzanne Brøgger i høj grad skrev romaner om kvindefrigørelse, var en række andre forfattere inspireret af rockmusik, ungdomsoprør og populærkultur. En anden markant digter var Inger Christensen (1935-2009). Hendes digt "Sommerfugledalen" (1991) anses som et af de store værker i nyere dansk litteratur. Inger Christensens værker er oversat til mange sprog. Hun blev flere gange nævnt som en stærk kandidat til Nobelprisen i litteratur.

Naja Marie Aidt (født 1963) startede også sit forfatterskab som digter men har siden desuden skrevet romaner og noveller. Hendes mest kendte værk er *Har døden taget noget fra dig, så giv det tilbage. Carls bog* (2017) om sorgen over hendes unge søns tragiske død.

Tove Ditlevsen (1917-76).

Michael Strunge (1958-86) fik i 1980'erne mange unge læsere for sine digte om drømme, depression, kærlighed, oprør og storbyliv. Hans hovedværk er Verdenssøn (1985). En af Michael Strunges læsere var Yahya Hassan (1995-2020), der debuterede med digtsamlingen Yahya Hassan (2013). Samlingen blev solgt i et rekordoplug på langt over 100.000 eksemplarer og er den bedst sælgende digtsamling i Danmark nogensinde. Hassans digte om opvækst og ungdomsliv som indvandrer i et ghettokvarter skabte voldsom debat, fordi de pegede på alvorlige samfundsproblemer og på sammenstød mellem danske normer og normerne i socialt belastede indvandrermiljøer.

Yahya Hassan (1995-2020). Foto: Kim Haugaard/Ritzau Scanpix.

5.3

BILLEDEKUNST OG SKULPTUR

De ældste eksempler på billedkunst og udsmykning af genstande i Danmark går langt tilbage i tiden. Den vigtigste skat fra de ældste tider er den såkaldte Solvogn – en figur, der forestiller solen, der bliver trukket af en hest. Solvognen stammer fra den ældre bronzealder, cirka 1350 før Kristus. I den tids religion blev solen tilbedt, og Solvognen viser, hvordan solen om dagen blev trukket hen over himlen af en af sine hjælpere, en hest. En slange, en fisk og to skibe førte solen igennem resten af døgnets timer. Solvognen er fremstillet af guld og bronze.

Solvognen fra bronzealderen, som er fundet i Trundholm Mose, Nordvestsjælland. Foto: Nationalmuseet.

Der blev i henholdsvis 1639 og 1734 gjort et stort guldfund i form af guldhornene fra Gallehus i Sønderjylland. De var udsmykket med mange figurer og med runer. Guldhornene stammer fra omkring 400 efter Kristus. De blev stjålet og omsmeltet i 1802. De er genskabt på grundlag af tegninger, men detaljer i udsmykningen er usikre.

Med kristendommens indførelse i Danmark fra 900-tallet kommer kirkekunsten til Danmark. Den blander sig med vikingetidens udsmykninger med menneske- og dyrefigurer. Det kan blandt andet ses på Harald Blåtands Jellingsten fra anden halvdel af 900-tallet, hvor Jesus fremstilles som en stærk og sejrende vikingekriger.

Genskabte eksemplarer af guldhornene, som er udstillet på Nationalmuseet i København.

Kalkmalerier i Birkerød Kirke nord for København. Foto: Tue Schou Pedersen.

Middelalderens (cirka 1050-1500) mange nybyggede kirker blev udstyret med kalkmalerier, der fungerede som en slags tegneserier. Malerierne skulle bidrage til, at det store flertal af befolkningen, der ikke kunne læse Bibelen og ikke forstod latin, som var kirkens sprog frem til reformationen, også kunne opfatte kristendommens budskaber.

Efter reformationen i 1536 var det især kongen og adelen, der brugte kunsten til at vise deres rigdom og betydning. De mange imponerende kunstværker på Kronborg i Helsingør demonstrerer kongens magt og herunder 40 vævede tapeter, der viser danske koniger.

Christian 4. havde særlig stor interesse for kunst og kultur og fik flere kendte udenlandske malere til at komme til Danmark for at male kongen og hans familie samt udsmykke kongens mange slotte.

Med enevældens indførelse i 1660-61 blev magten centraliseret hos kongen. For at kunne uddanne danske kunstnere, der kunne måle sig med udlandets, grundlagde Frederik 5. (1746-66) Det Kongelige Danske Kunstakademi på Charlottenborg på Kongens Nytorv i København, hvor det stadig har sit hjemsted.

Et værk fra denne periode, der anses for at være et højdepunkt i dansk kunsthistorie, er den franske Jacques-François-Joseph Salsys (1717-76) rytterstatue af Frederik 5. (1746-66) fra 1771, der står midt på Amalienborg Slotsplads og regnes for at være en af Europas smukkeste rytterstatuer. Statuen kostede i øvrigt mere at opføre end Amalienborgs fire palæer tilsammen.

Første halvdel af 1800-tallet har fået betegnelsen Guldalderen, fordi dansk kultur, kunst og videnskab blomstrede med flere internationalt kendte navne: for eksempel forfatteren H.C. Andersen (1805-75), filosoffen Søren Kierkegaard (1813-55), fysikeren H.C. Ørsted (1777-1851), digteren Adam Oehlenschläger (1779-1850) og N.F.S. Grundtvig (1783-1872).

En berømt kunstner fra Guldalderen er Bertel Thorvaldsen (1770-1844), som er Danmarkshistoriens bedst kendte billedhugger. I 1797 rejste han til Italien og levede i mange år i Rom. Her skabte han – inspireret af kunsten fra Romerriget – en række skulpturer, blandt andet gravmonumentet over pave Pius 7. I 1838 vendte Thorvaldsen tilbage til Danmark. Hans skulpturer fik deres eget museum, Thorvaldsens Museum, der ligger i København. Museet åbnede 1848 og var den første museumsbygning i Danmark, som befolkningen havde adgang til. Her udstilles Thorvaldsens skulpturer samt hans egen samling af malerier og kunstgenstande fra den antikke oldtid for cirka 2.000 år siden.

Inden for malerkunsten er C.W. Eckersberg (1783-1853) en af de vigtigste kunstnere fra Guldalderen. Eckersberg var blandt andet med Thorvaldsen på studieophold i Rom. Han arbejdede med motiver fra landskabet og folkelivet omkring Rom.

I tiden herefter har kunstmalerne som Vilhelm Hammershøi (1864-1916) præget dansk billedkunst. Vilhelm Hammershøi er ikke mindst blevet værdsat af sin eftertid for sin evne til at male lys og skygge i en boligs rum. Hans maleri, "Interior fra Strandgade 30", er malet i år 1900 og forestiller malerens kone Ida, der står og læser i ægteparrets hjem på Christianshavn i København. Maleriet blev i 2023 solgt på en auktion i USA for 62,8 millioner kroner og blev dermed det dyreste solgte danske maleri nogensinde.

*Solskin i
den blå stue,*
Anna Ancher (1891).
Foto: Ritzau/
Scanpix.

Andre betydelige kunstnere fra samme periode er P.S. Krøyer (1851-1909) og ægteparret Anna Ancher (1859-1935) og Michael Ancher (1849-1927), der hører til kredsen af de såkaldte Skagensmalere. Mod slutningen af 1800-tallet slog en række malere sig ned i Skagen, som er Danmarks nordligste by. De malede både den lokale befolknings hverdagsliv og malernes egne tilværelser. Lyset fra de to have, Skagerrak og Kattegat, der omgiver Skagen, kom til at spille en særlig rolle i deres billeder.

Billedhuggeren Anne Marie Carl-Nielsen (1863-1945) fik som den første kvinde i verden bestilling på at udføre en rytterstatue af en konge. I dag kan hendes rytterstatue af Christian 9. (reg. 1863-1906) ses på Christiansborgs Ridebane, ligesom hun er kendt for at stå bag bronzeporterne i Ribe Domkirke. Anne Marie Carl-Nielsen kæmpede gennem sit liv for kvinders adgang til akademiske uddannelser og til deres ret til at udstille værker på lige fod med mandlige kunstnerne.

I nyere tid hører Asger Jorn (1914-73) til de verdensberømte danske billedkunstnere. Han var med til at stifte den internationale kunstnergruppe Cobra, der fik sit navn fra kunstnernes hjembyer København (Copenhagen), Bruxelles og Amsterdam. Cobra eksisterede fra 1948 til 1951. Hans hovedværk er det store maleri "Stalingrad", der er navngivet efter den by, hvor et af 2. Verdenskrigs blodigste slag fandt sted i 1942-43, og hvor Sovjetunionen besejrede Tyskland. Slaget regnes som krigens vendepunkt, som begyndelsen til det endelige tyske nederlag i 1945. Jorn arbejdede på billedet fra 1957-72. Den dominerende farve er hvid-grå som sneen ved byen og med røde stænk overalt, som symboliserer blod.

Tre af de vigtigste billedkunstnere inden for de seneste årtier er Per Kirkeby (1938-2018), Bjørn Nørgaard (født 1947) og Lene Adler Petersen (født 1944). Kirkeby er internationalt anerkendt for sine store abstrakte malerier, der forholder sig til en naturverden, og hans billede har været udstillet over alt i verden. Lene Adler Petersen har arbejdet med både film, aktioner, grafik, maleri og skulptur. I 1969 skabte hun og hendes mand Bjørn Nørgaard aktionen "Den kvindelige Kristus", hvor hun vandrede nøgen gennem Børsen i København med et kors i hånden. Aktionen blev et ikon for en ny eksperimenterende og kritisk kunst vendt mod kapitalistiske og mandsdominerende normer.

En vigtig nyere kunstværk er Bjørn Nørgaards hovedværk bestående af 17 store gobeliner (vægtæpper), som udsmykker riddersalen på Christiansborg og fortæller danmarkshistoriens gang tilbage fra vikingetiden og frem til vores tid. Gobelinerne var en fødselsdagsgave fra en række erhvervsorganisationer, virksomheder med mere til Dronningens 50-års fødselsdag i 1990. De tog 10 år at lave og blev indviet på Dronningens 60-års fødselsdag i år 2000.

En anden kunstner, der har gjort sig bemærket de seneste årtier, er danskinslandske Olafur Eliasson (født 1967). Et af hans mest kendte værker er Your rainbow panorama (Din regnbueudsigt) (2011) oven på kunstmuseet ARoS i Aarhus, som er en 150 meter lang cirkelformet gangbro i glas, hvor man kan se ud over Aarhus i alle regnbuens farver.

*Your Rainbow Panorama, Olafur Eliasson 2011, ARoS Aarhus Kunstmuseum.
Foto: Tue Schou Pedersen.*

5.4

MUSIK

De mange store horn, der er bevaret fra bronzealderen (1700-500 før Kristus), tyder på, at musik har været kendt i Danmark i flere tusinde år. Man ved dog ikke med sikkerhed, hvad de smukke såkaldte "lurer" har været brugt til. De er fundet parvis, og efter tiden har forsøgt at spille på dem, men hvordan det skal gøres, vides ikke med sikkerhed. I det hele taget er oplysningerne om musikken før kristendommens indførelse i 900-tallet meget sparsomme.

Med kristendommen kom den katolske kirkemusik til Danmark, og efter reformationen i 1536 blev salmesangen, hvor menigheden skulle synge med, en vigtig del af gudstjenesten. Reformationen er derfor også blevet kaldt den syngende revolution, og riget blev samlet om salmebøger, som var autoriseret af kongen, og som alle skulle bruge – den første udkom i 1569.

Thomas Kingo (1634-1703), Hans Adolph Brorson (1694-1764), Nikolaj Severin Frederik Grundtvig (1783-1872) og Bernhard Severin Ingemann (1789-1862) er de vigtigste salmedigtere. Deres værker spænder fra salmer med en stærk bevidsthed om, at livet ikke er evigt (Kingo) og en dyrkelse af en inderlig og følelsesfuld tro (Brorson) til salmer, der hylder naturen, barnet og livet på jord som en del af Guds skaberværk (Grundtvig og Ingemann).

I slutningen af 1700-tallet og begyndelsen af 1800-tallet indvandrede flere tyske musikere og komponister til Danmark og fornyede musikken. Friedrich Kuhlau (1786-1832) skrev musik til det nationalromantiske festspil Elverhøi (1828), hvor musikken til digteren Johannes Ewalds (1743-81) "Kong Christian stod ved højen mast" (1778/79), den ene af Danmarks to nationalsange og Danmarks kongesang, indgår. Teksten til "Kong Christian stod ved højen mast" er skrevet i 1778/79 af Johannes Ewald (1743-81). Danmark har som et af de eneste lande i verden to nationalsange. Den anden national sang er 'Der er et yndigt land', som Adam Oehlenschläger skrev teksten til i 1819, hvortil Hans Ernst Krøyer (1798-1879) komponerede musikken i 1835.

En af Højskolesangbogens mest kendte komponister er Carl Nielsen (1865-1931), der havde rod i et folkeligt musikliv på Fyn.

Han blev med sine operaer, symfonier, kammermusik og sange den mest fremtrædende danske komponist nogensinde.

Komponisten, Carl Nielsen.

Hans musik tog afsæt i 1800-tallets romantiske stil, men han fik forenet det folkelige og det moderne, og han arbejdede både med enkel og meget kompliceret musik. Carl Nielsen var gift med billedhuggeren Anne Marie Carl-Nielsen.

Dansk jazzmusik har talt fremragende musikere, kapelmestre og komponister fra Leo Mathisen (1906-69) til Palle Mikkelsborg (født 1941) og den dansk-amerikanske Marilyn Mazur (født 1955). I 1960'erne var København hjemsted for en række amerikanske jazzmusikere: eksempelvis Stan Getz, der søgte et kunstnerisk fristed i Danmark i en periode, hvor USA var præget af uroligheder og raceforfølgelse.

I det 20. og 21. århundrede har rock- og popmusikken haft et meget stort publikum. Mange forskellige strømninger gør sig gældende, og komponisten Bent Fabricius Bjerre (1924-2020) blev kendt for at skrive stribevis af melodier til film og tv-serier som eksempelvis Matador. Blandt de vigtigste bands og musikere er Gasolin, Anne Linnet og TV2. Gasolin med forsangeren Kim Larsen (1945-2018) kombinerede pop og rock og bidrog til den danske sangskat med sange som "Kvinde min" (1975) og "Hva' gør vi nu, lille du?" (1976). Kim Larsen fik en lang karriere som sanger og sangskriver, og mange af hans sange bliver brugt ved familiefester, fordi han kan udtrykke følelser, humor og solidaritet på en enkel og underfundig måde.

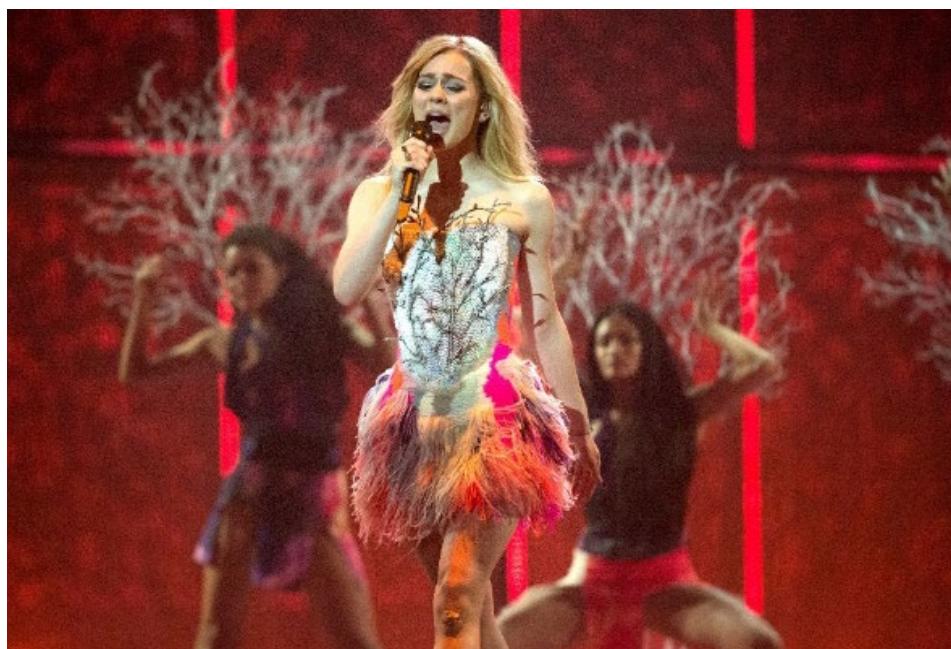

Gasolin, dansk rockgruppe i 1970'erne. Foto: Ritzau Scanpix.

Anne Linnets sang "Smuk og dejlig" (1976) handler om lesbisk kærlighed, og bandet TV2 fra Aarhus, der selvironisk kaldte sig selv "Danmarks kedeligste orkester", synger om blandt andet hverdagen, kærligheden og om vigtigheden af at turde leve livet og gribe dets muligheder. Blandt TV2's mest kendte numre er "Nærmest lykkelig". I 1990'erne havde den dansk-norske musikgruppe Aqua stor succes med deres dansepop, hvor særligt nummeret "Barbie Girl" var et globalt hit. Aqua udgav to albums i deres storhedstid, og med omkring 28 millioner solgte cd'er er det en af de mest sælgende danske musikgrupper nogensinde.

I de senere år har særligt gruppen Lukas Graham med forsangeren Lukas Forchhammer (født 1988) i spidsen haft stor succes i både Danmark og internationalt. Gruppen udgav sit første album i 2012, og nummeret "7 Years" er et af de mest indtjenende danske numre i 2010'erne. Og Karen Marie Ørsted, som er kendt under kunstnernavnet MØ (født 1988), slog igennem med singlen 'Pilgrim' i 2013 og har siden blandt andet udgivet 'Kamikaze' og 'Final Song'. Sammen med det amerikanske band Major Lazer og den canadiske sanger Justin Bieber udgav hun desuden i 2016 singlen "Cold Water", som blev et stort internationalt hit.

Danmark har vundet Eurovision Song Contest (Det Europæiske Melodi Grand Prix) tre gange. Første gang var i 1963 med "Dansevise", som blev fremført af Grethe Ingmann (1938-90) og Jørgen Ingmann (1925-2015). Anden gang i år 2000 med "Smuk som et stjerneskud/Fly on the Wings of Love", skrevet og fremført af duoen Brødrene Olsen, der består af Jørgen Olsen (født 1950) og Niels Olsen (født 1954). Tredje gang var 2013 med "Only Teardrops ", som blev sunget af Emmelie de Forest (født 1993).

*Emmelie de Forest, vinder af Det Europæiske Melodi Grand Prix 2013.
Foto: Keld Navntoft/Ritzau Scanpix.*

5.5

ARKITEKTUR OG DESIGN

Arkitektur og design afspejler altid et samfunds muligheder, holdninger og værdier, og er med til at gøre et land genkendeligt. I Danmark er der tradition for at lægge vægt på hensyn til praktiske funktioner og på enkelhed. Det ser man allerede i de mange landsbykirker og bindingsværksgårde, som gennem flere århundreder frem til midten af 1800-tallet blev opført på bakketoppe og i landskabet rundt om i landet. Det er også kendtegnende for de mere eksklusive ejendomme, som efter inspiration fra græsk og romersk arkitektur blev opført i perioden cirka 1760-1860, og som især kom til at præge bybilledet i København. Et eksempel er Københavns domkirke, Vor Frue Kirke, som er tegnet af C.F. Hansen (1756-1845). Den blev opført i årene 1811-29. Dele af domkirken har form som et romersk tempel, mens indgangen er formet som en græsk tempelfront.

I dag forbindes dansk arkitektur og design især med funktionalismen, som er en måde at formgive på, hvor man især lægger vægt på praktiske funktioner. Funktionalismen opstod i 1920'erne, hvor den først og fremmest var med til at forbedre byernes dårlige boligstandard. I de efterfølgende mange årtier kom funktionalismen i arkitekturen til at præge opbygningen og udformningen af den danske velfærdsstat, for eksempel mange danskeres boliger.

Én af funktionalismens idéer var, at hvis man fjernede ornamenter (udsmykninger) fra for eksempel huse og møbler og gjorde dem mere ens og enkle i udtrykket, så reducerede man også deres tilhørsforhold til bestemte klasser i samfundet. Funktionalismens politiske dagsorden var ønsket om mere social lighed.

På den måde er funktionalismen blevet et udtryk for den brede danske middelklasse og dens moderne livsstil.

Et eksempel på funktionalisme er Aarhus Universitet, som blev opført i 1931-33. Ideen bag universitetet var at skabe en form for akademisk landsby præget af åbenhed og harmoni, samt ønsket om at integrere universitetets mange formål i en helhed. I Universitetsparken ligger således de bygninger, der huser de enkelte institutter som for eksempel jura, historie, musik og statskundskab. Men parken rummer også kollegier, en sø og vandløb.

Aarhus Universitet og universitetsparken.
Foto: Villy Fink Isaksen.

Andre eksempler på funktionalisme er Poul Henningsens lamper og Børge Mogensens møbler. Poul Henningsen (1894-1967), også kaldet PH, var både samfundsdebattør, revyforfatter, filmproducent og arkitekt, men blev mest kendt for sit lampedesign, som gjorde det elektriske lys blændfrit. Lampen består af tre skærme, hvis størrelser, materialer og farver kan kombineres i talrige variationer, sådan at lampen skaber en både behagelig og praktisk belysning til forskellige formål og priser.

PH Lampe tegnet af Poul Henningsen.

I 1940'erne udviklede Børge Mogensen (1914-72) et funktionalistisk præget møbelprogram for supermarketketkæden FDB (nuværende Coop), der var tilsvarende fleksibel og ligeledes kom til at præge såvel danske hjem som rådhuse, skoler og sygehuse med et enkelt udtryk.

Arne Jacobsen (1902-71) har også sat stort præg på både arkitektur og design. Han var inspireret af flere forskellige stilarter – ikke mindst funktionalismen. Eksempler på hans arkitektur er Danmarks Nationalbank i København og Aarhus Rådhus. Eksempler på hans design er stolene 7'eren, Ægget samt Stelton kaffekande og tekanderne og andet køkken- og serveringsudstyr.

Dansk arkitektur og design er i dag præget af stor mangfoldighed og globalt udsyn. Arkitekten Jørn Utzon (1918-2008) var en foregangsmand for denne udvikling, da han i slutningen af 1950'erne tegnede det ikoniske operahus i Australiens største by Sydney. Bygningen er udformet som store opretstående skaller beklædt med et mønster af hvide klinker. Den kan fra forskellige vinkler minde om for eksempel en katedral, sejl på et skib eller havets bølger.

Operahuset i Sidney tegnet af Jørn Utzon.

Hermed blev vejen banet for en mere eksperimenterende, ekspressiv og legende byggestil, som har mødt stor international anerkendelse. Aktuelt videreføres den blandt andet af Dorte Mandrup (født 1961), som står bag byggerier som Isafjordcenteret ved Ilulissat-fjorden i Grønland og Vadehavscsentret i Ribe. Dorte Mandrups stil er kendtegnet ved, at omgivelserne inspirerer og former bygningerne. Både Isafjordcenteret og Vadehavscsentret spiller tydeligt sammen med landskabernes særlige kendtegns og historie.

Vadehavscsentret tegnet af Dorte Mandrup. Foto: Nationalpark Vadehavet.

Videre har arkitekten Bjarke Ingels (født 1974) og hans tegnestue BIG (Bjarke Ingels Group) tegnet flere prestigebyggerier både i Danmark og udlandet. Det gælder for eksempel Amager Bakke, også kaldet Copenhill, der blev indviet i 2019. Den fungerer både som energieffektiv affaldsforbrænding og rekreativ oase med skibakke, vandrurute og klattrvæg.

5.6

SCENEKUNST

Scenekunsten omfatter en række forskellige genrer: skuespil, ballet, opera, musical og revy. Fælles for scenekunstens forskellige genrer er, at de opføres her og nu foran et publikum. Og som det er tilfældet med andre kunstarter, er også den danske scenekunst inspireret af udlandet.

I 1700-tallet blev dansk-norske Ludvig Holberg (1684-1754) opfordret til at skrive komedier til teateret. Han blev så grebet af arbejdet, at han på få år forfattede 25 komedier, hvor der bliver gjort grin med borgere, bønder og adelsfolk. Ofte er det en klog tjenestepige, der udtænker en intrige mod komediens ufornuftige personer.

En af de mest opførte komedier er Erasmus Montanus (1723), hvor studenten Rasmus rejser fra København hjem til sine gamle forældre og sin ventende forlovede og praler af sin latinske lærdom. Holberg var den første, der skrev komedier på dansk, og komedierne spilles stadig ofte på danske scener.

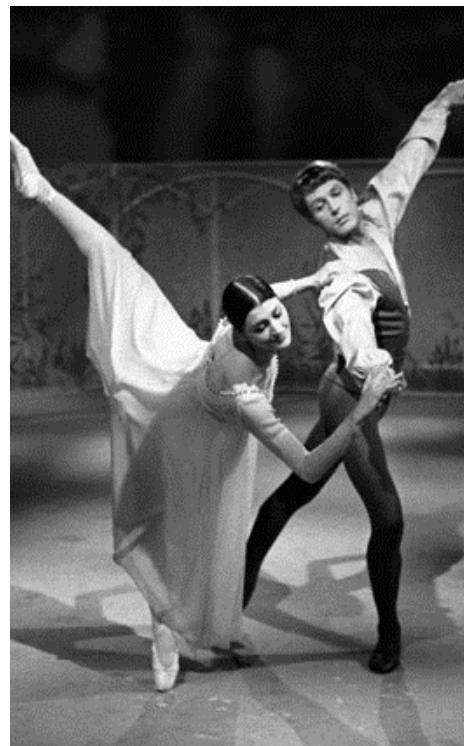
I begyndelsen af 1800-tallet fornys scenekunsten. Romantikkens digtere brugte dramatikken til at udtrykke store lidenskaber og følelser. De fandt motiver i historien, i folkeeventyr og folkeviser. Eksotisk og eventyrligt stof var også vigtigt, og den ledende nationalromantiske digter, Adam Oehlenschläger, lod sig inspirere af de arabiske fortællinger i 1001 Nats Eventyr, da han i 1805 skrev eventyrsplillet Aladdin eller Den Forunderlige Lampe om den unge dreng Aladdin, der får fat i en gammel lampe, der viser sig at kunne opfylde alle hans ønsker. Stykket foregår i mellemøstlige omgivelser, men er også en beskrivelse af personer og typer i datidens København.

Det var eftertragtet blandt forfattere at skrive for teateret. Dramatikken blev anset for at være den fornemste kunstart. Det Kongelige Teater blev en vigtig kulturinstitution. Johan Ludvig Heiberg (1791-1860) var sammen med sin hustru Johanne Luise Heiberg (1812-90) fremtrædende her. Han blev direktør og forfatter for scenen, mens hun var en beundret skuespillerinde. De gjorde sig ikke mindst bemærket inden for den fransk inspirerede genre vaudeville, hvor dramatik og musik forenes i lystspil, ofte om kærlighedsforvilklinger blandt borgerskabets unge.

Det Kongelige Teater (Gamle Scene) i København. Foto: Tue Schou Pedersen.

På Oehlenschläger og Heibergs tid blev balletten en førende del af scenekunsten. Koreografen August Bournonvilles (1805-79) udgave af en italiensk ballet, *Sylfiden*, blev opført første gang på Det Kongelige Teater i 1836. Hans koreografi er den eneste, som har overlevet. Dermed er *Sylfiden* en af verdens ældste overleverede balletter. *Sylfiden* har en romantisk handling om en ung skotsk mand, James, der på sin bryllupsdag løber bort med en sylfide, det vil sige en usynlig kvinde af luft. Bournonville har internationalt haft enorm betydning for balletten som kunstform. Hans tradition blev videreført og fornyet i det 20. århundrede.

Balletten af sylfiden af August Bournonville.

Savage Rose.

Flemming Flindt (1936-2009) har også været med til at give dansk ballet stor anseelse i udlandet. Sammen med rockmusikerne i Savage Rose skabte han for eksempel balletten *Dødens triumf* (1971). Balletten begejstredede med sin stærke kritik af et samfund på vej mod undergangen, og den forargede også, da flere dansere optrådte nøgne.

I januar 1939, otte måneder før 2. Verdenskrig startede, havde Kjeld Abells (1901-61) skuespil *Anna Sophie Hedvig* premiere på Det Kongelige Teater. Skue-spillet handler om lærerinden Anna Sophie Hedvig, der under et besøg hos sin familie i København fortæller, at hun har slæbt den grusomme og tyranniske skolebestyrerinde fra Møller ihjel. *Anna Sophie Hedvig* er et politisk skuespil, hvor Kjeld Abell indirekte opfordrer til modstand mod fascismen og nazismen.

Digterpræsten Kaj Munk (1898-1944), der blev myrdet af nazister i 1944, skrev sit drama *Niels Ebbesen*, da han havde gjort op med sine egne sympatier for nazismen. Stykket bygger på en folkevise om den unge jyske adelsmand, Niels Ebbesen, der i 1340 dræber en af de store tyske grever, som Danmark var pantsat til. Stykket blev trykt og forbudt i 1942 og først opført i 1945. Med historien om Niels Ebbesen ville Munk vække danskerne til modstand mod nazismen og den tyske besættelsesmagt.

Det var ikke blot i skuespil, men i høj grad også gennem revyerne, at kunstnere udtrykte modstand mod nazismen. Selv om der var indført censur under besættelsen, lykkedes det revyforfatteren Poul Henningsen at indsmugle en opfordring til modstand i Kjeld Abells revy *Dyveke* (1940), hvor Liva Weel (1897-1952) sang Poul Henningsens vise "Man binder os på mund og hånd". Det var tilsyneladende en sang om fri kærlighed, men publikum kunne ikke være i tvivl om, at budskabet var modstand og sammenhold om frihedsideal. Teksten er senere indsuntet og udgivet af bandet Outlandish i 2004.

Dansk scenekunst efter 2. Verdenskrig har gjort sig gældende inden for forskellige genrer. En forløber for nutidens standup-komedie var den dansk-amerikanske Victor Borges (1909-2000) shows med komik og musik. Han fik stor succes i USA med sit onemanshow *Comedy in the Music*, der blev opført over 800 gange på Broadway i New York fra 1953-56.

I 1960'erne og 70'erne blev tv-teateret populært, især med Leif Panduros (1923-77) dramatik om konflikter i familien og mellem generationer i en periode med voksende velstand i Danmark. Folk samlesede om tv-skærmene, når Panduros stykker blev spillet. Et af de bedste er *Farvel Thomas* (1968) om en mand, der havner i en dyb krise og ensomhed, da han bliver skilt.

Line Knutzon (født 1965) har fra 1980'erne og 1990'erne været med til at forny skuespilkunsten. Hendes dramatik er satirisk, samfundskritisk og meget morsom. Det er især hendes evne til at gøre replikker absurde og vanvittige, der får hendes stykker til at leve. Hendes første større succes er stykket *Først bliver man jo født* (1994), der foregår blandt beboere i en opgang med lejligheder.

Musical-genren, der kombinerer traditionelt skuespil og dialog med musik og dans, blev populær fra slutningen af 1970'erne og frem. Musikeren og komponisten Sebastian (født 1949) har skrevet musik til nogle af genrens største succeser på dansk grund som *Skatteøen* (1986) og *Ronja Røverdatter* (1991). Den sidste er baseret på en fortælling af den svenske børnebogsforfatter Astrid Lindgren.

Og med standup-genrens popularitet i nutiden har scenekunsten fået nye genrer, der har appell til et stort publikum. I den såkaldte standupcomedy står komikeren på scenen og fremsiger jokes og underholdende historier direkte til publikum. Blandt de mest kendte danske standupkomikere er Casper Christensen (født 1968), Anders Matthesen (født 1975) og Nikolai Stokholm (født 1990).

5.7

FILM

En række danskere er i tidens løb blevet internationalt berømte som filmskue-spillere eller som instruktører. Omkring år 1900 blev de første film optaget i Danmark. Det var reportager om samfundet. I 1906 blev Nordisk Film grundlagt. Herefter voksede den danske filmindustri hurtigt og blev kendt i mange lande.

Asta Nielsen (1881-1972) var Danmarks første filmstjerne. Hun fik stor succes med roller i stumfilm og indspillede mange film i Tyskland i første halvdel af 1900-tallet. Hun blev fejret for sin erotiske udstråling og sine evner til at udtrykke hele følelsesregisteret på lærredet.

Asta Nielsen.

Carl Th. Dreyer (1889-1968) er den ældre danske filmhistories vigtigste instruktør. Film som Vredens Dag fra 1943 og den franske La passion de Jeanne d'Arc (Jeanne d'Arcs Lidelse og Død) fra 1928 har sikret Dreyer berømmelse. Dreyers nærbilleder og langsomme filmtempo udmærkede hans film. Hans film Ordet fra 1955 bygger på et drama af Kaj Munk, og filmen kulminerer med en scene, hvor en ung mor vækkes til live fra de døde. Dreyer skildrer det gribende mirakel med en fremragende brug af nærbilleder og klip.

Tidlige filmklassikere er desuden Astrid Henning-Jensen (1914-2002) og Bjarne Henning-Jensens (1908-95) Ditte Menneskebarn (1946) efter roman af Martin Andersen Nexø, Johan Jacobsens (1912-72) Soldaten og Jenny (1947) og Henning Carlsens (1927-2014) Sult (1966) efter roman med samme navn af den norske forfatter, Knut Hamsun. De tre film har fattigdom og udstødelse som temaer og bygger på henholdsvis romaner og skuespil.

Ditte Menneskebarn foregår i begyndelsen af det 20. århundrede og handler om en fattig pige, der er født uden for ægteskab og udsættes for vold og mishandling. Hun bliver også selv gravid uden at være gift og er fanget i fattigdommens onde cirkel. Soldaten og Jenny skildrer forholdet mellem en ung kvinde og en soldat,

der tilfældigt mødes på en bar. Jenny har tidligere fået foretaget en abort, som dengang var forbudt, og trues nu af straf og udstødelse. Henning Carlsens Sult foregår i slutningen af 1800-tallet og handler om en ung forfatter, der strejfer rundt i Norges hovedstad Kristiania (det nuværende Oslo). Han er blevet smidt ud af sit lejede værelse og har ikke penge til mad. Han prøver at pantsætte sine få ejendele, selv sine briller og knapperne i sit tøj, og han ydmyger sig for at skaffe et job. Hans situation bliver mere og mere desperat, alt imens han færdes blandt byens borgere, som om han ikke har problemer.

Perioden fra 1950 til 1975 var en storhedstid for kommercielle folkekomedier. Den største succes og Danmarks mest sete film blev Alice O'Fredericks (1899-1968) og Jon Iversens (1889-1964) filmatisering af Morten Korchs (1876-1954) roman *De røde heste* (1950). Filmen fortæller den dramatiske historie om, hvordan en ung landmand redder sin gård fra at falde i skurkes hænder ved at vinde et stort hestevæddeløb.

Erik Balling (1924-2005) lærte af folkekomedierne og begejstrede publikum med filmserien Olsenbanden på i alt 14 film, den første fra 1968. Filmene er inspireret af tegnefilm og handler om en fiktiv dansk forbryderbande. Med Egon Olsen som leder har banden store, snedige planer for at begå et kup, der skal gøre dem til millionærer, men som den for det meste kommer helt galt afsted med på en måde, som man må grine af. Filmserien blev kopieret i Norge og Sverige og var populær med tysk tale i det kommunistiske Øst-Tyskland.

Også på tv var Erik Balling en meget brugt instruktør. Tv-serien Matador udspiller sig i 1930'ernes og 1940'ernes Danmark. Rammen om fortællingen er den fiktive sjællandske provinsby Korsbæk. Vi følger dens indbyggere og oplever deres familieliv, karriere, kærlighed og kamp med kønsrollerne. Tidens normer og vigtige historiske begivenheder bliver beskrevet. Seriens 24 afsnit blev første gang vist i fjernsynet i 1978-82 og er senere genudsendt talrige gange. Matador er den mest sete tv-serie i Danmark nogensinde. Manuskriptet blev skrevet af blandt andre forfatteren Lise Nørgaard (født 1917-2023).

Tv-serien Matador. Foto: Børge Lassen/Ritzau Scanpix.

Film for børn er en vigtig del af dansk filmkunst. *Busters Verden* (1984) af Bille August (født 1948) er en klassiker inden for denne genre. *Busters verden* baserer sig på en roman af den populære børnebogsforfatter Bjarne Reuter (født 1950). I filmen møder vi Buster, der har det svært både derhjemme og i skolen, hvor han altid bliver mobbet. Men hans fantasi og evner for tryllekunst hjælper ham igennem mange af vanskelighederne. I 1982 gav Folketinget danske børnefilm bedre økonomiske vilkår og anerkendte dermed børnefilmgenrens kunstneriske betydning.

Der blev også produceret fremragende film om børn og unge, som også var for voksne. Nils Malmros (født 1944) instruerede for eksempel en lang række film om unge, blandt andre *Kundskabens træ* (1981). Filmen handler om mobning og forelskelser i en klasse af pubertetsbørn. Nogle kammerater bliver lukket ude af fællesskabet, og kæresteforhold begynder og slutter meget pludseligt. De voksne – både lærerne på skolen samt forældrene – forstår ikke de unges liv og deres forhold til hinanden. Mange biografgængere – unge som voksne – genkendte ofte sig selv i Malmros' skildring af den tidlige ungdom.

Dogme 95 var et manifest, som instruktørerne Lars von Trier (født 1956) og Thomas Vinterberg (født 1969) i 1995 skrev sammen med Søren Kragh-Jacobsen (født 1947) og Kristian Levring (født 1957). De fire "dogmebrødre" forpligtede sig til at lave enkle film med fokus på den gode historie frem for de tekniske effekter. Dogme 95 vakte opsigts, og flere dogmefilm blev store succeser både blandt publikum og kritikere i Danmark og udlandet. Lars von Tries første dogmefilm var *Idioterne* (1998), der handler om en flok voksne mennesker, som vil provokere omgivelserne og realisere sig selv ved at spille "idioter", det vil sige retarderede.

Filmen afslører på humoristisk og tragisk vis både gruppens selvoptagethed og omgivelsernes manglende tolerance. Lars von Trier vandt desuden i 2000 Den Gyldne Palme for musicalfilmen *Dancer in the Dark* (2000), der havde den islandske sangerinde Björk i hovedrollen.

Thomas Vinterbergs familiedrama *Festen* (1998) vandt juryens specialpris (Prix du Jury) på filmfestivalen i Cannes i Frankrig i 1998, mens en anden af hans film *Druk* (2020) vandt en Oscar i 2021. I *Druk* forsøger fire gymnasielærere at gøre sig selv og deres liv mere spændende ved at drikke, så de har alkohol i blodet hele dagen. Det går godt i begyndelsen, men efterhånden kommer det ud af kontrol og ender i en tragisk ulykke.

Thomas Vinterberg vandt en Oscar for filmen 'Druk'. Foto: Matt Petit/Ritzau Scanpix.

Men det er også en film om at slippe kontrollen i sit liv, at vågne op, mærke livet, begynde at leve igen – og hvilke konsekvenser det kan have. Ulykken i filmen er for Thomas Vinterberg en konsekvens af at mærke livet.

Susanne Bier (nr. 2 til venstre) til gallapremiere på *Hævnen* i biografen Imperial i København sammen med tre af skuespillerne fra filmen. Foto: Bo Nymann/Ritzau Scanpix.

Også instruktørerne Gabriel Axel (1918-2014), Bille August og Susanne Bier (født 1960) har modtaget international anerkendelse. Gabriel Axel vandt som den første danske instruktør en Oscar for filmatiseringen af Karen Blixens fortælling Babettes Gæstebud (1987) i 1988 om, hvordan en streng kristen menighed, der fornægter livets goder, en dag får serveret et overdådigt måltid og derfor pludseligt bliver gladere og bedre mennesker.

Bille August vandt både en Oscar og De Gyldne Palmer for filmen Pelle Erobreren (1987). Filmen er baseret på Martin Andersen Nexøs verdensberømte roman fra begyndelsen af det 20. århundrede. Susanne Bier har vundet både en Oscar og en Golden Globe for *Hævnen* (2010), som sætter fokus på i hvilke situationer i livet, det er henholdsvis rigtigt og forkert at hævne sig på andre.

Pelle Erobreren af Bille August.

Kapitel 6

Temaopslag

6.1

DANMARKS GEOGRAFI

Det danske landskab er formet af de istider, som i flere omgange helt har dækket det område, der i dag udgør Danmark. Isen smelte for cirka 11.500 år siden.

Danmark er et af verdens lavest beliggende lande. I gennemsnit ligger Danmarks areal 34 meter over havets overflade. Det højeste naturlige punkt hedder Møllehøj og ligger i det østlige Jylland cirka 170 meter over havets overflade.

Danmarks areal er på cirka 43.000 km² (kvadratkilometer) og er mest dækket af frugtbar, leret og sandet jord, men enkelte steder er landskabet meget anderledes.

På den østlige side af øen Møn ligger der for eksempel en næsten 130 m høj klint, Møns Klint. Også øen Bornholm og øgruppen Ertholmene, der ligger ude i Østersøen, adskiller sig fra det øvrige landskab. Øerne er de eneste steder i Danmark, hvor man kan se grundfjeldet. Danmark var tidligere dækket af skov, men i dag er næsten 2/3 af landet opdyrket.

Danmark består af en halvø (Jylland) og 443 navngivne øer. Der lever dog kun mennesker på cirka 80 af de danske øer – resten er små og ubeboede. Den største ø er Sjælland. Syd for Sjælland ligger øerne Lolland og Falster. På grund af de mange øer har Danmark en meget lang kystlinje, nemlig cirka 7.300 km. Nordsøen er det største af havene omkring Danmark.

Det ligger ud for den jyske vestkyst og kaldes også for Vesterhavet. Nord for Sjælland og Fyn ligger farvandet Kattegat, der mod syd er forbundet med Østersøen af de tre stræder Lillebælt, Storebælt og Øresund. Det er kun i Sønderjylland, den sydligste del af Jylland, at der er en fast landgrænse (på 68 kilometer) til et naboland, og det er til Tyskland.

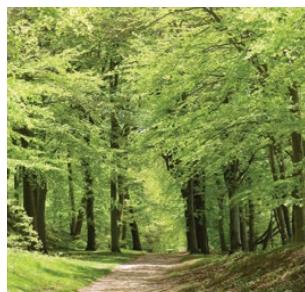

Danmark er i dag forbundet med flere broer og tunneller. I 1935 blev den første bro over Lillebælt mellem Jylland og Fyn indviet, og i 1970 åbnede endnu en Lillebæltsbro. I 1997 blev Storebæltsforbindelsen mellem Fyn og Sjælland indviet for jernbanetrafik og året efter i 1998 for biltrafik. I 2000 blev der med Øresundsforbindelsen skabt en fast forbindelse over farvandet Øresund mellem Sjælland og nabolandet Sverige.

Danmarks hovedstad og største by er København, der ligger på den østlige del af Sjælland. Aarhus er den største by i Jylland. Den ligger på Jyllands østkyst og er Danmarks næststørste by. Den største by på Fyn er Odense. Det er landets tredjestørste by.

Navnet København betyder oprindelig "Købmændenes Havn". I 1000-tallet var byen et fiskerleje, der hed Havn. Men i 1167 byggede biskop Absalon en borg på stedet. Absalon betegnes derfor som Københavns grundlægger. Byens gode placering ved handelsruterne ind og ud af Østersøen har været vigtig op gennem historien. I dag bor cirka en tredjedel af Danmarks befolkning i hovedstadsområdet, det vil sige i selve København og de kommuner, der ligger omkring København.

De vigtigste råstoffer i Danmark har i de senere år været den olie og naturgas, der ligger i havbunden under den danske del af Nordsøen. Danmark har siden slutningen af 1990'erne eksporteret mere energi, end landet har importeret. Udvindingen af olie og naturgas har derfor relativ stor betydning for den danske økonomi, selv om betydningen har været faldende. I december 2020 besluttede Folketinget at afslutte denne produktion senest i 2050. Det skyldes blandt andet et ønske om grøn omstilling til vedvarende energi.

6.2

DANMARKS SEVÆRDIGHEDER

Et stort antal danske og udenlandske turister vælger hvert år at holde ferie i Danmark. Ifølge Danmarks nationale turismeorganisation VisitDenmark blev der i 2023 registreret 63 millioner overnatninger på hoteller, vandrermøbler, feriecentre, campingpladser og i feriehuse i Danmark. Heraf tegnede danskerne sig for 31 millioner, mens Tyskland var det største udenlandske marked med 20 millioner overnatninger. Langt de fleste overnatninger finder sted i kystområderne, hvor turisterne ikke mindst kommer for at opleve den danske natur. Især Vesterhavet (Nordsøen) tiltrækker mange turister. De danske og udenlandske turister i Danmark brugte i alt 152 milliarder kroner i 2022.

Mange turister vælger også at se og opleve en række af Danmarks seværdigheder, deriblandt de syv steder, som er optaget på verdensarvlisten af UNESCO (FN's organisation for uddannelse, kultur, kommunikation og videnskab). Det kan eksempelvis være bygninger eller naturområder, som er af særlig stor betydning for hele verden.

Dette afsnit handler om nogle af Danmarks vigtigste seværdigheder.

JYLLAND

Skagen

Skagens Gren er Danmarks nordligste punkt. Her mødes de to have Skagerrak og Kattegat. Det betyder, at man kan stå med en fod i hvert hav og se bølgerne slå sammen. I 1795 måtte man lukke kirken syd for byen, fordi den blev begravet af alt det sand, som blæste ind over den. Tilbage er kun "Den tilsandede Kirkes" tårn som et monument over naturens enorme kræfter. I perioden cirka 1875-1910 var Skagen om sommeren et internationalt mødested for malere som fx Anna Ancher, Michael Ancher og P.S. Krøyer. De søgte efter nye motiver, og dem fandt de i Skagen i form af fiskerne og deres hårde liv samt det særlige lys, der reflekteres af de lyse strande og havet på begge sider. De fleste af Skagensmalernes hovedværker kan ses på Skagens Museum.

Tirpitz og Atlantvolden

Ved Blåvand tæt ved Esbjerg i Vestjylland begyndte den nazistiske besættelsesmagt i 1944 at anlægge 'Batterie Vogelnest' (Batteri Fuglereden) – også kaldet

Tirpitz – med to enorme kanonbunkere. De skulle indgå i det kæmpemæssige forsvars værk 'Atlantikwall' (Atlantvolden), som tyskerne ville bygge langs hele den europæiske Atlanterhavskyst.

Danmarks placering ved Nordsøen gjorde landet til en del af dette forsvars værk mod en mulig allieret invasion. Derfor blev der fra 1942 bygget mange bunkere og lagt landminer langs hele Jyllands vestkyst.

Tirpitz skulle have forsvarer indsejlingen til Vestkystens eneste større by Esbjerg med artilleri, der kunne skyde 55 kilometer. Men bunkeren nåede aldrig at blive færdig før Danmarks befrielse i maj 1945. Efter krigen forsøgte danske ingeniør tropper uden held at sprænge den væk. Derfor står den og mange andre tyske bunkere fortsat som minde om besættelsestiden i Vestkystens stor slæde klit landskab.

Tirpitz åbnede som museum i 2017. En tunnel forbinder betonen i den ny arkitektur med den gamle kanonbunker med dens over tre meter tykke mure af armeret beton.

Bunkeren Tirpitz og en kanonstilling ved Fanø indgik i det tyske forsvars værk langs den danske vestkyst under besættelsen. Foto: Tue Schou Pedersen.

Den Gamle By

Dele af Købstadsmuseet i Aarhus – kaldet Den Gamle By – er en model af en lille dansk by, som den kunne have set ud i 1800-tallet. Den består af cirka 75 huse, som er genopført fra hele Danmark. De genopførte huse stammer fra perioden 1550-1900, og museet har løbende udvidet med tre nye kvarterer med huse og butikker fra de seneste 100 år. Der er således også dele af Den Gamle By, som viser, hvordan en dansk by så ud fra 1927 til 2014.

Moesgaard Museum

Den spektakulære museumsbygning fra 2014, der er tegnet af Henning Larsens arkitektstue i samarbejde med Kristine Jensens tegnestue, ligger lidt syd for Aarhus. Museets udstillinger indeholder især fund fra Danmarks oldtid (det vil sige stenalder, bronzealder og jernalder) samt fra vikingetiden. Blandt andet finder man Grauballemanden, der er verdens bedst bevarede moselig. Omkring 290 før Kristus (i jernalderen) fik han halsen skåret over. Når liget er så velbevaret, skyldes det de kemiske processer i den mose i Øst-Jylland, som han blev lagt i. Da han blev dræbt, var han 34 år gammel, og sandsynligvis blev han ofret til en gud, som man troede boede i mosens dyb.

Vadehavet

Vadehavet, som følger kysten fra det nordlige Holland over Tyskland og op til Blåvandshuk i Danmark, er 500 km langt. Det er verdens største sammenhængende vadehavslandskab og et af de ti vigtigste vådområder i hele verden. To gange i døgnet pumper tidevandet vand ind (så det bliver højvande) og ud (så det bliver lavvande) af Vadehavet. Det giver næring i form af alger og plankton til en utrolig mængde fisk, muslinger, orme og snegle, som igen er mad til de større dyr i fødekæden som fugle. For eksempel kan der være op til 60.000 snegle per kvadratmeter. Og Vadehavet fungerer derfor hvert forår og efterår som et kæmpe spisested for 10-12 millioner trækfugle. Herunder flere truede arter, der gør stop her på deres lange rejse fra syd til nord om foråret og nord til syd om efteråret. Blandt de største oplevelser ved Vadehavet er fænomenet "Sort Sol", når hundredtusindvis af stære slår sig til ro for natten og udfører en fascinerende fugleballet. Vadehavscsentret sydvest for Ribe, der er tegnet af den danske arkitekt Dorthe Mandrup, fortæller historien om Vadehavet.

Vadehavet ved højvande og lavvande.
Fotos: Tue Schou Pedersen og Naturstyrelsen.

Ribe

Ribe opstod som markeds- og handelsplads i begyndelsen af 700-tallet og er dermed den ældste by i Danmark. Blandt de mange handlende fra Europa var også missionærer, der forsøgte at omvende den danske befolkning til kristendommen. I 855 – cirka 100 år før Harald Blåtand som den første danske konge lod sig døbe som kristen – byggede den tyske missionær Ansgar en kirke i Ribe. Byen har i dag en særlig velbevaret bykerne fra middelalderen med gader i brosten og bindingsværkshuse. Mest central er dog Ribe Domkirke fra 11-, 12- og 1300-tallet, som indeholder nogle meget store, farverige moderne glasmosaikker og kalkmalerier med fortællinger fra Biblen. De er lavet af den danske kunstner Carl-Henning Pedersen i perioden 1982-87.

Ribe Domkirke. Foto: Tue Schou Pedersen.

Rold Skov og Rebild Bakker

Rold Skov er Danmarks næststørste skov efter Grib Skov i Nordsjælland. Oprindeligt bestod skoven primært af bøgetræer, men der er blevet plantet så mange grantræer og fyrtræer, at den i dag mest nåleskov. Rebild Bakker er et landskab med hede og forkoblede bøgetræer. En del af området blev i 1912 købt af dansk-amerikanere. Her finder man festpladsen, hvor man hvert år afholder en dansk-amerikansk fejring af USA's uafhængighedsdag den 4. juli. I Museum Rebild kan man i øvrigt blive klogere på de over 300.000 danskere, som særligt i årene 1868-1914 udvandrede til USA.

Rebild Bakker og Rold Skov er Nordeuropas største område med naturlige kilder af vand. Regnvandet siver ned gennem jorden til undergrundens kalk. Her renser vandet, indtil det løber op til overfladen igen, når det på et tidspunkt trykkes op igen til jordoverfladen af bakkernes vægt. Kalken i undergrunden fungerer som en svamp og opbevarer vandet, så det hele tiden har en temperatur på syv-otte grader – uanset årstiden. Blandt de mange kilder kan nævnes Ravnkilde, hvis rene vand smager helt vidunderligt.

Fritgående får i Rebild Bakker.

ØERNE

Kronborg Slot

Danmarks historie er i høj grad præget af landets beliggenhed ved Østersøens indsejling. Den korteste vej ind i Østersøen går gennem Øresund. Byen Helsingør i Nordsjælland ligger der, hvor Øresund er smalest. Derfor har Helsingør været afgørende for at kunne kontrollere ind- og udsejlingen til Østersøen. Fra 1429 skulle skibe, der sejlede gennem Øresund, lægge til og betale skat, den såkaldte øresundstold. Tolden blev en af de vigtigste indtægter for den danske konge og den danske stat til man ophævede den i 1857.

For at sikre betalingen af told blev der bygget en borg ved navn Krogen, som i slutningen af 1500-tallet blev udbygget til Kronborg (og genopbygget i 1600-tallet efter en brand). I Kronborgs underjordiske fæstningsværk kaldet 'kasmatterne' sidder en statue af sagnhelten Holger Danske. En kendt myte siger, at når Danmark trues af ydre fjender, vil han vågne til landets forsvar. Derfor tog en af de vigtigste modstandsgrupper under den tyske besættelse af Danmark 1940-45 navnet Holger Danske.

Kronborg Slot er især kendt i udlandet, fordi det danner rammen om den engelske dramatiker William Shakespeares teaterstykke '*The Tragedy of Hamlet, The Prince of Denmark*' (*Tragedien om Hamlet, Prinsen af Danmark*) fra 1603, ofte forkortet Hamlet. Stykket handler om hævn, tvivl og forholdet mellem livet og døden. Det er ofte citeret med den berømte sætning "To be or not to be; that is the question" (At være eller ikke at være; det er spørgsmålet). Sætningen siges af den levende prins Hamlet – symbolet på 'at være' –, mens han holder et dødningehoved – symbol på døden 'ikke at være' – i sin hånd.

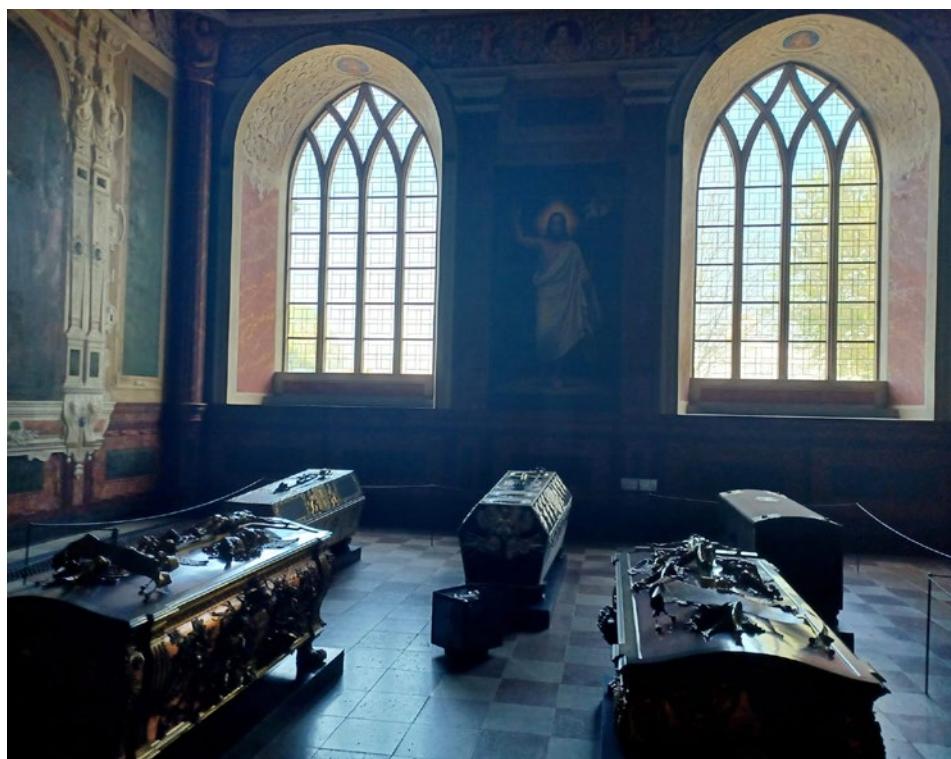
Kronborg ved Helsingør.

Roskilde Domkirke

Roskilde Domkirke regnes som Danmarks mest betydningsfulde kirke. Bygget begyndte omkring 1200 og er det første større murstensbyggeri i Skandinavien. Den er som mange andre af samtidens katedraler i Europa bygget i såkaldt gotisk stil, det vil sige, at den er præget af spidse, lodrette buer, som leder blikket opad mod himlen.

Siden begyndelsen af 1400-tallet har Roskilde Domkirke været den danske kongeslægts foretrukne gravkirke. Her ligger cirka 40 danske konger og dronninger – flere end noget andet sted – begravet. Flere grave er placeret i rum, som løbende er blevet bygget til kirken i samtidens byggestil. Dermed er et besøg i domkirken også en oplevelse af mange århundreders arkitekturhistorie.

Dronning Margrethe 2.'s kommende grav findes i et af kirkens sidekapeller, og her vil hun en dag blive begravet ved siden af sine mange forgængere på den danske trone. Det sker i en sarkofag designet af kunstneren Bjørn Nørgaard, som også lavede gobelinerne til Riddersalen på Christiansborg.

Konge- og dronningegrave i Roskilde Domkirke, her kong Christian 4. (f. 1577, r. 1588-1648) og dronning Anna Cathrine (1577-1612) samt kong Frederik 3. (f. 1609, r. 1648-70) og dronning Sofie Amalie (1628-85).

Foto: Tue Schou Pedersen.

Stevns Klint

Den op til 40 meter høje klint på Østsjælland ud til Østersøen er opbygget gennem millioner af år af ældgamle lag af hidgrå kalk, hvidt kridt og flint. Midt på klinten ses en sort "streg" i form af et 5-20 cm lag af fiskeler, der er cirka 65,5 millioner år gammelt. Tydeligere end nogen andre steder i verden fortæller dette om en af de største naturkatastrofer i Jordens historie. Askelaget skyldes nemlig et meteornedslag i Mexico, der spredte død og ødelæggelse over hele verden. Måske er dette også årsagen til, at dinosaurerne og halvdelen af alle jordens dyrearter blev udslettet.

Højerup kirke fra 1200-tallet blev bygget i god afstand fra klinten. Men alligevel styrtede noget af kirken i havet i 1928, fordi bølgerne i tidens løb har reduceret klinten. I dag har man sørget for at beskytte kysten og dermed kirken for flere nedstyrninger.

Møns Klint

Møns Klint ligger, som navnet siger på øen Møn i Østersøen. De høje kridtskrænter er under konstant forandrings, fordi havet spiser af klinten. Dronningestolen på 128 meter er klintens højeste punkt. Geocenter Møns Klint fortæller om klintens tilblivelse for 70 millioner år siden. I havet levede der alger med et skelet af kalk. Når algerne døde, faldt kalken ned på havbunden, hvor der over millioner af år opstod et tykt lag af kridt fra kalken. Sidenændrede klodens udseende sig meget, hvor landmassen hævede sig. Og i istiden skubbede iskapperne kalken sammen i et kæmpe bjerg, der blev til Møns Klint. Resterne af nogle af de dyr, der levede i havet for 70 millioner år siden, finder man i dag langs klintestranden som såkaldte fossiler. Det gælder især sørpindsvin, men man finder også eksempelvis tænder fra hajer, og der er også fossiler af blæksprutter. For at komme fra toppen af klinten og ned på stranden kan man bruge Maglevandstrappen, der med 497 trin er Danmarks længste trappe.

Møns Klint. Foto: Bob Collowan

H.C. Andersens Hus

I 2021 åbnede et helt nyt museum om digteren og hans elskede eventyr i Odenses H.C. Andersen-kvarter. Det er tegnet af den japanske arkitekt Kengo Kuma, og ambitionen har været at give de besøgende en mangesidig kunstnerisk oplevelse med lyd, lys og billeder. Via en såkaldt biografisk rampe kommer man ned under jorden, hvor eventyrene kan opleves. Indgangen til museet finder man lige ved det lille, gule hus fra 1799, hvor digteren sandsynligvis blev født i 1805.

Hammershus

Borgen Hammershus blev bygget i 1200-tallet af ærkebispen i Lund i Skåne. Frem til 1500-tallet var det kirken, der ejede store dele af Bornholm. Hammershus er placeret på en ensom klippe godt 70 meter over havets overflade og var dermed nem at forsøre. I 1743 blev Hammershus forladt, da opfindelsen af kanoner og andre nye våben gjorde Hammershus mindre relevant. Den blev herefter brugt som stenbrud. Det vil sige, at befolkningen i lokalområdet brugte dens byggesten til at bygge huse og andre nye bygninger. I dag er Hammershus Nordeuropas største borgruin.

Ruinerne af Hammerhus på Bornholm. Foto: Tue Schou Pedersen.

Østerlars Kirke

Bornholm er ikke mindst kendt for sine fire rundkirker. Østerlars Kirke fra cirka 1150 er den største og måske også den ældste. Den var naturligvis kirke for lokale beboere, men samtidig er den bygget som tilflugtssted og forsvars værk mod fjender. Dem, der forsvarerede kirken, befandt sig oppe i kirkens øvre etager. De små, runde trapper og gange gjorde det svært for fjenderne at komme derop – i hvert fald mere end én ad gangen.

Østerlars Rundkirke på Bornholm.
Foto: Tue Schou Pedersen.

KØBENHAVN

Christian 4.'s bygningsværker i København

Den byggeglade konge satte i 1600-tallet sit præg på København med en lang række markante bygninger. Den måske mest kendte og elskede af hans bygninger er *Rundetårn* fra 1642. Det er 41,55 meter højt og er berømt for den 200 meter lange spiralgang, der fører op til udsigtsplattformen. Her ses bogstaverne RFP, som er forkortelse af Christian 4.'s motto – det latinske *Regna firmat pietas* (Fromhed styrker rigerne).

Rundetårn i København.
Foto: Tue Schou Pedersen.

Christian 4. købte i begyndelsen af 1600-tallet flere private grunde uden for Københavns daværende volde og skabte Kongens Have. Den har siden 1770'erne har været åben for alle, og i dag er den en af Københavns mest populære parker. I haven byggede han et lille lysthus, der løbende blev udbygget og i 1634 stod færdigt som Rosenborg Slot.

Rosenborg Slot i København.
Foto: Kongernes Samling.

Kronjuvelerne findes i Skatkammeret på *Rosenborg* og består primært af fire store sæt af smykker. Dronningen bærer dem normalt til nytårskuren samt ved statsbesøg og andre store begivenheder. I Skatkammeret ses også de såkaldte kronregalier, nemlig især rigsæblet og scepteret, der symboliserer kongernes eller dronningernes magt og værdighed.

Kongen ønskede at gøre København til et europæisk handelscentrum, og derfor byggede han Børsen, som stod færdig i 1640. Børsens kendetegn er Dragespiret med de fire dragehaler, der snor sig om hinanden. Det skal efter sigende beskytte huset mod fjendtlige angreb og ildebrand. Det beskyttede dog ikke bedre, end at halvdelen af bygningen, inklusiv Dragespiret, blev ødelagt af en stor brand i april 2024.

Det unikke kvarter Nyboder skyldes også Christian 4. Han besluttede i 1631, at der skulle bygges gode boliger til flådens soldater, og bydelen omfatter 200 rækkehuse på hver cirka 40 kvadratmeter. I 1700-tallet talte Nyboder 6.000 indbyggere; i dag bor her godt 2.000 personer med tilknytning til Forsvaret.

Amalienborg Slot

Amalienborg er kongefamiliens hovedresidens. De fire næsten ens palæer blev bygget af rige adelsfamilier i 1700-tallet. Faktisk var det ikke meningen, at kongefamilien skulle bo på Amalienborg. Men da Christiansborg brændte første gang i 1794, stod den uden sted at bo og købte derfor Amalienborg. Det er fra sit modtagelsesværelse i det ene palæ, at kongen hver nytårsaften kl. 18 holder sin nytårstale. På særlige dage i kongehuset er der tradition for, at kongen og familien lader sig hylde fra palæets balkon.

Den Kongelige Livgarde med de store bjørneskindshuer har vagtskifte på Amalienborg hver dag kl. 12.00. Ved særlige lejligheder, eksempelvis på kongens fødselsdag, er Livgarden i røde uniformer. Ellers er garderne i blåt.

Tivoli

Da Tivoli åbnede i 1843, var der nok ingen, der havde troet, at der var skabt en forlystelsespark, der ville blive kendt i store dele af udlandet. Danmarks mest besøgte turistattraktion er kendt for sin eksotiske arkitektur og de historiske bygninger. Men derudover er der de fine haver og forlystelser som fx den gamle trærutsjebane fra 1914. Om aftenen skaber tusindvis af farvede lys en eventyrlig stemning. Endelig er der Pantomimeteatret, hvor de ældste af teatrets pantomimeforestillinger er mere end 200 år gamle.

Tivoli København en sommeraften. Foto: Helena Lundqvist/ Ritzau Scanpix.

Den lille Havfrue

Inspirationen til 'Den lille Havfrue' kom fra H.C. Andersens eventyr fra 1837 af samme navn. Det handler om en havfrue, der bliver forelsket i en prins, som hun ikke kan få. Denne skulptur fra 1913, som sidder på en sten i Københavns Havn, er kun 125 cm høj, men den er en af Danmarks mest kendte og besøgte turistattraktioner. "Den lille Havfrue" har flere gange været udsat for hærværk for eksempel ved, at nogen har malet den med politiske budskaber eller savet dens hoved eller arme af.

Ny arkitektur i København

København har udviklet sig enormt i de seneste årtier med en række spændende byggerier, der er skabt af danske arkitekter. Det er eksempelvis *Henning Larsens Operahus* fra 2005 med et etageareal på 41.000 kvadratmeter, fordelt på 14 etager. De tre store lysskulpturer i foyeren er af Olafur Eliasson, mens de fire bronzerelieffer er udført af Per Kirkeby.

Den Sorte Diamant (bibliotek) fra 1999 er tegnet af Schmidt Hammer Lassen og har en stor loftudsmykning af Per Kirkeby. *FN Byen* på Marmormolen tegnet af arkitektfirmaet 3XN er designet som en ottetakket stjerne. Her findes 11 FN-organisationer med 1.500 ansatte, der kommer fra mere end 100 lande.

Det spektakulære boligbyggeri *8TALLET* i Ørestad på Amager er tegnet af Bjarke Ingels Group (BIG) og blev i 2011 kåret som verdens bedste boligbyggeri.

Boligbyggeriet 8tallet i Ørestad på Amager: Foto: Torben Huss/Ritzau Scanpix.

6.3

DET DANSKE FLAG

Det danske nationalflag, Dannebrog, er et hvidt kors på rød baggrund. Dannebrog betyder "danernes fane" eller "rødfarvet fane". Selv om legenden fortæller, at Dannebrog faldt ned fra himlen under et militært slag i Estland i 1219 og sikrede danskerne sejren, er flaget i virkeligheden nok en fane, som allerede blev brugt af de riddere, der i middelalderen drog på korstog.

Dannebrog regnes som et af verdens ældste nationale flag og har siden 1400-tallet været brugt som fane, når danske konger drog i krig. Op gennem 1600- og 1700-tallet var det kun myndighederne og flåden, der brugte det danske nationalflag.

Men fra midten af 1800-tallet blev det populært i befolkningen at flage. I dag flager mange danskere med Dannebrog ved festlige lejligheder, for eksempel en privat fødselsdag eller en officiel mærkedag. Flaget bruges også ved begravelser og bisættelser, hvor flaget kun hejses halvt op på flagstangen indtil bisættelsen eller begravelsen har fundet sted.

På bestemte datoer skal alle offentlige myndigheder flage. Det skal de for eksempel ved kirkelige højtidler, og når kongehusets medlemmer har fødselsdag. Mange virksomheder og privatpersoner markerer også disse dage ved at hejse Dannebrog. Også historiske mærkedage markeres ved at flage med Dannebrog. Det gælder for eksempel Danmarks befrielse den 5. maj og grundlovsdag den 5. juni.

I Danmark er det ikke tilladt at flage med andre landes flag end det danske uden tilladelse fra politiet. Man må dog gerne flage med Grønlands flag, Færøernes flag, de andre nordiske landes flag samt FN-flaget og EU-flaget uden politiets tilladelse.

Danmarks mest kendte orden (medalje), Dannebrogordenen, er opkaldt efter det danske flag. Den uddeles af kungen til højtstående embedsmænd, politikere, kulturpersoner, militærfolk, fremtrædende erhvervsfolk og forskere, som har gjort en særlig indsats for at fremme Danmarks interesser.

6.4

KONGEHUSET

Det danske kongehus er blandt de ældste af verdens i alt 43 monarkier. Det er over tusind år gammelt og kan med sikkerhed føres tilbage til Gorm den Gamle i 900-tallet. Fra og med ham har Danmark i alt haft 54 monarker – 52 konger og to dronninger.

Fra 1448 til 1863 blev Danmark regeret af slægten Oldenborg og derefter af slægten Glücksborg, som har samme farfædre som oldenborgerne. Danmarks nuværende monark er Kong Frederik 10. (født 1968), som tilhører denne slægt. Han efterfulgte sin mor Dronning Margrethe 2., som valgte at abdicere den 14. januar 2024 – samme dato i 1972, hvor hun selv overtog tronen ved sin fars Frederik 9.'s død. Siden 1448 (hvor slægten Oldenborg overtog tronen) har 20 af 21 danske konger i øvrigt enten heddet Christian eller Frederik.

Hans Majestæt Kong Frederik 10. af Danmark og Den Kongelige Livgarde.
Foto: Kongehuset.

Danmark er et konstitutionelt monarki. Det betyder, at monarkiet fungerer inden for rammerne af grundloven og demokratiet. Monarken (kungen eller dronningen) er ikke politisk valgt, men arver tronen. Kongen har ikke nogen reel politisk magt. Han blander sig ikke i det politiske liv, giver ikke udtryk for politiske holdninger og kan til gengæld ikke stilles til ansvar for regeringsførelsen. En række af kongens formelle opgaver er dog knyttet til det politiske liv. Han deltager blandt andet ved Folketingets åbning den første tirsdag i oktober og medvirker, når der skal udnævnes ministre eller dannes en ny regering.

Kongen underskriver de af Folketinget og regeringen vedtagne love sammen med den politisk ansvarlige minister. Det sker på statsråd på Christiansborg, hvor kongen mødes med regeringens ministre.

Kongen er desuden vært, når Danmark modtager statsbesøg, ligesom han repræsenterer landet ved statsbesøg i udlandet. Kongen varetager herudover en lang række andre formelle og repræsentative opgaver i Danmark.

Kongen og kongehuset er et nationalt samlingspunkt. Kongehuset har en central placering i dansernes historie og er meget populært i befolkningen. Mange følger for eksempel med via tv, når monarken nytårsaften holder sin traditionsrike tale fra kongefamiliens hjem på Amalienborg i København eller fra residensen på Fredensborg Slot.

Kongen har siden 2004 været gift med dronning Mary (født 1972), som oprindeligt kommer fra Australien. Sammen har de fire børn (kronprins Christian (født 2005), prinsesse Isabella (født 2007) samt tvillingerne prins Vincent og prinsesse Josephine (født 2011)). Den ældste, kronprins Christian, overtager en dag tronen som Christian 11.

Kong Frederik 10. sammen med Dronning Mary, og deres fire børn (fra venstre) prinsesse Isabella, kronprins Christian, prinsesse Josephine og prins Vincent. Foto: Kongehuset.

6.5

INDVANDRING TIL DANMARK GENNEM TIDERNE

Den danske befolkning er forholdsvis homogen. Det vil sige, at de fleste har samme sprog, kultur og historie. Alligevel har mennesker fra andre lande gennem tiderne bosat sig permanent i landet.

De er blandt andet kommet som flygtninge, for at arbejde, eller fordi de er blevet gift med en dansker. Der er tale om mange hundrede års indvandring, som har sat et vist præg på den danske befolkning, det danske sprog og den danske kultur. Indvandringen til Danmark har dog været klart størst i nyere tid. Særligt i løbet af de sidste årtier er antallet af indvandrere og efterkommere efter indvandrere i Danmark steget markant – fra cirka 150.000 i 1980 til 943.000 i 2024, svarende til 15,8 procent af Danmarks samlede befolkning på næsten seks millioner.

Jøderne er et eksempel på en minoritet, der har været længe i Danmark. De første jøder kom til Danmark i 1600-tallet på invitation fra kongen. Jøderne fik en blandet modtagelse og tilværelse, og for at få opholdstilladelse skulle de betale et stort pengebeløb og underkaste sig en strengere lovgivning end resten af befolkningen. I slutningen af 1700-tallet levede der cirka 1.600 jøder i København. Jøderne fik gradvist flere rettigheder, og med det såkaldte "Jødiske Frihedsbrev" i 1814 blev jøderne næsten ligestillet med andre danskere. I begyndelsen af 1900-tallet ankom yderligere cirka 3.000 jøder til Danmark. De var på flugt fra fattigdom og forfølgelse i Rusland.

Med tiden blev jøderne en accepteret og godt integreret del af det danske samfund. Blandt andet derfor blev langt de fleste danske jøder hjulpet til Sverige af danske medborgere i 1943 under det nazistiske Tysklands besættelse af Danmark. Dermed undgik de samme omfattende folkedrab, som jøderne i krigens øvrige tysk kontrollerede områder.

Dansk fiskekutter med jødiske flygtninge på vej mod den svenske kyst i 1943.
Foto: Nationalmuseet.

I tiden omkring 2. Verdenskrig var det især krigsflygtninge, der kom til Danmark. Den største gruppe var de knap 240.000 krigsflygtninge fra Tyskland, som kom i slutningen af eller lige efter besættelsestiden (1945).

Herudover kom der omkring 23.000 krigsflygtninge fra navnligt Sovjetunionen og de baltiske lande, Estland, Letland og Litauen. I slutningen af 1940'erne var langt hovedparten af disse flygtninge dog vendt tilbage til deres hjemlande.

I de første årtier efter 2. Verdenskrig var det først og fremmest flygtninge fra de østeuropæiske lande, der kom til Danmark. Der kom ungarske flygtninge som følge af opstanden i Ungarn i 1956, tjekkoslovakker, der flygtede under den sovjetiske invasion i Tjekkoslovakiet i 1968, og polske jøder, der var tvunget til at forlade Polen på grund af en antisemitisk bølge i landet i 1968-69.

Indvandringen i 1960'erne var dog i særlig grad præget af gæstearbejdere fra især Tyrkiet, Pakistan og det tidligere Jugoslavien. De opfyldte et stort behov for udenlandsk arbejdskraft på det danske arbejdsmarked.

En stor del bosatte sig permanent i Danmark og fik senere deres familier til landet. Dét var nemlig stadig muligt trods det stop for indvandring, der blev indført i 1973.

I 1970'erne, 1980'erne og 1990'erne kom der igen flygtninge til Danmark. Der var ikke mindst tale om flygtninge fra krigen mellem Irak og Iran (1980-88) og borgerkrigen i Jugoslavien (1991-95). Desuden kom der også flygtninge fra blandt andet Vietnam, Sri Lanka, Somalia samt palæstinensiske flygtninge, som navnlig flygtede fra borgerkrigen i Libanon.

Mellem 2000 og 2020 ankom især mennesker fra Afghanistan, Mellemøsten og Afrika på flugt fra krig og fattigdom. Antallet af asylansøgere, som kom til Europa og Danmark, nåede et højdepunkt under den såkaldte flygtningekrise, hvor i alt 21.000 søgte asyl i Danmark i 2015. Den største gruppe var flygtet fra borgerkrigen i Syrien.

Derudover er der i samme periode også kommet mange udlændinge til Danmark for at arbejde. De er kommet fra hele verden, men størstedelen fra andre EU-lande. Antallet af indvandrere og efterkommere fra andre EU-lande er steget fra 116.000 i 2000 til 305.000 i 2024. EU-borgere har ret til frit at arbejde i andre EU-lande, og størstedelen af stigningen kan tilskrives udvidelserne af EU i 2004, 2007 og 2013 med i alt 11 østeuropæiske lande. Disse har medført, at mange østeuropæere er flyttet til Vesteuropa og herunder Danmark, hvor lønningerne generelt er højere og levevilkårene bedre.

Siden Ruslands invasion af Ukraine i februar 2022 er et stort antal ukrainere ankommet til Danmark. Pr. 1. januar 2024 bor der 29.000 fordrevne fra Ukraine i Danmark.

De ti lande, som flest indvandrere og efterkommere i Danmark har oprindelse i, er i januar 2024 således Tyrkiet (67.000), Polen (57.000), Rumænien (46.000), Syrien (45.000), Ukraine (45.000), Tyskland (41.000), Irak (35.000), Libanon (28.000), Pakistan (27.000) og Iran (26.000).

6.6

RIGSFÆLLESSKABET MELLEM DANMARK, GRØNLAND OG FÆRØERNE

Danmark er i rigsfællesskab med Grønland og Færøerne. Grundloven gælder for alle tre dele af Danmarks rige, der har kongen som statsoverhoved. Færøerne og Grønland vælger hver to medlemmer til Folketinget.

Grønland og Færøerne vedtager på en lang række områder deres egne love og har deres egen forvaltning. På de øvrige områder vedtager Folketinget lovene også for Grønland og Færøerne, og forvaltningen ligger hos de danske myndigheder. Dette gælder blandt andet for udenrigs- og sikkerhedspolitikken samt valuta- og pengepolitikken. I 2005 fik Grønland og Færøerne mulighed for hver især eller sammen at forhandle og indgå visse internationale aftaler på rigets vegne.

*Danmarks, Færøernes og Grønlands flag.
Foto: Ida Marie Odgaard/Ritzau Scanpix.*

GRØNLAND

Grønlands geografi

Grønland er med 2,1 millioner km² (kvadratkilometer) verdens største ø. Den er cirka lige så stor som Tyskland, Frankrig, Storbritannien, Spanien, Italien og Grækenland tilsammen.

Grønland er geografisk set en del af den nordamerikanske verdensdel og ligger langt mod nord – nordøst for Canada. Grønlands areal udgør 98 procent af arealet for det samlede rigsfællesskab (Danmark, Grønland og Færøerne). Cirka 83 procent af Grønland er dækket af is hele året. Det største sammenhængende område kaldes Indlandsisen. Den dækker 1,7 millioner kvadratkilometer eller cirka 80 procent af Grønlands samlede areal og er op til 3.400 meter tyk.

Isbjerge i Qeqertarsuup tunua (Diskobugten), Grønland.

Foto: Ritzau Scanpix.

Grønlands højeste punkt er Gunnbjørn Fjeld, som ligger i Østgrønland 3.694 meter over havets overflade. Gunnbjørn Fjeld er i øvrigt også verdens højeste punkt nord for polarcirklen.

De cirka 57.000 indbyggere bor langs kysten. Cirka 20.000 bor i hovedstaden Nuuk (Godthåb), som er Grønlands største by.

Kort over Grønland. Grafik: Albatros.

Grønlands historie

Grønland har været beboet i årtusinder. Fra omkring år 2500 før Kristus immigrerede mindre grupper af arktiske jægerfolk i flere omgange fra Canada. Både Grønlands nord-, vest- og østkyst blev befolket, og der opstod forskellige fangerkulturer. Fund af blandt andet dyrekogler viser, at de nordlige kulturer har været afhængige af moskusoksejagt, mens de sydlige kulturer har ernæret sig ved sælfangst og rensdyrjagt.

Nutidens grønlandske folk, inuitterne, indvandrede fra Alaska og Canada omkring år 1200 efter Kristus til det nordvestlige Grønland og bredte sig senere til Sydgrønland.

Arkæologiske fund viser, at islændinge og nordmænd allerede i 900-tallet efter Kristus bosatte sig i Grønland. Disse såkaldte nordboere tilsluttede sig i 1200-tallet den norske konge og fulgte dermed ind i den dansk-norske union fra 1380. Herefter blev de i Grønland indtil 1400-tallet. I 1500- og 1600-tallet sendte den danske konge en række ekspeditioner af sted, men en fast dansk tilstedeværelse i Grønland slog først rod i 1700-tallet. I 1721 rejste præsten Hans Egede til øen for at handle og gøre den grønlandske befolkning kristen, og i 1728 grundlagde han kolonien Godthåb, som i dag er hovedstad i Grønland (på grønlandsk: Nuuk).

Under 2. Verdenskrig blev Grønland i modsætning til Danmark ikke besat af tyskerne. I strid med den tyske besættelsesmagts – og dermed også den danske regerings – ønsker indgik Danmarks ambassadør i Washington DC, Henrik Kauffmann, i 1941 en aftale med USA, som gav amerikanerne lov til at oprette militære baser i Grønland. Det var blandt andet nødvendigt for at beskytte og forsyne indbyggerne i Grønland med madvarer, byggematerialer, medicin og brændstof, som man hidtil havde fået fra Danmark. Amerikanerne ønskede omvendt at forhindre, at andre lande – særligt Tyskland – besatte Grønland, og derudover skulle USA bruge mineraler fra Grønlands undergrund til sin krigsproduktion.

Efter 2. Verdenskrig fortsatte USA med at have militære baser i Grønland efter aftale med Danmark. I begyndelsen af 1950'erne byggede amerikanerne en base i Qaanaaq (Thule) i Nordgrønland, hvorved bopladsen for flere grønlandske familier blev flyttet for at give plads til basen. Basen er USA's nordligste militære base, og der var kun kort afstand til Sovjetunionen og derfor var den central for luftforsvaret af USA og NATO. Tidligere har basen været kendt som 'Thule Air Base' (Thule Luftbase) eller Thulebasen. I 2023 blev den omdøbt til 'Pituffik Space Base' (Pituffik Rumbase), og den bruges stadig af USA.

Grønlands selvstyre

Indtil 1953 var Grønland en koloni under Danmark. Ved grundlovsændringen i 1953 kom Grønland under grundloven på lige fod med Danmark og Færøerne. Grønland og Danmark blev i 1978 enige om at etablere hjemmestyre for Grønland. Efter en folkeafstemning fik Grønland ved lov hjemmestyre i 1979, som indebar, at Grønland gradvist i de følgende år overtog ansvaret for (og muligheden for at vedtage egne love på) en række områder, for eksempel socialpolitik, skatter og afgifter samt undervisning. I 2009 blev hjemmestyreordningen erstattet med en selvstyreordning, der gav Grønland mulighed for at få selvbestemmelse på endnu flere områder. Det gælder blandt andet retsvæsenet samt forvaltning af ressourcer og råstoffe i undergrunden. Desuden blev det fastslået, at grønlænderne er et folk i egen ret med adkomst til fuld selvstændighed, når de selv ønsker det.

Grønlands nationaldag er den 21. juni, fordi det er årets længste og lyseste dag. Selvstyreordningen trådte derfor i kraft den 21. juni 2009, og det grønlandske flag blev hejst første gang den 21. juni 1985. Det kaldes på grønlandsk 'Erfalasorput', som betyder 'vort flag'. Flagets farver er rød og hvid som i Dannebrog. Cirklen i flaget symboliserer den opadgående sol i det hvide grønlandske landskab. Flaget anvendes meget i Grønland.

Selvstyret består af Grønlands Landsting (Inatsisartut), der er en folkevalgt og lovgivende forsamling, og en forvaltning, der ledes af Grønlands Landsstyre (Naalakkersuisut). Landsstyret svarer til en regering og har den politiske ledelse. Landstinget har 31 medlemmer, der vælges for fire år ad gangen. Formanden for landsstyret (landsstyreformanden) vælges af Landstinget. Landstinget vedtager lovene på alle de områder, som selvstyret har overtaget. Det drejer sig blandt andet om følgende områder: socialvæsen, undervisning, sundhedsvæsen, skatter og afgifter, bolig, erhvervsfiskeri og jagt, råstoffe, kommunale forhold, miljø, kultur og fritid samt infrastruktur.

Billede fra Grønlands hovedstad Nuuk. Foto: Nikolaj Thorborg Lynggaard-Hjort.

Grønland modtager i 2024 et økonomisk tilskud fra den danske stat på lidt over fire milliarder kroner om året, der dækker godt halvdelen af selvstyrets udgifter. Fiskeri, især af rejer, er den vigtigste eksportindtægtskilde for det grønlandske samfund. Med selvstyreordningen fra 2009 blev det fastslået, at indtægter fra råstofaktiviteter i Grønland tilfalder Grønlands selvstyre. Samtidig blev det vedtaget, at sådanne indtægter skulle medføre en reduktion i den danske stats tilskud til Grønland.

Hovederhvervene i Grønland er fiskeri og turisme. Det traditionelle fangererhverv, hvor man levede af at fange ikke mindst sæler, er derimod uddøende.

Grønland blev som en del af kongeriget Danmark medlem af EF (nu EU) i 1973, men blev efter en folkeafstemning i Grønland meldt ud igen i 1985.

Grønlands kulturliv

Grønland har et rigt kulturliv, som strækker sig fra traditionel trommedans og til moderne rockmusik. De ældgamle grønlandske sagn er nedskrevet og læres i skolerne. Herudover er der en udbredt produktion af kunsthåndværk udskåret af ben og tænder fra dyrene i og omkring Grønland.

Hans Lynge (1906-88) regnes som en af de mest betydningsfulde personligheder inden for grønlandsk billedkunst og litteratur. Hans Lynge var også politisk aktiv, kritiker af Danmarks indflydelse på Grønland og fortaler for større grønlandsk selvstændighed. Hans kunst er præget af en stærk kærlighed til den oprindelige grønlandske kulturarv og inuiternes traditionelle levevis. Han er især kendt for romanen '*Ersinngitsup piumasaa*' (Den usynliges vilje) fra 1938, der handler om hævn og konflikten mellem traditionel ære og moderne samvittighed.

I 2021 fik den grønlandske forfatter Niviaq Korneliussen (født 1990) Nordisk Råds Litteraturpris for romanen '*Naasuliardarpi*' (Blomsterdalen) fra 2020. Bogen handler om sociale og psykiske problemer blandt unge grønlændere og deres følelse af hverken at høre til i traditionel grønlandsk kultur eller i en moderne storby som København. Og om politikeres, myndigheders, familiers og venners manglende evne og vilje til at hjælpe dem.

Kristendommen spiller en betydelig rolle i Grønland. Kirken i Grønland er en del af den danske folkekirke, men hører under Grønlands selvstyre. Grønland har sin egen biskop.

Gudstjenesten i Grønland foregår på grønlandsk, og der har udviklet sig en særlig grønlandsk tradition for, hvordan salmer synges i kirkerne.

FÆRØERNE

Færøernes geografi

Færøerne er en øgruppe bestående af 18 øer, der ligger i Atlanterhavet mellem Skotland, Island og Norge. Øernes samlede areal på 1.400 km² (kvadratkilometer) svarer omrent til Lollands.

Færøerne har 54.000 indbyggere. Cirka 14.000 af dem bor i hovedstaden Tórshavn, som også er Færøernes største by.

Landskabet er præget af stejle, græsklædte klipper. Det højeste punkt (Slættaratindur) ligger 880 meter over havet.

Færøerne har et klima med milde vintre og kølige somre samt store mængder af regn. Vinteren i Tórshavn er således på trods af den nordlige beliggenhed lidt varmere end i Danmark. Resten af året er det dog noget køligere end i Danmark. Vejret skifter ofte hurtigt, og på trods af landets lille størrelse er der ofte stor forskel på vejret fra ø til ø.

Kort over Færøerne. Grafik Albatros.

Færøernes historie

Færøerne blev først befolket i 600-tallet af irske munke, der bosatte sig på øerne. Munkene blev imidlertid hurtigt fortrængt af vikinger fra primært Norge, der foretog en omfattende bosættelse af Færøerne. Dermed blev Færøerne en del af det nordatlantiske kultur- og handelsfællesskab.

I løbet af middelalderen blev Færøerne underlagt den norske konge og fulgte således i 1380 med Norge ind i unionen med Danmark. I 1816 blev Færøerne et dansk amt. Færøerne kom under grundloven i 1849.

Da Danmark i 1940 blev besat af tyskerne, blev Færøerne besat af Storbritannien. Øerne havde stor strategisk betydning for transportruterne mellem USA og Europa, og derfor ønskede briterne at forhindre, at Tyskland besatte øerne.

Storbritannien blandede sig ikke videre i færøsk politik, og derfor blev det muligt for færingerne at styre mere selv, end de havde været vant til under Danmark. Da Storbritannien efter krigens afslutning i 1945 gav Færøerne tilbage til Danmark igen, var ønsket om selvstændighed på øerne vokset betydeligt.

Efter 2. Verdenskrig indledtes forhandlinger om en hjemmestyreordning for Færøerne. En folkeafstemning på Færøerne viste imidlertid et meget lille flertal for uafhængighed af Danmark. De fleste politikere i Lagtinget samt den danske regering opfattede ikke resultatet som klart. Efter et nyt valg til Lagtinget blev der enighed mellem Færøerne og Danmark om hjemmestyre for Færøerne, som derfor blev i rigsfællesskab med Danmark. Færøerne fik hjemmestyre ved lov i 1948. Hjemmestyret består af Lagtinget (en folkevalgt og lovgivende forsamling) og en forvaltning, der ledes af et landsstyre (det vil sige den politiske ledelse). Lagtinget kan have op til 33 medlemmer, der vælges for fire år ad gangen. Formanden for landsstyret (lagmanden) vælges af Lagtinget. Lagtinget vedtager lovene på alle de områder, som hjemmestyret har overtaget.

Udsigt fra bygden Trøllanes på Færøerne. Foto: Tue Schou Pedersen.

Det drejer sig blandt andet om følgende områder: socialvæsen, undervisning, skat, bolig, fiskeri, råstoffer i undergrunden, kommunale forhold, kultur og fritid samt infrastruktur. I 2005 blev den færøske hjemmestyreordning udvidet.

Færøerne kan i dag overtage alle områder, bortset fra statsforfatningen, statsborgerskab, Højesteret, udenrigs-, forsvars- og sikkerhedspolitik samt valuta- og pengepolitik. Færøerne modtager i 2023 et økonomisk tilskud fra den danske stat på cirka 640 millioner kroner om året. Fiskeri er den klart vigtigste eksportindtægtskilde for det færøske samfund, men også skibsfart og turisme har stor betydning for økonomien. Da Danmark blev medlem af EF (EU) i 1973, valgte Færøerne at stå udenfor. Det indebærer også, at Færøerne kan indgå sine egne handelsaftaler uden om EU.

Kristendommen spiller generelt en større rolle for samfundslivet på Færøerne end i Danmark. Der er således fortsat mange færinger, der går i kirke om søndagen. Og den danske lov om fri abort frem til 12. graviditetsuge gælder ikke på Færøerne. Her tillader loven kun abort, hvis kvinden er blevet voldtaget, eller hvis graviditeten truer hendes liv eller helbred. Der er dog uenighed om spørgsmålet blandt øens befolkning, og det har løbende været diskuteret, om kvinder skal have lettere adgang til abort. I foråret 2024 stemte Lagtinget om at indføre fri abort. 15 medlemmer stemte for og 15 imod, og dermed var der lige præcis ikke flertal for det.

Færøsk kulturliv

Færøerne har et rigt kulturliv. Forfattere som de to fætre Jørgen-Frantz Jacobsen (1900-38) og William Heinesen (1900-91) er kendte på såvel Færøerne, i Danmark som flere steder i udlandet.

Jørgen-Frantz Jacobsens hovedværk er *Barbara*, som udkom i 1939 (året efter hans død). Romanen udspiller sig i 1700-tallet på Færøerne. Barbara er en yngre kvinde, som let forelsker sig og også har stor tiltrækning på mænd. Alle i det lille, religiøse lokalsamfund har en mening om Barbara. Det fortælles blandt andet, at det er hendes 'synd', der er skyld i hendes to tidlige ægtemænd – to tidlige præsters – død og i at have forført den nye præst. Ligesom Færøernes vilde natur samt barske og omskiftelige vejrforhold, lader Barbaras natur sig heller ikke tæmme og har stor indvirkning på lokalsamfundet.

Temaet om social afvigelse, det vil sige når menneskers livsførelse ikke passer ind i et lille lokalsamfund med snævre grænser for rigtigt og forkert, går også igen i William Heinesens hovedværk *De fortalte spillemænd* (1950). I centrum af fortællingen står en gruppe spillemænd, som lever et liv med musik, alkohol og kvinder. Den arbejdssomme, sparsommelige og religiøse lokalbefolkning har svært ved at acceptere denne 'udsaværende' livsførelse, og derfor kan spillemændene ikke falde til og opnå fodfæste og stabilitet i tilværelsen.

Også færøsk malerkunst er på et meget højt niveau. Færøske malere maler ofte færøske motiver som den vilde natur og livet i de små landsbyer. Men på en måde og med et farvevalg, som hæver det færøske op til noget, som alle mennesker kan genkende.

Færøernes flag kaldes 'Merkið' (Mærket). Det blev udarbejdet i 1919 og er et flag af nordisk type med et kors og med farverne hvidt, blåt og rødt. Eftersom Danmark var blevet besat af Tyskland i 1940 og Færøerne af Storbritannien, forlangte briterne, at det skulle være muligt at skelne mellem danske og færøske skibe, som hidtil også havde brugt Dannebrog. Derfor godkendte Storbritannien Merkið som Færøernes flag den 25. april 1940. Hvert år den 25. april samles færingerne til folkemøder for at fejre deres flag. Man hører typisk en flagtale og synger fællessang.

Flaget ses også i enhver by på Færøerne den 29. juli, som er den færøske nationaldag. På denne dag afholdes 'Ólavssøka' Olaifesten, som er opkaldt efter Olav den Hellige, som var konge af Norge og døde i et slag den 29. juli 1030. De fleste af datidens færinger var efterkommere af norske udvandrere, og derfor er Olav den Hellige blevet Færøernes skytshelgen, det vil sige den helgen, der siges at beskytte Færøerne.

Færøernes hovedstad og største by Torshavn. Foto: Ritzau Scanpix.

6.7

DANMARK OG NORDEN

Mange danskere føler, at de i særlig grad har stærke bånd til deres nordiske nabolande. Det skyldes, at der er væsentlige historiske, kulturelle, politiske og sproglige fællestræk mellem landene. Man taler derfor ofte om en slags "familie" af de fem nordiske lande Danmark, Sverige, Norge, Finland og Island. Et meget synligt symbol på dette fællesskab er, at alle de fem lande – med forskellige farvekombinationer – har det samme kors i deres flag.

Fra venstre: Danmarks, Sveriges, Islands, Finlands og Norges flag.

Foto: Tue Schou Pedersen.

GEOGRAFI OG BEFOLKNING

De fire øvrige nordiske lande har en noget anderledes geografi end Danmark, som udgør et lille og forholdsvis tæt befolkvet areal. Både Sverige, Norge, Finland og Island er langt større, men til gengæld er de Europas fire tyndest befolkede lande. Disse lande har generelt et koldere klima end Danmark og meget større områder med vild natur og flere steder (særligt i Norge) også med bjerge.

Sverige er med 10,6 millioner indbyggere det land i Norden med den største befolkning. Island har med kun 390.000 indbyggere den klart mindste befolkning – det er ikke mange flere end i Aarhus. Både Finland og Norge (begge lande med 5,6 millioner) har et indbyggertal næsten som Danmarks på 6 millioner.

HISTORIEN SKILLER OG SAMLER

De nordiske landes historie er i høj grad vævet sammen. Forholdet har dog ikke altid været harmonisk. Kalmarunionen (1397-1523), som er den eneste periode, hvor hele Norden har være forenet politisk, endte med, at Sverige brød ud efter årtiers hård kamp. Dette blev efterfulgt af en tid (1563-1721) med mange store krige mellem Danmark-Norge på den ene side og Sverige på den anden om magten over Norden og Østersøen. I Danmark betegnes disse krige ofte som "svenskekrigene".

Der er også kapitler i historien, som de nordiske befolkninger sammen ser tilbage på med en vis nostalgi. Vikingetiden og den gamle nordiske mytologi (asatroen) udgør et vigtigt fællestræk i både Danmarks, Sveriges, Norges og Islands historie. Dengang taltes der også det fælles sprog, oldnordisk, som både det nuværende danske, svenske, norske og islandske sprog har udviklet sig fra. De fire sprog er således nært beslægtede. Siden middelalderen har dansk, svensk og norsk, i modsætning til islandsk, optaget mange ord fra andre sprog – først og fremmest fra tysk. De tre sprog har bevaret og videreudviklet så mange fællestræk, at danskere, svenskere og nordmænd forholdsvis let kan læse og forstå hinandens sprog.

Størstedelen af den finske befolkning har helt andre rødder end befolkningen i de andre nordiske lande, og det finske sprog er derfor meget anderledes. Men i Finland er både finsk og svensk officielle sprog, og næsten alle elever lærer begge sprog i skolen. Det skyldes, at Finland har været styret fra Sverige fra 1200-tallet frem til 1809 og derfor länge har været præget betydeligt af svensk sprog og kultur og i øvrigt har et svensksproget mindretal. Og i Island er det også – på grund af landets langvarige tilknytning til Danmark (1380-1944) – almindeligt at lære dansk i skolen som fremmedsprog. Således er der bevaret en vis sproglig sammenknytning af alle fem lande.

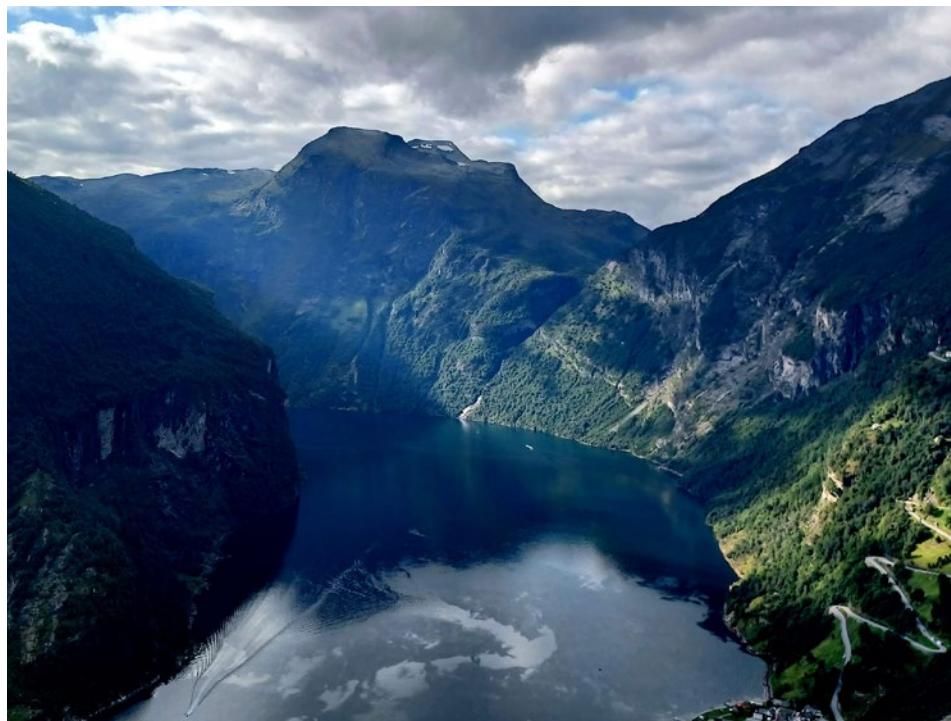
De nordiske lande blev alle kristne og bekendte sig til den katolske tro i vikingetiden og middelalderen. I forbindelse med reformationen i 1500-tallet brød de nordiske kirker med katolicismen og paven for i stedet at blive protestantiske (evangeliske-lutherske). Det har været den dominerende trosretning i Norden frem til i dag.

NORDEN EFTER 1945

Siden 2. Verdenskrig har de nordiske lande særligt gjort sig bemærket ved, at de er lykkedes med både at blive nogle af rigeste lande i verden og samtidig være blandt de lande med størst økonomisk lighed. Man taler ofte om den nordiske velfærdsmodel. Den er blandt andet kendtegnet ved, at staten tilbyder en lang række af velfærdsydser (for eksempel uddannelse, sundhed og ældrepleje) til alle borgere, og ved at denne velfærd betales i fællesskab af hele befolkningen via skatter og afgifter.

Landenes udenrigspolitik har både haft forskelligheder og fællestræk. Deres forhold til EU og NATO har været forskellige. Norge og Island står uden for EU, mens Finland og Sverige først blev medlemmer af NATO i henholdsvis 2023 og 2024. Omvendt er alle de nordiske lande kendt for at prioritere FN og internationalt fredssarbejde højt og er også blandt de lande i verden, som giver mest i udviklings-bistand til den fattige verden.

Endvidere er der et officielt nordisk samarbejde, som har til formål at styrke de politiske, økonomiske og kulturelle bånd i Norden, for eksempel inden for miljø, kultur og forskning. Der samarbejdes i Nordisk Råd, som består af politikere fra de nationale parlamenter og i Nordisk Ministerråd, som består af ministre fra landenes regeringer. Medlemmerne er Danmark, Sverige, Norge, Island og Finland samt de selvstyrende områder Grønland og Færøerne (under Danmark) og Ålandsøerne (under Finland).

Geirangerfjorden i det vestlige Norge. Foto: Tue Schou Pedersen.

6.8

DANSK VIDENSKAB OG TÆNKNING

Forskning og innovation er i dag en af grundforudsætningerne i dansk økonomi og dermed dansk velfærd. Dansk forskning foregår i vid udstrækning ved de danske universiteter, men der forskes også på for eksempel universitetshospitaler, museer, biblioteker og arkiver. Herudover foregår meget forskning i det private erhvervsliv. Særligt inden for medicin, biokemi og teknologi er Danmark internationalt kendt for sin forskning.

Dansk forskning på internationalt niveau har rødder langt tilbage i tiden. Flere danske videnskabsmænd har i tidens løb været med til at præge den internationale videnskabelige udvikling.

En af de første danske videnskabsmænd var astronomen Tycho Brahe (1546-1601), en skånsk adelsmand, som i 1559 kom til København for at studere på universitetet. Han var en matematisk begavelse, konstruerede astronomiske redskaber og foretog den indtil da mest præcise kortlægning af stjernehimlen. En af Tycho Brahes store bedrifter var at opdage en ny stjerne, Nova Stella, i stjernebilledet Cassiopeia. Tycho Brahes observationer fik ikke mindst betydning, fordi den verdensberømte tyske astronom Johannes Kepler (1571-1630) brugte dem til at udforme sine banebrydende love om, hvordan planeterne bevæger sig omkring solen.

Tycho Brahe.

Niels Steensen (1638-86) bidrog også til videnskaben i 1600-tallet. Ligesom Tycho Brahe anerkendte han ikke de vedtagne forklaringer, men lagde vægt på sine egne observationer. Niels Steensen var uddannet læge og rejste til Nederlandene, hvor han gjorde vigtige opdagelser inden for anatomi, det vil sige kroppens opbygning. Blandt andet var han den første til at vise, hvordan vi græder, og videre at hjertet er en muskel og ikke, som man hidtil ofte troede, hjemsted for sjæl og følelser.

Astronomen og fysiker Ole Rømer (1644-1710) gjorde en vigtig videnskabelig opdagelse, da han i 1676 fandt ud af, at lyset havde "en töven", det vil sige, at det ikke udbreder sig med det samme, men bevæger sig med en given hastighed fra kilde til modtager. Senere beskrev han nye metoder til at måle vægt og afstand. Han gjorde også forarbejdet til at få indført den nuværende (gregorianske) kalender i Danmark i år 1700.

Frem til begyndelsen af 1700-tallet vidste man ikke, om Asien og Nordamerika var landfast med hinanden. For at udforske dette spørgsmål udsendte den russiske zar (kejser) Peter den Store i 1725 en ekspedition, som blev ledet af den danske øsøofficer og opdagelsesrejsende Vitus Bering (1681-1741). I 1728 lykkedes det Vitus Berings ekspedition at sejle op gennem det stræde, som adskiller Sibirien og Alaska, og dermed påvise, at Asien og Nordamerika er adskilt af vand. Nogle år senere vendte Vitus Bering tilbage som leder af en ny og endnu større ekspedition, der skulle kortlægge Alaskas kyst. På vej hjem strandede ekspeditionen på en lille øde ø ud fra Ruslands østkyst, hvor den måtte overvintrie i ekstrem kulde og uden træ til opvarmning. Mange døde, herunder Vitus Bering selv. Han er begravet på øen, som i dag bærer hans navn, Bering Øen, ligesom havet, den ligger i, hedder Beringhavet, og det stræde, der adskiller Sibirien og Alaska, hedder Beringstrædet.

I 1820 opdagede fysikeren H. C. Ørsted (1777-1851), at elektrisk strøm fremkalder magnetisme, den såkaldte elektromagnetisme. En sammenhæng mellem elektricitet og magnetisme var allerede blevet beskrevet af den italienske filosof Romagnosi i 1802, men Ørsteds arbejde var mere dybtgående og vandt udbredelse i videnskabelige kredse. Opdagelsen af elektromagnetisme lagde grunden til den teknologiske brug af elektricitet i samfund og produktion. Det var endvidere hans ambition at gøre naturvidenskaben tilgængelig og forståelig for en større del af befolkningen. Blandt andet gjorde han en indsats for at give videnskabelige begreber og betegnelser danske ord. For eksempel fandt han på ordene ilt og brint i stedet for fremmedordene oxygen og hydrogen.

Danmark har også markeret sig internationalt inden for filosofien. Det skyldes først og fremmest Søren Kierkegaard (1813-55). I sine 42 leveår nåede han at skrive en række betydningsfulde værker inden for filosofi, teologi, psykologi og digtning. Enten – Eller fra 1843 er et af hans vigtigste værker. Søren Kierkegaard anses som grundlægger af den eksistentialistiske filosofi, som antager, at ethvert menneske bliver den, det er, gennem de valg, det træffer.

Søren Kierkegaard.

I midten af 1800-tallet blev ideer om kvinders frigørelse og ligestilling mellem kønnene formuleret af forfatteren, Mathilde Fibiger (1830-1872), der udgav brevromanen, Clara Raphael. Tolv Breve i 1851. Bogen blev anledning til en omfattende strid blandt forfattere, kunstnere og politikere om kvinders rolle i samfundet, og hun inspirerede den organiserede kvindekampagne, som voksede frem fra 1870'erne. Modsat datidens idealer om ægteskab giftede Matilde Fibiger sig aldrig men blev ansat som telegraf ved Den Danske Statstelegraf som Danmarks første kvindelige embedsmand.

DANSK VIDENSKAB I NYERE TID

Den dansk-grønlandske polarforsker Knud Rasmussen (1879-1933) har haft stor betydning for udforskningen af Grønland og andre arktiske områder. På sine i alt syv ekspeditioner, de såkaldte Thule-ekspeditioner (1912-33), kortlagde han områdernes geografi, indsamlede tusindvis af genstande (for eksempel jagtredskaber, smykker og pelse) og en omfattende viden om inuitterne (en række arktiske folkeslag). Af særlig betydning regnes hans femte og største ekspedition (1921-24), hvor han rejste på hundeslæde 18.000 km fra Grønland gennem det nordlige Canada, Alaska og videre over det frosne Beringstræde til det østlige Sibirien. På sin lange rejse udforskede han flere inuitbosættelser og fik således blandt andet påvist, at der på tværs af meget store afstande findes en fælles kultur, mytologi og traditioner blandt forskellige inuitstammer.

I det 20. århundrede opnåede den danske fysiker Niels Bohr (1885-1962) international berømmelse. Som ung opstillede han en model for atomers opbygning. For den fik han i 1922 Nobelprisen i fysik. Hans vigtigste videnskabelige opdagelse var dog inden for den såkaldte kvantemekanik, hvor Niels Bohr arbejdede sammen med andre førende internationale forskere. Niels Bohr deltog aktivt i den politiske debat om atomenergi og atomvåben, som hans forskning havde gjort det muligt at udvikle.

Niels Bohr.

Seismologen og geofysikeren Inge Lehmann (1888-1993) påviste i en artikel i 1936 via observationer af jordskælv på New Zealand, at Jorden har en indre kerne. Hun fik succes som forsker i USA, og hendes studier blev brugt af det amerikanske militær til at udregne sprængkraften ved prøvesprængninger af sovjetiske atombomber under Den Kolde Krig.

Inge Lehmann. Foto: Ritzau Scanpix.

I 1997 modtog den danske læge og videnskabsmand Jens Christian Skou (1918-2018) Nobelprisen i kemi for sin opdagelse af den såkaldte natrium-kaliumpumpe, som pumper de kemiske stoffer natrium og kalium henholdsvis ud og ind af menneskekroppens celler.

Fejl i natrium-kaliumpumpen fører til hjerte- og nervesygdomme. Jens Christian Skou var professor ved Aarhus Universitet, og der gik 40 år, fra han skrev sin første artikel om sin opdagelse, til han modtog Nobelprisen.

Inden for fysikken har Lene Vestergaard Hau (født 1959) markeret sig internationalt. Lene Vestergaard Hau blev for alvor kendt i offentligheden, da hun i 1999 nedsatte lysets udbredelseshastighed. I 2001 formåede hun at bremse en lysimpuls fuldstændigt. Lene Vestergaard Hau er professor ved Harvard University i USA.

Lene Vestergaard Hau. Foto: Linda Kastrup/Ritzau Scanpix.

Morten Meldal (født 1954), som er professor ved Københavns Universitet, fik sammen med to amerikanske forskere Nobelprisen i kemi i 2022 for at have lagt grunden til den såkaldte klik-kemi. Med klik-kemien skaber man nye molekyler med færre byggesten og dermed færre kemiske reaktioner end de naturlige. Klik-kemi kaldes også 'molekylær LEGO', som kan forbinde molekyler, uden molekylerne påvirker hinanden. Således kan man for eksempel hurtigere teste og fremstille ny medicin.

6.9

KIRKE OG RELIGION I DANMARK

Der er religionsfrihed i Danmark. Den sikrer, at borgerne har ret til at forene sig i trossamfund for at dyrke deres tro på den måde, de ønsker. Religionsfriheden blev indskrevet i grundloven i 1849 som en af de grundlæggende frihedsrettigheder i det nye demokrati.

Religionsfriheden indebærer, at den enkelte borgers kan dyrke den religion, han eller hun ønsker. Alle kan også frit skifte religion. Man kan også vælge ikke at være troende. Alle borgere i Danmark har de samme borgerlige og politiske rettigheder, uanset om de har den ene, den anden eller slet ingen religiøs tro. Danmarks monark (kongen) er som den eneste person ikke omfattet af religionsfriheden. Grundloven fastslår, at monarken skal tilhøre den evangelisk-lutherske (protestantiske) kirke.

Den evangelisk-lutherske kirke er den danske folkekirke og understøttes af staten. Det er slægt fast i grundloven. Staten yder tilskud til folkekirken. Medlemmerne af folkekirken betaler en særlig kirkeskat. Kirkeskatten er en slags medlemskontingent til folkekirken. Det er derfor kun medlemmer af folkekirken, som skal betale kirkeskat.

Den danske folkekirke og kristendommen har sat sig mange spor i det danske samfund. Over alt i landet står kirker som tydelige symboler på kristendommens lange historie i Danmark. Kristendommen har været med til at påvirke udviklingen af det danske samfund. Kirkelige fest- og helligdage markeres fortsat i løbet af året. Og den danske folkekirke varetager på statens vegne en række opgaver, for eksempel at registrere fødsler, navngivning og dødsfald. Det har kirken gjort i flere hundrede år.

Bellinge kirke på Fyn. Foto: Nationalmuseet.

Det er et af den danske folkekirkes kendetegn, at ingen kan udtales sig på kirkens vegne. Folkekirken har ingen officiel talsmand. Den deltager heller ikke som folkekirkel i den politiske debat. De fleste danskere betragter religion som en privatsag. Der er tradition for at skelne mellem religion og politik. Den danske folkekirkel fremhæves ofte for at være en bred og rummelig kirke. Det vil sige, at den giver plads til betydelige forskelle i opfattelsen af den evangelisk-lutherske kristendom.

Størstedelen af den danske befolkning (cirka 71 procent i 2024) er medlem af folkekirken. Der er dog store geografiske forskelle. I Københavns Kommune er 50 procent af befolkningen medlem, mens det i tyndt befolkede områder typisk er langt flere (for eksempel 85 procent i Brønderslev Kommune i Nordjylland). Medlemskabet er frivilligt. Et medlem af folkekirken kan således frit melde sig ud, hvis vedkommende ønsker det. Det er meget forskelligt, hvor ofte medlemmerne kommer i kirken til gudstjenester eller ved andre lejligheder.

Folkekirkens organisation er ligesom alle andre offentlige institutioner demokratisk og bygger på medlemernes deltagelse. Fra gammel tid bruger man ordet "sogn" som navn for det geografiske område, hvor den lokale kirkes medlemmer bor. Et kirkesogn ledes af et menighedsråd. Det består af sognets præster samt af medlemmer, der vælges demokratisk af menigheden.

Barnedåb i dansk kirke.

Den øverste administrative myndighed i folkekirken er kirkeministeren. Længe før der blev indført religionsfrihed, havde kongen givet særlig tilladelse til, at jøder samt romersk-katolske og reformerte kristne kunne udøve deres tro i Danmark. Siden grundloven blev indført, har borgerne brugt religionsfriheden til at danne mange forskellige menigheder eller trossamfund. Nogle bygger ligesom folkekirken på den evangelisk-lutherske forståelse af kristendommen. De ønsker blot at stå frit og selvstændigt i forhold til folkekirken. Andre bygger på nogle af de mange andre forståelser af kristendommen, som findes rundt om i verden. Der findes endvidere også menigheder eller trossamfund i Danmark inden for de fleste andre religioner, der er mest udbredt i verden.

En gruppe borgere kan frit danne en menighed eller et trossamfund. Det skal ikke registreres eller underkendes af nogen offentlig myndighed. Der står dog i grundloven, at det er en betingelse, at "intet læres eller foretages, som strider mod sædeligheden eller den offentlige orden". Det betyder, at man også ved religionsdyrkelse skal respektere de øvrige regler, der gælder i samfundet.

Menigheder eller trossamfund kan selv ansætte religiøse forkyndere, det vil sige præster, imamer, rabbinere og så videre. De kan også bygge eller indrette huse til at udøve deres religion – for eksempel kirker, templer, synagoger eller moskeer. Blot skal man ligesom ved alt andet byggeri have tilladelse fra kommunen. Den skal sikre, at byggeriet kan ske inden for de rammer, som er fastlagt i lokalplaner med videre. Menigheder eller trossamfund kan også oprette skoler. De kan få lov til at anlægge begravelsespladser. Og de kan naturligvis som alle andre benytte sig af ytringsfriheden – eksempelvis til at udgive religiøse skrifter.

En religiøs organisation, hvis vigtigste formål er at dyrke en gud, kan søge om at blive anerkendt som menighed eller trossamfund. En sådan godkendelse giver nogle særlige religiøse rettigheder i samfundet. På det religiøse område drejer det sig især om, at menighedens præst (eller anden religiøs leder) kan få lov til at foretage vielser.

Der er i alt godt 431 anerkendte trossamfund og menigheder i Danmark. Ud over kristne er det blandt andre muslimske, jødiske, buddhistiske og hinduistiske. Anerkendte trossamfund og menigheder får ikke direkte økonomisk støtte fra staten. Skattereglerne giver imidlertid forskellige muligheder for, at de kan få en indirekte støtte. Den næststørste trosretning i Danmark i dag er islam, som omfatter en række forskellige trossamfund. Det er kun medlemskab af folkekirken, myndighederne registrerer. Derfor findes der ingen officiel statistik over, hvor mange borgere der hører til de forskellige andre religioner, menigheder eller trossamfund i Danmark.

Buddhistisk tempel.

Moske i Danmark.

6.10

SKIKKE OG MÆRKEDAGE

I Danmark fejrer man i løbet af året en række helligdage, mærkedage og særlige skikke. På mange af disse dage har børnene fri fra skole, og de voksne har fri fra arbejde. Danmark er i øvrigt et af de eneste lande i verden, som ikke har en egentlig officiel nationaldag.

FASTELAVN

Fastelavn er et andet ord for karneval. Det er en forårsfest, der kan spores tilbage til oldtidens Romerrige og Ægypten. Fastelavn i Danmark var oprindeligt indgangen til fastetiden inden for den kristne tro. Efter gammel skik klæder børnene sig ud og slår til en tønde. I gamle dage var der en levende kat i tønden, og den, der slår tønden i stykker, kaldes stadig for kattedronning eller kattekonge. I dag er der slik og frugt i tønden. Fastelavn ligger syv uger før påske.

PÅSKE

Den kristne påske markerer, at Jesus blev korsfæstet, døde og opstod fra de døde. I Danmark bruges påsken ofte til familiefester. Fra gammel tid er der tradition for, at man giver hinanden påskeæg. Ægget er et gammelt frugtbarhedssymbol. I dag er påskeæg ofte lavet af chokolade. Desuden er der tradition for, at man spiser lam, da lammet symboliserer påskens budskab om, at Jesus blev ofret som et uskyldigt lam for menneskets synder. Påsken ligger hvert år i marts eller april.

1. MAJ

Arbejderbevægelsens internationale kampdag fejres med optog, politiske taler og arrangementer over hele landet. Både fagbevægelsen og de partier som udspringer af fagbevægelsen – Socialdemokratiet, SF og Enhedslisten – står bag disse arrangementer.

PINSE

Med den kristne pinse fejrer man, at Helligånden ifølge Biblen er kommet til jorden. Pinsen var oprindeligt afslutningen på syv ugers glædesfest efter påsken. I pinsen har nogle den tradition at stå tidligt op for at se solen "danse" samt at holde pinsefrokost, for eksempel ved at have en madkurv med i skoven. Pinsen ligger hvert år i maj eller juni – syv uger efter påske.

GRUNDLOVSDAG

Den 5. juni er grundlovsdag, hvor man mødes og i taler fejrer Danmarks demokratiske forfatning, Danmarks Riges Grundlov. Danmark fik sin første grundlov i 1849.

SANKTHANS

Den 23. juni om aftenen fejres sankthans. Baggrunden for at fejre sankthansaften er en blanding af hedensk folketradition og kristendom. Festen markerer midsommeren, og efter gammel skik brændes bål. Navnet Hans er en forkortelse af Johannes, og sankthans er i kirkelig sammenhæng en markering af Johannes Døberens fødselsdag den 24. juni.

JULEN

Til jul fejres Jesu fødsel. Juleaften er den 24. december, hvor familierne samles, spiser sammen og giver hinanden gaver. De fleste danser om juletræet og synger julesalmer. Mange går også i kirke til julegudstjeneste. Julen har således også både rødder i kristendommen og i hedensk folketradition med markering af vintersolhvervet, hvor dagslængden er kortest, og vi derfra går mod lysere tider. Den 25. og 26. december kaldes 1. og 2. juledag. Her samles mange familier til julefrokost.

NYTÅR

Nytårsaften, 31. december, er årets sidste dag. Der holdes typisk fester og bliver skudt fyrværkeri af over hele landet. Nytårsdag, 1. januar, holder langt de fleste arbejdspladser og butikker lukket.

ANDRE HØJTIDER OG MÆRKEDAGE

Den øgede kulturelle udveksling i verden har også bragt en række andre skikke og mærkedage til Danmark. Nogle af dem skyldes, at der er kommet flere danskere med udenlandsk baggrund. Den muslimske fastemåned ramadanen bliver markeret i Danmark. Det samme gør Offerfesten Eid al-adha, som markerer afslutningen på de årlige pilgrimsrejser til Mekka, og er en af de vigtigste islamiske højtider.

Den vigtigste helligdag i det jødiske år er Yom Kippur (forsonings-dagen), som benyttes til en personlig åndelig renselse, hvor man får mulighed for at lægge eventuelt gammelt fjendskab væk og bede om tilgivelse samt angre sine synder og gøre bod gennem bøn og faste.

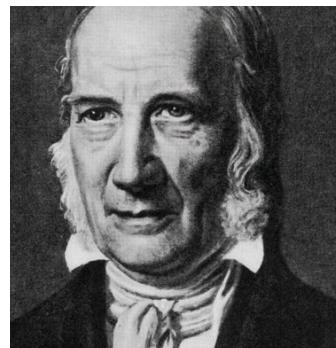
Ligeledes fejrer nogle halloween den 31. oktober som i USA. Børnene klæder sig ud som hekse, spøgelser eller lignende, og man laver lygter af udhulede græskar. Flere steder i landet fejres desuden karneval efter sydamerikansk forbillede med udklædning, sambamusik og optog. Det største karneval afholdes i pinsen i København.

6.11

N.F.S. GRUNDTVIG, DANSKHED, HØJSKOLER OG KIRKELIV

Præsten, salmedigteren og samfundsdebattøren Nikolai Frederik Severin Grundtvig (1783-1872) blev en central skikkelse i udviklingen af tænkning, kultur og foreningsliv i Danmark i 1800-tallet. Hans tanker har også haft meget stor indflydelse på nutidig dansk selvforståelse.

Grundtvig var teolog og arbejdede det meste af sit liv som præst, men hans omfattende engagement i samfundslivet og tanker om, hvad det ville sige at være dansk, kom op gennem 1800-tallet til at spille en afgørende rolle i udviklingen af den brede befolknings nationale bevidsthed – det vil sige dens fælles opfattelse af, hvad det vil sige at være dansk. Med andre ord det der i dag ofte betegnes som 'danskhed'. Han levede i tiden, hvor Danmark med tabet af Norge (1814) og af Slesvig og Holsten (1864) blev en småstat, men til gengæld fik en ensartet befolkning, hvor stort set alle talte dansk. Det skabte grundlaget for et land med høj sammenhængskraft og fik afgørende betydning for Grundtvigs ideer.

N.F.S. Grundtvig
(1783-1872).

DET FOLKELIGE BLEV DET NATIONALE

Grundtvig gjorde sig mange tanker om, hvordan befolkningen, der indtil da havde adlydt kongens beslutninger uden modstand, kunne blive kompetente og ligeværdige borgere. Centralt i Grundtvigs tankegang stod begrebet "folkelighed", hvilket betød, at han tog udgangspunkt i folket – almindelige mennesker og ikke som hidtil eliterne (for eksempel herremændene, akademikerne eller det velhavende borgerskab). Dette var grundlaget for al hans tænkning.

Folkelighed blev for ham et positivt begreb, der skulle være det centrale i alt – blandt andet i love, regler, institutioner og adfærd, som derfor burde tage udgangspunkt i den brede befolknings (især landbefolkningens) kultur, levevis og verdensbillede. Og gennem bredt anlagt oplysning og uddannelse skulle alle gøres til en del af det store nationale fællesskab.

På denne måde kunne de samfundsgrupper, der indtil da havde forstået sig selv som ret adskilte, føres sammen til et samlet folk, en nation.

HØJSKOLEN

Grundtvigs ideer blev også grundlaget for højskolebevægelsen. Folkehøjskolen skulle ifølge Grundtvig være anderledes end de eksisterende skoler og universiteter. Her skulle eleverne ikke lære udenad eller gå til eksamen. Undervisningen skulle i stedet baseres på "det levende ord". Eleverne skulle lære at være nysgerrige og diskutere.

Befolkningen skulle på højskolerne "lære for livet", oplyses i bred forstand om emner som for eksempel dansk historie, digtekunst eller naturvidenskab. Dermed kunne de blive kompetente samfundsborgere med ansvar for både sig selv og helheden. Vigtige dele af højskolelivet var foredrag og fællessang. Siden 1894 er Højskolesangbogen udkommet i mange udgaver. Den indeholder talrige fædrelandssange og salmer, som blandt andre Grundtvig selv har skrevet.

Højskolen henvendte sig især til unge mænd og kvinder fra landbomiljøet. De havde efter Grundtvigs mening særligt behov for undervisning, der kunne vække elevernes naturlige interesse og livsmod og dermed udvikle dem til aktive og medlevende medborgere. Den første grundtvigske højskole blev åbnet i 1844 i Rødding i Sønderjylland, og snart fulgte mange flere efter over hele landet. Her kunne de unge fra landet på en vinters ophold hente inspiration til deres fremtidige aktive liv hjemme i lokalsamfundet. Det var blandt andet denne bedre uddannelse af landbefolkningen gennem højskoleophold, der førte til andelsbevægelsens store succes i slutningen af 1800-tallet.

Rødding Højskole i Sønderjylland.
Foto: Rødding Højskole.

Højskolebevægelsens betydning blev mindre i takt med industrialiseringen. I løbet af 1900-tallet mistede landbruget gradvist betydning, vandringen fra land til by tog fart, og det traditionelle skolesystem blev udbygget. I dag henvender højskolerne sig især til unge fra byerne, som efter studenteksamen vil udvikle sig personligt, inden de begynder på en videregående uddannelse.

Flere nutidige højskoler er efterhånden blevet specialiserede temaskoler, hvor der for eksempel dyrkes idræt eller musik på eliteniveau. Denne type højskoler har dermed fjernet sig noget fra Grundtvigs oprindelige tanke om højskolen som nernen i almen folkeoplysning.

GRUNDTVIG OG FOLKEKIRKEN

Grundtvig havde også stor indflydelse på dansk kirkeliv. Han har således lagt navn til den danske folkekirkes dominerende retning, grundtvigianismen, der bygger på en udogmatisk kristendomsopfattelse med udgangspunkt i glæden ved livet. Grundtvig formulerede første gang sit syn på kristendommen i 1832 med et udtryk, der var typisk for ham, nemlig: "Menneske først – kristen så". Det er også på grund af Grundtvig, at betegnelsen "folke-" indgår i navnet på mange ord som Folketing, folkehøjskole, folkeskole, folkebibliotek osv.

Grundtvig var også medlem af Den grundlovsgivende Rigsforsamling, som udformede Danmarks første demokratiske grundlov, der trådte i kraft 5. juni 1849. Det skyldtes især hans indsats her, at den danske kirke aldrig er blevet en statskirke. Den moderne danske kirke er en folkekirke, der nok understøttes af staten, men ellers udfører sine funktioner efter regler, som kirken selv fastlægger. Dette er helt i tråd med Grundtvigs tanker om folkelighed, som også ligger til grund for den måde, som den danske nation ser sig selv på.

GRUNDTVIGS SALMER OG SANGE

Ved siden af sit kirkelige og politiske arbejde var Grundtvig Danmarks mest produktive forfatter af fædrelandssange og salmer. I løbet af sin lange levetid skrev han således flere end 1.500, og mange af dem findes stadig i Højskolesangbogen og Den Danske Salmebog. Ved næsten alle danske kirkebryllupper synges "Det er så yndigt at følges ad", og hvert nytår kort efter midnat drikker mange champagne og spiser kransekage til tonerne af "Vær velkommen, Herrens år" – begge skrevet af Grundtvig.

6.12

SKOLEGANG OG UDDANNELSE I DANMARK

Uddannelsessystemet er en del af fundamentet under det danske samfund. Først og fremmest fordi uddannelse giver borgerne kundskaber, som har værdi i arbejdslivet. En af de vigtigste årsager til et samfunds økonomiske velstand og den enkeltes indkomst hænger sammen med tilegnelsen af kundskaber, som kan bruges på arbejdsmarkedet.

Arbejdsmarkedet i et rigt land som Danmark stiller derfor i høj grad krav til borgerne om uddannelse og dygtighed. Det gælder i forhold til grundlæggende kundskaber som at kunne læse og skrive dansk, regne, tale engelsk eller andre fremmedsprog. Og det er gælder i forhold til mere specifikke kundskaber – både praktiske og boglige/teoretiske alt afhængig af hvilken uddannelse, der er tale om.

Derudover er uddannelse vigtig, fordi det giver borgerne en fælles viden, identitet og mulighed for at forstå deres hverdag og samfund.

Det danske uddannelsessystems historie går tilbage til middelalderen. I 1479 åbnede Københavns Universitet som landets første. Men ældst er dog de latinskoler, som omkring 1200 opstod i tilknytning til domkirkerne. Betegnelsen latinskole blev bevaret frem til 1903 for mange af de skoler, som forberedte de unge til universitetet. Efter reformationen i 1500-tallet blev børn undervist i Martin Luthers Lille Katekismus, en håndbog i den kristne tro. Det var den lokale præst eller degn (præstens hjælper), der underviste. Børnene gik ofte kun i skole en eller to dage om ugen.

I 1700-tallet blev der oprettet en del skoler. Fra slutningen af århundredet blev der dannet seminarier, som havde ansvaret for at uddanne lærere. Grundlaget for den danske folkeskole kom med skoleloven i 1814, hvor reglerne for undervisning blev gjort ens for hele landet.

Der er ikke skolepligt i Danmark, men derimod ti års undervisningspligt. Det betyder, at alle børn skal modtage undervisning i ti år. Forældre kan frit vælge mellem den offentlige folkeskole og private skoler eller selv at undervise deres barn. Der er dog det krav, at eleven skal opnå samme faglige niveau som i folkeskolen, hvis barnet undervises i hjemmet eller på privatskole. Selvom der ikke er skolepligt, går næsten 100 procent af de danske børn i en skole. Folkeskolen omfatter en et-årig børnehaveklasse (ofte kaldt 0. klasse) og et ni-årigt grundlæggende skoleforløb. Der er endvidere mulighed for et ekstra år i 10. klasse.

Folkeskolen har ifølge folkeskoleloven følgende formål:

1. Folkeskolen skal i samarbejde med forældrene give eleverne kundskaber og færdigheder, der: forbereder dem til videre uddannelse og giver dem lyst til at lære mere, gør dem fortrolige med dansk kultur og historie, giver dem forståelse for andre lande og kulturer, bidrager til deres forståelse for menneskets samspil med naturen og fremmer den enkelte elevs alsidige udvikling.
2. Folkeskolen skal udvikle arbejdsmetoder og skabe rammer for oplevelse, fordybelse og virkelyst, så eleverne udvikler erkendelse og fantasi og får tillid til egne muligheder og baggrund for at tage stilling og handle.
3. Folkeskolen skal forberede eleverne til deltagelse, medansvar, rettigheder og pligter i et samfund med frihed og folkestyre. Skolens virke skal derfor være præget af åndsfrihed, ligeværd og demokrati.

Alle fag er fælles for piger og drenge, og eleverne undervises normalt klassevis og samlet gennem hele skoleforløbet. Skolen samarbejder tæt med forældrene, og forældrene kan få indflydelse på deres barns skole ved at blive medlem af skolens bestyrelse og ved at deltage i forældremøder på skolen. Eleverne har ret til at danne et elevråd og til at vælge mindst to medlemmer til skolens bestyrelse, hvor de sidder sammen med forældrrepræsentanter, repræsentanter for skolens personale og skolens ledelse.

Fra 0. klasse og frem til 7. klasse får eleverne ikke karakterer. Men fra folkeskolens 8. klasse får eleverne karakterer i en række fag mindst to gange om året. Efter 8. og 9. klasse aflægger eleverne prøve i mange fag. Efter 10. klasse kan eleverne også aflægge prøve i mange fag. Prøverne kan være både mundtlige og skriftlige.

Den karakterskala, der anvendes i Danmark, hedder 7-trins-skalaen, fordi den har i alt syv karakterer (trin). Der er to karakterer (-3 og 00) for ikke-beståede præstationer og fem karakterer for beståede præstationer (02, 4, 7, 10 og 12). Den højeste karakter er således 12, og den laveste karakter er -3. 7-trins-skalaen bruges overalt i det danske uddannelsessystem.

Elever i 8. klasse der laver arbejder sammen i grupper.
Foto: Peter Klint/Ritzau Scanpix.

Det er frivilligt, om man vil videreuddanne sig efter de ti års undervisningspligt. Arbejdsmarkedet i det danske samfund stiller dog i stigende grad krav til borgerne om uddannelse og dygtighed. Ti års skolegang er derfor ikke nok til at kunne få de fleste jobs.

Alle borgere i Danmark har adgang til mange forskellige uddannelser, og langt de fleste uddannelser er gratis for den enkelte borger. Hovedparten af unge i Danmark fortsætter efter grundskolen med en af de mange ungdomsuddannelser. Det gælder begge køn. En ungdomsuddannelse kan være rettet mod erhvervslivet eller mod videre uddannelse.

En erhvervsuddannelse kan for eksempel være inden for handel, kontor eller håndværk. Inden for social- og sundhedsområdet kan man blive uddannet pædagogmedhjælper eller social- og sundhedshjælper.

Der findes flere forskellige gymnasiale uddannelser, der giver adgang til videregående uddannelser, og som blandt andet omfatter det almene gymnasium (stx), handelsgymnasium (hhx), teknisk gymnasium (htx) og højere forberedelseseksamen (HF).

De videregående uddannelser varierer i længde alt efter, hvad man studerer. Videregående uddannelser kan være korte (2-3 år), mellem-lange (3-4 år) og lange (5-6 år). Ved en kort videregående uddannelse kan man for eksempel blive laborant, datamatiker eller byggetekniker. På de mellem-lange videregående uddannelser kan man for eksempel blive pædagog, journalist, lærer eller sygeplejerske. En lang videregående uddannelse kan for eksempel være en universitets-uddannelse inden for naturvidenskab, sundhedsvidenskab, samfundsvidenskab eller humaniora. Man skal normalt have en gymnasial uddannelse for at blive optaget på en mellem-lang eller lang videregående uddannelse, men der er også muligheder for at blive optaget på nogle videregående uddannelser, hvis man har en erhvervsuddannelse.

Der er også mange tilbud om såkaldt efter- og videreuddannelse til voksne borgere i Danmark. Man taler ofte om muligheden for livslang uddannelse. Man kan uddanne sig, hvis man ønsker et nyt job, inden for et andet område, end man oprindeligt havde udannet sig i. Eller hvis der for eksempel er kommet nye maskiner på en arbejdsplads, som kræver særlige kompetencer. Voksne har

Unge studenter med huer.

mulighed for at tage en erhvervsuddannelse eller kurser på erhvervsskolerne. Voksne kan også gå til afsluttende prøve/eksamen i enkelte fag på folkeskoleniveau eller HF på et af de mange voksenuddannelsescentre (VUC). Endvidere er der mulighed for at tage en supplerende efter- og videreuddannelse på universitetet (fx en masteruddannelse), ligesom der er forskellige uddannelsestilbud for voksne med læse- eller staveproblemer.

FLERE UDDANNER SIG I LÆNGERE TID

Der er de seneste årtier sket en markant stigning i, hvor længe den danske befolkning er i uddannelsessystemet. Der er kommet mange flere elever og studerende ved de boglige uddannelser og langt færre ved de praktiske. I 1982 var der 36 procent af en årgang, som tog en gymnasial uddannelse. Det er vokset til 72 procent i 2023. Omvendt er andelen af en årgang, som tager en erhvervsfaglig uddannelse, faldet fra 36 procent til 19 procent i samme periode.

Der er også mange flere, der får en lang videregående uddannelse. Således gennemførte ca. 6.000 studerende i 1990 en kandidatuddannelse, mens det i 2002 var ca. 10.000. I 2023 gennemførte ca. 23.000 studerende en kandidatuddannelse.

Der er bred enighed om, at det overordnet er positivt, at langt de fleste fortsætter deres uddannelse ud over den obligatoriske folkeskole. Men udviklingen har medført en række øvrige diskussioner om uddannelsessystemets indretning. For eksempel mangler der faglært (manuel) arbejdskraft (for eksempel kokke, tømrere eller elektrikere), og derfor har der været en diskussion af, om for mange vælger gymnasiet og for få erhvervsskolerne.

En anden udfordring er, at der på nogle videregående uddannelser er for mange, som har svært ved at finde arbejde, når studiet er afsluttet. Der er samtidig for få, som vælger uddannelser som for eksempel pædagog og sygeplejerske eller tekniske og naturvidenskabelige fag som ingeniør eller datalog. Derfor er der indført forskellige tiltag, som skal få flere studerende til at læse de uddannelser, som arbejdsmarkedet har mest brug for. For eksempel blev der i 2014 besluttet at indføre den såkaldte "ledighedsbaserede dimensionering", der lægger et loft over, hvor mange studerende, der kan optages på de studier, hvor der gennem en periode har været høj ledighed (arbejdsløshed) for nyuddannede. Det gælder især fag inden for humaniora og dele af samfundsvidenskab som for eksempel kunsthistorie, antropologi, filosofi eller musikvidenskab.

6.13

FAMILIE OG FAMILIELIV

Familien har undergået store forandringer i Danmark gennem de seneste hundrede år. Især siden 1960'erne er familierne blevet påvirket af nye kulturelle strømninger og samlivsformer.

Hvor familien – kernefamilien – tidligere stort set altid bestod af en mand og en kvinde, der var gift, og deres børn, er der i dag andre familietyper: ugifte samlevende par med eller uden børn, par af samme køn, der er gift eller lever i registrerede partnerskaber, enlige med børn og enlige uden børn.

Ægteskabet mellem mand og kvinde er stadig den mest almindelige samlivsform og udgjorde 73 procent af alle samboende par i 2024. Men andelen af personer, der gifter sig, er faldet markant gennem årene. For eksempel var 88 procent af alle 30-årige kvinder i 1970 gift, hvorimod andelen i 2024 kun var 31 procent. Samtidig er både mænd og kvinder ældre end tidligere, når de gifter sig første gang.

Det er imidlertid ikke ensbetydende med, at de venter med at danne par. Siden 1970'erne har det været almindeligt, især blandt yngre mennesker, at par bor sammen, selv om de ikke er gift. Par, der bor sammen uden at være gift ("papirløse ægteskaber"), har dog ikke automatisk de samme juridiske og økonomiske forpligtelser over for hinanden som ægtepar.

I Danmark tilstræbes det, at homoseksuelle har de samme rettigheder og pligter som alle andre borgere. I 1989 blev Danmark for eksempel det første land i verden, der gav to personer af samme køn ret til at indgå et registreret partnerskab, der har stort set de samme retsvirkninger som et ægteskab. Personer af samme køn har siden 2012 kunnet indgå ægteskab, herunder også blive gift i folkekirken. Holland indførte i 2001 som det første land i verden denne rettighed. Siden 2010 har to personer af samme køn også haft mulighed for at adoptere.

Regnbueflaget som er et symbol på mangfoldighed og LGBT+-personers ligestilling.

Det er også blevet mere almindeligt end tidligere, at voksne bor alene. Antallet af enlige voksne over 18 år er steget kraftigt. I 2024 lever 55 procent af alle voksne som enlige, det vil sige, at de hverken er gift eller bor sammen med en partner. Den stigende andel af voksne, der lever alene, skal blandt andet ses i sammenhæng med, at det er blevet mere almindeligt at blive skilt, men det er også påvirket af det stigende antal ældre, hvor den ene part i ægteskabet er død.

Det danske samfund hviler på respekten for det enkelte menneske. Dette betyder, at mænd og kvinder har samme rettigheder i det politiske og det økonomiske liv og i familielivet med hensyn til retten til at stifte familie, blive skilt og så videre. Også børn har rettigheder, selv om de er under myndighedsalderen. Myndighedsalderen er i Danmark 18 år. For eksempel må børn under 13 år ikke arbejde uden for hjemmet.

Forældre må ikke slå deres børn. Børn, der udsættes for vold af deres forældre, eller som på anden måde behandles dårligt, kan blive tvangsfjernet af myndighederne og sat i pleje hos en anden familie. Når børnene bliver 18 år og dermed myndige, kan de frit vælge, hvordan de vil leve deres liv og med hvem. Dette betyder blandt andet, at de kan indgå ægteskab.

En mand og en kvinde, der ønsker at gifte sig, kan indgå ægteskab i Danmark under visse betingelser. Blandt andet skal begge have lovligt ophold i Danmark og være fyldt 18 år. Ægteskaber i Danmark kan kun indgås på frivilligt grundlag. Det er derfor strafbart at forsøge at tvinge nogen til at indgå i et ægteskab, som de ikke selv ønsker.

En ægtefælle, hvad enten det er kvinden eller manden, som ikke ønsker at fortsætte ægteskabet, har ret til at få separation i seks måneder og derefter ret til skilsisse. Hvis parret er enige om at ville skilles, kan de få skilsisse straks. Er de ikke enige, har en ægtefælle ret til skilsisse straks, når der foreligger særlige forhold, for eksempel utroskab eller vold.

I et ægteskab har moderen og faderen fælles forældremyndighed over deres fælles børn. Efter en skilsisse fortsætter forældrene med at have fælles forældremyndighed over børnene.

Hvis forældrene går fra hinanden, afgør de selv, hvordan de vil dele ansvaret for deres fælles børn. Ønsker en forælder forældremyndigheden alene, er det retten, der afgør, om den fælles forældremyndighed skal fortsætte. Eller om en af forældrene skal have forældremyndigheden alene. Mange børn bor på skift hos begge forældre og får nye forældre ("papforældre") og søskende, hvis forældrene gifter sig eller flytter sammen med en ny partner.

6.14

DISKRIMINATION, ANTISEMITISME, HADFORBRYDELSER OG EKSTREMISME

Danmark er bygget på idealer om blandt andet frihed og demokrati. Disse idealer er fastlagt i Danmarks forfatning, grundloven. Grundloven bestemmer eksempelvis, at man kan sige eller skrive, hvad man vil (ytringsfrihed). Grundloven bestemmer også, at man kan vælge den religion, man ønsker (religionsfrihed). Grundloven beskytter også retten til at danne foreninger (foreningsfrihed) og til at forsamle sig for eksempel til demonstrationer (forsamlingsfrihed).

Men det er ulovligt at misbruge friheden til visse former for forskelsbehandling, nemlig diskrimination. Der er tale om diskrimination, hvis man gør forskel på mennesker og behandler dem dårligere på grund af deres tro, politiske overbevisning, hudfarve, køn, etnicitet, seksuelle orientering, alder med videre. Der tales ofte om, at "frihed skal bruges under ansvar". Generelt har idealer om lighed og demokrati høj tilslutning i Danmark, men der er også eksempler på diskrimination.

Undersøgelser tyder på, at næsten halvdelen af alle borgere med ikke-vestlig indvandrerbaggrund i Danmark har oplevet at blive diskrimineret på en eller anden måde på grund af deres etniske herkomst. Studier viser, at ansøgere med visse udenlandske navne har sværere ved at få en lejebolig eller blive inviteret til jobsamtale, også selv om de er lige så kvalificerede som ansøgerne med typisk danske navne.

Man må heller ikke offentligt sige eller skrive noget, der nedværdiger, forhåner eller truer andre på grund af for eksempel deres race, hudfarve, tro eller seksuelle orientering.

Ligeledes er det ulovligt at bruge sin ytringsfrihed til offentligt at opfordre til, at der begås en forbrydelse – eksempelvis ved at opfordre til vold mod en bestemt gruppe mennesker. Man må heller ikke offentligt udtrykke sin tydelige støtte til et allerede begået terrorangreb.

Mange af disse regler er lavet for at beskytte religiøse, etniske og seksuelle minoriteter mod overgreb fra staten og mod overgreb fra andre borgere.

For at beskytte minoriteter kan man således straffe forbrydelser særlig strengt, hvis de begås på grund af ofrets etniske oprindelse, tro, seksuelle orientering eller lignende. Sådanne forbrydelser kaldes også hadforbrydelser.

I perioden 2017-22 registrerede politiet i Danmark 3.107 sager om hadforbrydelser. 1.709 (55 procent) af sagerne var på grund af ofrenes race eller etnicitet, 893 (29 procent) på grund af ofrenes religion og 516 (17 procent) på grund af ofrenes seksuelle orientering. Forbrydelserne er typisk hadefulde ytringer, vold, hærværk eller trusler. Det svarer til 517 hadforbrydelser i gennemsnit per år i perioden eller mere end én sag hver dag.

Den jødiske minoritet i Danmark er et eksempel på en gruppe, der er særligt utsat for hadforbrydelser. I perioden 2017-22 registrerede politiet 337 hadforbrydelser mod jøder. Det er et højt tal i betragtning af, at der kun bor i alt 6-8.000 jøder i Danmark. Mere end hver tredje af de hadforbrydelser, der blev begået i Danmark på grund af ofrets religion og mere end hver tiende af samtlige hadforbrydelser i Danmark blev begået mod jøder.

Eksempelvis blev gravsten på en jødisk gravplads i Randers i 2019 overhældt med maling og væltet af mænd fra en nynazistisk bevægelse. Det skete symbolsk den 9. november, det vil sige på årsdagen for Krystalnatten i 1938, hvor nazisterne blandt andet smadrede og nedbrændte jødiske butikker, synagoger, boliger og skoler i Tyskland.

Efter konflikten mellem Israel og Hamas begyndte i oktober 2023, har jødiske borgere i Danmark i stigende grad oplevet trusler og chikane. Meget af dette har fundet sted online, for eksempel via sociale medier som Facebook, Instagram og X, hvor de blandt andet er blevet holdt ansvarlige for Israels politik over for palæstinenserne. I flere tilfælde er dette sket med hadefulde kommentarer og nazistiske symboler som hagekorset. Den 5. maj 2023, det vil sige årsdagen for Danmarks befrielse i 1945, blev en mindesten i København for dansernes hjælp til de danske jøder under 2. Verdenskrig overhældt med rød maling.

Det mest alvorlige eksempel på en antisemitisk gerning i Danmark i nyere tid er givetvis terrorangrebet i 2015, hvor en terrorist med sympati for terrororganisationen Islamisk Stat skød og dræbte en jødisk vagt. Det skete da terroristen forgæves forsøgte at trænge ind i synagogen i det indre København.

*Uden for Københavns Synagoge efter terrorangrebet i 2015.
Foto: Tue Schou Pedersen.*

Der er også eksempler på hadforbrydelser mod andre grupper. For eksempel blev en dansk partileder i 2020 dømt for i en video at udtales, at "danskerne og Danmark er alt for højt udviklet og avanceret til at kunne sameksistere med det meget lavtstående muslimske kulturaffald". Og i 2017 blev en mand dømt for at have spyttet og slået en homoseksuel mand i hovedet i et tog.

I 2015 blev der malet nazistisk graffiti med trusler og sat ild til en bil på et asylcenter af en gerningsmand, som var modstander af den danske flygtningepolitik. Gerningsmanden blev idømt et og et halvt års fængsel.

Andre gange bliver forbrydelser begået, fordi gerningsmændene ikke kan lide offerets politiske synspunkter. I 2003 blev daværende statsminister Anders Fogh Rasmussen og udenrigsminister Per Stig Møller angrebet med maling i Folketinget på grund af Danmarks støtte til USA's invasion af Irak (Irakkrigen). De to gerningsmænd blev idømt henholdsvis tre og fire måneders fængsel. Domstolene mente, at det var særligt alvorligt, at de havde angrebet repræsentanter for folkestyret.

De senere årtier har Politiets Efterretningstjeneste (PET) måttet beskytte et stigende antal politikere med livvagter, fordi PET vurderer, at flere politikere er truet af angreb eller chikane.

6.15

LIGESTILLING MELLEM KØNNENE

Ligestilling mellem mænd og kvinder er i dag en af det danske samfunds grundværdier. Sådan har det ikke altid været. Der er stadigvæk udfordringer, men der er klart blevet mere ligestilling mellem de to køn i Danmark de sidste 150 år.

Det skyldes ikke mindst kvindebevægelsens kamp for, at kvinder skulle have samme rettigheder som mænd og for at ændre samfundets traditionelle syn på kønsroller, for eksempel om manden skal bestemme over kvinden, eller om kvinder kan have seksuelle relationer før ægteskabet.

En ting er, at mænd og kvinder stort set har fået lige rettigheder og pligter i vores samfund. Noget andet er, at mænd og kvinder fortsat klarer sig forskelligt på en række vigtige områder.

LIGELØN

Et af de vigtigste spørgsmål inden for ligestilling har været kampen for ligeløn. I 1914 tjente mænd, som arbejdede i industri eller håndværk, i gennemsnit 55 øre pr. arbejdstime og kvinder kun 30 øre. Og kvindelige lærere måtte indtil 1919 nøjes med to tredjedele af de mandlige læreres løn. Lønforskellene mellem mænd og kvinder er gradvis blevet mindre de sidste 100 år.

Kvinder demonstrerer for ligeløn omkring 1970.

En milepæl på vejen var, da Folketinget i 1976 efter krav fra EF (det nuværende EU) vedtog lov om lige løn for samme arbejde. Men der mangler stadig lidt. I 2022 tjente kvinder i gennemsnit 12 procent mindre end mænd i timeløn på hele arbejdsmarkedet. Beregninger, der tager højde for kvinders og mænds forskellige niveau af for eksempel uddannelse, erhvervserfaring og branche og arbejdsfunktion viser typisk en forskel i timeløn på 4-7 procent.

At forskellen er blevet mindre skyldes især, at mændene over de sidste årtier er sakket bagud i forhold til kvinder, når det gælder uddannelse. Begge køn er bedre uddannet end før, men udviklingen er mest kommet kvinderne til gode. I 1960 fuldførte cirka fem procent af kvinderne og 16 procent af mændene på en årgang en videregående uddannelse (det vil sige over gymnasieniveau). I 2023 er det cirka 64 procent af kvinderne og 45 procent af mændene.

Derudover er der kommet flere kvindelige ledere, selv om de fortsat er i mindretal. I 2022 var andelen af kvindelige ledere på det danske arbejdsmarked 31 procent. På det øverste ledelsesniveau er andelen dog mindre – blandt medlemmer af virksomhedernes bestyrelser udgør kvinderne 19 procent og 16 procent af direktørerne.

Der er dog en markant større andel af kvindelige ledere i den offentlige sektor sammenlignet med den private sektor.

En stor del af den forskel i løn, der er tilbage, skyldes, at der trods alt stadigvæk er flest mandlige ledere, og at mænd og kvinder arbejder i forskellige fag. Forskellen i løn mellem de forskellige faggrupper i den offentlige sektor blev bestemt for over 50 år siden. Det vil sige i en tid, hvor samfundet stadigvæk så mindre ligeværdigt på de to køn end i dag. Derfor er nogle af de traditionelle "kvindefag" (for eksempel pædagoger og SOSU-hjælpere) placeret væsentligt lavere end de typiske "mandefag" (for eksempel politibetjente).

Der er dog uenighed om nøjagtig hvor meget, der endnu mangler, før der er "lige løn for samme arbejde". Det skyldes, at det i praksis er svært at vurdere, hvornår arbejde er 'det samme' – det vil sige, præcis hvilken værdi forskellige faggruppers og forskellige medarbejderes arbejde skaber.

BARSEL

Et yderligere vigtigt spørgsmål om ligestilling drejer sig om barselsorlov. I 2002 kom den nuværende lovgivning med 52 uger i alt – fire uger før og 14 uger efter fødslen til moderen og to uger til faderen i forbindelse med fødslen. De resterende 32 ugers forældreorlov kan frit fordeles mellem far og mor. I praksis er det dog fortsat kvinderne, som tager langt størstedelen (i gennemsnit cirka 80 procent) af orloven, mens mænd tager cirka 20 procent.

Forskellen gør, at kvinderne på grund af deres fravær fra arbejdspladsen ikke stiger så meget i løn, som mændene gør. Omvendt har mændene har mindre tid med deres børn. Noget af denne forskel vil formentlig rette sig fremover. Med virkning fra august 2022 er der på baggrund af et EU-direktiv vedtaget nye regler, så faderen skal tage mindst 11 uger (cirka 2,5 måned) af orloven.

SEKSUELLE KRÆNKELSER

I 2017 bredte der sig via sociale medier og hashtagget #Me-Too (også mig) en ny international bevægelse, den såkaldte Me-Too-bevægelse. Bevægelsens angrebsmål var seksuelle krænkeler og chikane. Anledningen var en række anklager fra flere kvinder i den amerikanske filmbranche om overgreb. Dem var der mange af, skulle det vise sig. Hurtigt bredte bevægelsen sig til mange lande, hvor kvinder stod offentligt frem med, at de også havde været ude for lignende oplevelser.

Tv-vært Sofie Linde. Foto: Martin Sylvest/Ritzau Scanpix.

I Danmark slog bevægelsen først for alvor igennem i 2020, efter at tv-værten Sofie Linde i et gallashow med prisuddeling til komikere begyndte at tale om noget helt andet end komikere, nemlig om sine egne oplevelser inden for tv-branchen med sex-chikane og krænkelser. Det blev en gnist, der tændte en stor brand. For derfra gik udviklingen stærkt. For der var mange, der havde lignende oplevelser – ikke mindst i mediebranchen, filmbranchen, musikbranchen, kulturlivet og i det politiske liv. Det medførte, at fremtrædende politikere blev tvunget til at træde tilbage, og at kendte mediepersoner mistede deres job. Seksuelle krænkelser og chikane findes også mange andre steder, men det er mindre synligt, når det foregår i mindre profilerede brancher.

Det kan for eksempel være butiksassistenter, SOSU-assistenter eller sygeplejersker. Når seksuelle krænkelser begås af ledere eller folk i overordnede stillinger, handler det også om magt, fordi medarbejderne – af frygt for deres karriere – kan synes, at det er svært at sige fra. Blandt andet derfor har fagbevægelsen også fået fokus på seksuelle krænkelser. Et af resultaterne er, at mange arbejdsplasser arbejder med at ændre kulturen på arbejdsplassen, gøre det lettere for medarbejdere at anmeld krænkerne og slå hårdere ned på krænkelser, når de sker.

I 2021 er en såkaldt samtykkebaseret lovgivning om voldtægt trådt i kraft. Den har til formål bedre at beskytte personer mod uønsket sex. Som loven var indtil da, var det voldtægt, hvis der blev brugt vold, trusler om vold eller anden ulovlig tvang. Eller hvis et samleje blev gennemført, selv om offeret var ude af stand til at sige nej (for eksempel var bevidstløst). Med den nye lov kan der også straffes for voldtægt, hvis samlejet gennemføres, uden at begge parter har givet samtykke, selv om der for eksempel hverken er brugt vold eller trusler. Et samtykke betyder ikke, at begge parter skal sige "ja". Et samtykke til samleje kan komme til udtryk både ved ord og handling.

6.16

SUNDHED OG SUNDHEDSVÆSEN

Sundhed er et af de områder, som vælgerne synes, er allervigtigst. Sundhedsvæsenet er også det område – kun overgået af overførselsindkomsterne – som det offentlige bruger flest penge på i Danmark. I 2022 udgjorde sundhedsvæsenet 9,4 procent af Danmarks samlede økonomi – og udgifterne er vokset hurtigt de seneste årtier. Årsagen til denne stigning er til dels, at der er blevet flere ældre, men stigningen skyldes især, at teknologien hele tiden giver flere og bedre, men også dyrere muligheder for at behandle sygdomme.

SUNDHED I ET HISTORISK PERSPEKTIV

Et stykke op i 1800-tallet var middellevetiden i befolkningen kun cirka 40 år, og en stor del af befolkningen døde allerede som børn. Siden da er folkesundheden forbedret væsentligt. Den danske befolkning lever nu meget længere. Middellevetiden er (i 2023) 83,4 år for kvinder og 79,6 år for mænd. Et andet resultat af den forbedrede sundhed er, at befolkningen er blevet meget højere. Gennemsnithøjden er siden midten af 1800-tallet vokset fra cirka 165 cm for mænd og 155 cm for kvinder til 182 cm for mænd og 169 cm for kvinder (for fødte i 2003).

Den forbedrede sundhed skyldes en række forskellige faktorer, som for alvor tog deres begyndelse i 1800-tallet. For det første kan der produceres meget mere mad. Det gør, at alle har nok at spise og dermed også bedre kan modstå sygdomme. For det andet har lægevidenskaben udviklet sig betydeligt: Videnskaben ved meget mere om bakterier, virusser og andet, der gør os syge, og dermed også om, hvordan sygdomme kan forebygges og behandles.

For det tredje er hygiejenen forbedret med for eksempel underjordiske kloakker, rindende drikkevand, toiletter og sundere boliger. Der er også en større almen viden i befolkningen om, hvor vigtig god hygiejne er i forhold til at undgå sygdomme.

For det fjerde er der blevet opbygget et sundhedsvæsen, hvor alle borgere har adgang til at komme til læge og på sygehus. Københavns Kommunehospital (bygget 1858-63) var et af Danmarks første "moderne" sygehuse. I sidste halvdel af 1800-tallet og begyndelsen af 1900-tallet blev der bygget over 100 sygehuse i Danmark. Fra 1893 gav staten tilskud til sygekasser, som var forsikringsordninger i forhold til sygdom: Hvis man betalte et fast bidrag til sygekassen, kunne man til gengæld få dækket udgifterne, når man var hos for eksempel en praktiserende læge. Sygekasserne bestod indtil 1973, hvor de blev afløst af et helt igennem offentligt system: Den offentlige sygesikring.

ÆNDRINGER I SYGDOMSBILLEDET

Den samfundsudvikling, der har gjort os meget rigere på få generationer, har ikke bare givet os råd til bedre behandling og fået udryddet mange af de sygdomme, der følger med underernæring. Den har samtidig givet os råd til at spise meget mere (fed og sukkerholdig) mad, samt ryge og drikke mere alkohol. Det har ført til, at der i Danmark, som mange andre lande, er sket en stor vækst i antallet af såkaldte livsstilssygdomme, det vil sige sygdomme, man har øget risiko for at få på grund af den måde, man lever på. Det kan for eksempel være sygdomme som kræft, hjertekarsygdomme, sukkersyge og KOL. Den ændrede levemåde er blandt andet også afspejlet i, at andelen af borgere, som er svært overvægtige, er steget fra 5-6 procent i 1987 til 19 procent i 2023.

Livsstilssygdommene er også helt afgørende for, at der – selv om størstedelen af sundhedsvæsenet er gratis – fortsat er "social ulighed i sundhed". For den usunde levevis hænger i høj grad sammen med en række sociale forhold, ikke mindst uddannelsesniveau. Der er således flere personer med kort uddannelse, der ryger, spiser usundt eller dyrker lidt eller ingen motion. Omvendt er der lidt flere med lang uddannelse – særligt blandt personer over 65 år – der drikker meget alkohol. Men samlet set har personer med kort uddannelse større risiko for at få en række sygdomme og dø forholdsvis tidligt end personer med lang uddannelse. Ufaglærte lever for eksempel i gennemsnit fem-syv år kortere end akademikere.

Der er vedtaget en række love, som skal få flere til at leve sundere. For eksempel skal man være fyldt 16 år for at kunne købe øl og vin i butikkerne (med et indhold af alkohol på mellem 1,2 og 16,5 procent) og 18 år for at købe cigaretter og stærk spiritus (med et indhold af alkohol på 16,5 procent og derover). Og det er aftalt, at 16- og 17-årige fra 2025 ikke længere skal kunne købe alkohol over 6 procent, således at man også skal være mindst 18 år for at købe vin og meget stærk øl.

Rygning er den største enkeltstående årsag til sygdom og død i Danmark. Cirka 16.000 mennesker dør årligt som følge af rygning. For at få folk til at ryge mindre er det blevet forbudt at ryge indendørs på arbejdspladser og langt de fleste, restauranter, caférer, barer og diskoteker. Elever i folkeskoler og på ungdomssundannelser (for eksempel gymnasier og erhvervsskoler) har forbud mod at ryge i skoletiden – også uden for skolens område. Derudover skal cigaretter og anden tobak gemmes væk i butikkerne, så de ikke kan ses af kunderne. I 2019 aftalte et politisk flertal at hæve prisen på en pakke cigaretter fra cirka 40 kroner til 55 kroner i 2020 og yderligere til 60 kroner i 2022.

Videre har der de seneste år har været øget fokus på mentalt helbred og psykiske lidelser og sygdomme.

Sundhedsstyrelsens undersøgelse 'Den Nationale Sundhedsprofil' viser, at den danske befolkning overordnet har et godt mentalt helbred. Flere og flere danskere over 16 år angiver dog, at de har et dårligt mentalt helbred (fra 10 procent i 2010 til 17,4 procent i 2021). Udviklingen i dårligt mentalt helbred ses særligt hos unge i alderen 16-24 år. Blandt kvinder i denne aldersgruppe er andelen, der oplever dårligt mentalt helbred, steget fra 15,8 procent til 34,4 procent og blandt mænd fra 8,3 til 21,1 procent i perioden 2010-2021).

DET DANSKE SUNDHEDSVÆSEN

Det er de fem regioner, der står for driften af langt størstedelen af sundhedsvæsenet. Det gælder sygehusene, som er gratis for patienterne. Det gælder også den offentlige sygesikring, der giver alle borgere med bopæl i landet ret til gratis hjælp hos praktiserende læge og speciallæge samt tilskud til blandt andet behandling hos fysioterapeut, tandlæge, psykolog og køb af medicin på apoteket.

De praktiserende læger, speciallæger, fysioterapeuter, tandlæger, psykologer med flere er selvstændige erhvervsdrivende. De aflønnes dog helt eller delvist af den offentlige sygesikring. Det er således gratis at gå til sin praktiserende læge som er indgangen til sundhedsvæsenet. Langt de fleste borgere er tilmeldt en fast praktiserende læge, som også kaldes "egen læge". I de fleste tilfælde afslutter den praktiserende læge selv undersøgelsen eller behandlingen af en patient. Men patienten kan også henvises (sendes videre) til en praktiserende speciallæge (for eksempel hudlæge, kirurg, gynækolog eller neurolog) eller til et sygehus, hvis den praktiserende læge vurderer, at der er behov for det.

De seneste årtier er mange sygehuse blevet nedlagt i Danmark.

I stedet er behandlingerne blevet samlet på langt færre, men til gengæld større, sygehuse. Et vigtigt formål med denne sammenlægning er at opnå en højere kvalitet i behandlingen, fordi lægerne og sygeplejerskerne kan få større erfaring og rutine med komplicerede behandlinger, og fordi de store sygehuse bedre har

råd til at købe det nyeste og bedste udstyr. Denne udvikling har dog også udløst en del utilfredshed i dele af befolkningen, fordi mange byer har mistet deres lokale sygehus og dermed også arbejdspladser, og fordi en stor del af befolkningen har fået større afstand til et sygehus.

Mens sygehuse og praktiserende læger er gratis, er der også dele af sundhedsvæsenet, hvor patienterne selv betaler helt eller delvist. Der er for eksempel tilskud, når man køber medicin på recept, men en del af beløbet op til en grænse skal man selv betale (egenbetaling).

Man skal også som hovedregel betale en del af regningen selv, når man er til psykolog. Men der er tilskud til visse patienter, hvis deres læge har henvist dem, for eksempel fordi de har været ofre for en alvorlig ulykke, forsøgt at begå selvmord eller har angst eller depression.

Tandpleje er gratis for børn og unge op til og med 20 år, og i 2025 vil aldersgrænsen for gratis tandpleje blive hævet til 21 år. Derefter er der tilskud til visse undersøgelser og behandlinger, men egenbetalingen på tandpleje er generelt høj.

Kommunerne har også ansvaret for en del af sundhedsvæsenet – ikke mindst for at tage sig af syge, efter at de er udskrevet fra sygehuset, og når det gælder om at forebygge sygdomme.

Det er således kommunerne, der står for blandt andet pleje og genoptræning efter sygehusindlæggelse, og også hjemmesygepleje, behandling af alkohol- og stofmisbrug, børne- og ungdomstandpleje samt socialpsykiatri og forebyggelse, herunder tilbud om hjælp til rygestop.

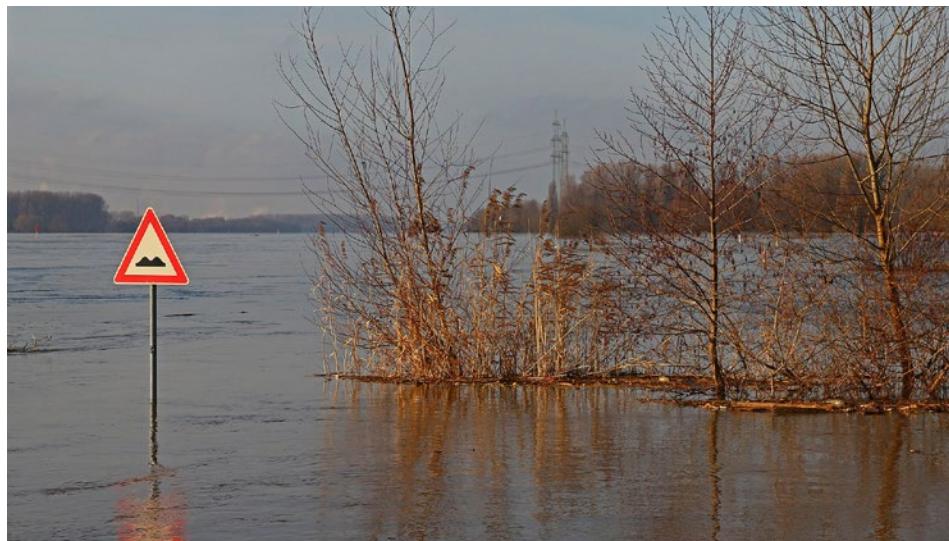
*Patient bliver tilset af læge og sygeplejerske på sygehuset i Køge.
Foto: Tor Birk Trads/Ritzau Scanpix.*

6.17

KLIMA

GLOBAL OPVARMNING – ET GLOBALT PROBLEM

Forbrug af store mængder energi – i form af afbrænding af kul, olie og gas (samlet kaldet fossile brændsler) – inden for blandt andet produktion og transport har været helt afgørende for at skabe de seneste 150 års store økonomiske vækst. Men det har også ført til en stor udledning af CO₂ og andre såkaldte drivhusgasser i atmosfæren. Man taler om drivhusgasser og "drivhuseffekten", fordi disse gasser – ligesom et drivhus – på den ene side lukker solens stråler ind, men på den anden side begrænser varmen i at slippe ud igen. Jo flere drivhusgasser, der er i atmosfæren, desto mindre varme lukkes ud af atmosfæren igen. Det påvirker klimaet, så der sker en global opvarmning, som truer med på verdensplan at skabe flere områder dækket af ørken, flere oversvømmelser og mere ekstrem varme. Konsekvensen vil blive, at mennesker får sværere ved at leve i store dele af verden.

Oversvømmelse af floden Rhinen i Tyskland. Foto: A. Savin.

Det er mere end 100 år siden, at man opdagede denne drivhuseffekt. Dengang troede man, det ville tage tusinder af år, før det blev et problem. Men det kom til at gå meget hurtigere. Nu ved man, at udledningen af CO₂ og andre drivhusgasser allerede har påvirket vores klima. I sammenligning med perioden 1850-1900 er det globale klima blevet mere end én grad varmere. Historisk er det en stor ændring på lidt over 100 år. Særligt de seneste årtier er det gået stærkt, og udviklingen ser ud til at fortsætte endnu hurtigere. FN forudser, at klimaet vil blive 1,4 til 4,4 grader varmere i slutningen af dette århundrede, end det var i perioden 1850-1900. For at Danmark kan bidrage til at modvirke denne udvikling, er der de sidste årtier taget en række skridt, der skal reducere danskerne udslip af drivhusgasser.

Det har betydet, at Danmarks udledning siden 1990 er faldet med cirka 47 procent. Men globalt er udledningen af drivhusgasser steget meget i samme periode – for Jordens befolkning vokser hurtigt, og flere får penge til at købe mere. Det kræver mere produktion, og dermed lukkes flere drivhusgasser ud i atmosfæren.

Danmark udleder cirka en tusindedel (1/1000) af verdens klimagasser. Problemet kan derfor kun løses, hvis andre lande også reducerer deres udslip. Derfor er internationalt samarbejde afgørende. Verdens lande har – ikke mindst i FN – haft fokus på at løse problemet. Der er indgået en række internationale aftaler, herunder den såkaldte Paris-aftale i 2015, som forpligter næsten alle verdens lande til at bidrage til at reducere det globale udslip af drivhusgasser over de kommende årtier. Desuden har man aftaler inden for EU med højere ambitioner end Paris-aftalen.

DEN DANSKE KLIMAINDSATS

De sidste år har klima haft meget plads på den politiske dagsorden i Danmark. I 2014 blev Klimarådet oprettet. Det skal rådgive regeringen i klimaspørgsmål, vurdere regeringens klimapolitik og fremlægge egne anbefalinger. Klimarådet skal i sin rådgivning blandt andet have fokus på, at udledningen af drivhusgasser reduceres på en måde, så det ikke koster borgerne, virksomhederne og samfundet for mange penge og arbejdspladser.

I 2019 blev de fleste politiske partier enige om en ny klimalov. Klimaloven forpligter regeringen til frem til 2030 at reducere Danmarks udledning af drivhusgasser med 70 procent sammenlignet med 1990. Derudover forpligter klimaloven også til at sikre fuld klimaneutralitet for Danmark i 2050. Det vil sige, at Danmark ikke må udlede flere drivhusgasser, end landet optager. Siden klimaloven blev vedtaget, har Folketinget og regeringen aftalt en række tiltag, der skal tjene til at nå målene.

Vejen til at nå disse mål skal gå via den såkaldte "grønne" omstilling. Den grønne omstilling handler om at gå bort fra at benytte sig af "sorte" energikilder som olie og gas, der udleder mange drivhusgasser, og gå over til at bruge vedvarende og grønne energikilder som for eksempel sol, vind og vandkraft. Disse energikilder kaldes vedvarende, fordi de ikke slipper op, og de er grønne, fordi de udleder ingen eller langt færre drivhusgasser end de sorte energikilder. Og udviklingen går den rigtige vej, selv om der er lang vej endnu. I 2022 var 47 procent af Danmarks energiforbrug dækket af vedvarende energi mod seks procent i 1990.

Vindmøllepark i Øresund.
Foto: Tue Schou Pedersen.

Af de vedvarende energikilder er ikke mindst vindenergi vigtig i Danmark, som har haft vindmøller på land siden 1970'erne og i 1991 opstillede verdens første havvindmøllepark, Vindeby, ud for Lolland. I 2022 producerede vindmøller over halvdelen af Danmarks elforbrug.

Danmark har siden 2020 taget et væsentligt skridt for at udbygge vindenergien yderligere. Som det første land i verden har Danmark besluttet at bygge to såkaldte energiøer, som skal opføres i 2030'erne. Den ene energiø skal ligge ved Bornholm og skal sende strøm til både Sjælland og Tyskland. Den anden opføres ude i Nordsøen cirka 80 km fra Jyllands vestkyst. Den kan blive danmarkshistoriens største og dyreste byggeprojekt. Prisen skønnes at blive 210 milliarder kroner. Strøm fra vindmøller kan ikke transporteres over store afstande og kan ikke direkte anvendes som brændstof i transportmidler (for eksempel biler, skibe og fly). I 2024 åbnede danmarkshistoriens største udbud af havvind, som skal levere masser af grøn strøm til Danmark i 2030. Øerne skal derfor opsamle og omdanne energien fra havvindmøllerne, så den kan bruges til transportmidler og til produktion af strøm. Dette skal give strøm og varme til mange millioner mennesker i forskellige europæiske lande.

Der arbejdes også på dels en mere effektiv opvarmning af huse, lejligheder med mere og dels, at det er grøn energi, der benyttes til denne opvarmning. Der er løbende stillet større krav til isolering af bygninger med videre for at spare på energiforbruget, og der ydes offentlig støtte til, at boligejere kan få udskiftet deres olie- eller gasfyrt med varmepumper, som bruger udendørs energikilder i for eksempel jord og luft, eller med fjernvarme. Varmepumper bruger varme fra eksempelvis jord og luft og hæver temperaturen med elektricitet, mens fjernvarme er baseret på centrale varmeanlæg, der anvender fx biomasse eller større varmepumper.

Desuden er det besluttet at ændre i bilafgifterne, så de i højere grad fastsættes efter, hvor meget bilerne forurener og udleder drivhusgasser. Vi har allerede et system, der gør det dyrere at købe biler, som forurener meget, og billigere at købe biler, der forurener mindre. Fremover er det et mål, at der skal være mange flere biler, som kører på elektricitet (elbiler) frem for biler, der kører på benzin eller diesel.

Europa har hidtil købt meget olie og gas fra Rusland. Efter Ruslands angreb på Ukraine i 2022 er interessen for grøn energi vokset yderligere, fordi den gør os mere uafhængig af den russiske energi-forsyning.

Opladning af el-bil.

Blandt andet har Danmark – i kølvandet på krigen i Ukraine – sammen med bl.a. Holland, Belgien, Tyskland og en række andre europæiske lande i Nordsøen aftalt en ambition om, at der frem mod 2050 skal bygges tusindvis af nye vindmøller i Nordsø-området.

